

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK
LİSANS TEZİ

İBÂZİYYE’NİN DÖRT HALİFEYE BAKIŞI: EL-VERCELÂNÎ ÖRNEĞİ

NESİM TEMEL

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

EYLÜL 2025

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İBÂZİYYE’NİN DÖRT HALİFEYE BAKIŞI: EL-VERCELÂNÎ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
NESİM TEMEL

DANIŞMAN
DOÇ. DR. METİN YILDIZ

VAN- 2025

Nesim TEMEL tarafından hazırlanan “İBÂZİYYE’NİN DÖRT HALİFEYE BAKIŞI: EL-VERCELÂNÎ ÖRNEĞİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Jüri Üyeleri	İmza
Danışman/Başkan: Doç. Dr. Metin YILDIZ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye : Doç. Dr. Ahmet BARDAK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mesut ERZİ Muş Alparslan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Yedek Üye : Doç. Dr. Ekrem UYSAL Batman Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Yedek Üye : Dr. Öğr. Üyesi Burhaneddin KIYICI Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Tez Savunma Tarihi:	20/08/2025
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	/...../.....

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 20.08.2025

Nesim TEMEL

Yüksek Lisans Tezi

Nesim TEMEL

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Eylül, 2025

İBÂZİYYE’NİN DÖRT HALİFEYE BAKIŞI: EL-VERCELÂNÎ ÖRNEĞİ

ÖZET

İslâm düşünce tarihinde, inanç ve itikatla ilgili konular sürekli olarak ele alınmış ve bu konuların mahiyeti üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Hz. Peygamber hayattayken izlerine rastlanılan bazı tartışmaların onun vefatıyla birlikte yeniden gün yüzüne çıkmaya başladığı ve dört halife döneminde daha da belirginleştiği görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Ali zamanında tahkîm hadisesi ile birlikte başlayan olaylar neticesinde Hz. Ali ordusundan ayrılan bir grup müslümanın: “*Hüküm ancak Allah’ındır.*” anlayışıyla Harûrâ bölgesine çekilmeleri sonucunda, Hâricîler olarak anılacak ilk siyasî mezhep ortaya çıkmıştır. Hariciler’in bir kolu olan İbâzîler, imâmet meselesinde genel Hâricî eğilime benzer bir tutum sergilemişlerdir.

Çalışmamıza konu olan Ebû Ya’kûb Yusûf b. İbrâhîm el-Vercelânî, Cezayir kökenli olup İbâzî cemaati tarafından "allâme", "es-Sirâcü'l-münîr" ve "bahrü'l-ulûm" gibi ünvanlarla tanınmıştır. Hadis, tefsir, fıkıh, kelâm, felsefe, mantık, tarih, Arap dili ve edebiyatı gibi alanların yanı sıra astronomi, coğrafya ve kimya gibi konularda da derin bir bilgiye sahip olan bir âlim olarak bilinir. Bu çalışmamızda, Vercelânî’nin perspektifinden İbâziyye’nin dört halifeyle ilişkin görüşlerini araştırmayı amaçladık. Araştırmamızda, Vercelânî’nin görüşlerini açıklamaya çalıştık. Vercelânî’nin "*ed-Delîl ve'l-burhân li-ehli'l-'ukûl*" adlı eseri, onun görüşlerini yansıtan önemli bir kaynak olarak araştırmamızda kullanıldı. İbâziyye’nin dört halifeyle ilgili görüşlerini detaylı bir şekilde incelemeye çalıştık ve İbâziyye için önemli bir âlim olan Vercelânî’nin Hâricîliği anlama noktasında önemli bir figür olduğu sonucuna vardık.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Hâricîlik, İbâziyye, Vercelânî, ed-Delil ve'l-burhân li-ehli'l-'ukûl.

Sayfa Sayısı: IX+70

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Metin Yıldız

Master's Thesis

Nesim TEMEL

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

September, 2025

IBAZIYYA'S VIEW OF THE FOUR CALIPHS: THE EXAMPLE OF AL-WARJALÂNÎ

ABSTRACT

In the history of Islamic thought, issues related to faith and belief have been constantly discussed and the nature of these issues has been debated. It is seen that some of the debates that were traced during the lifetime of the Prophet began to surface after the Prophet's death and became more evident during the period of the four caliphs. As a result of the events that began with the Tahkim incident during the time of Hz. Ali, a group of Muslims who left the army of Hz. Ali (r.a.) and retreated to Harura, saying, "The judgment belongs only to Allah," formed the first political party known as the Kharijite. The Ibazis, who think differently from the Kharijites and have continued their existence to this day, like other Kharijite parties, accept the entire caliphate of Hz. Abu Bakr (r.a.) and Hz. Omar (r.a.), the first six years of Hz. Osman's (r.a.) caliphate, and the period of Hz. Ali's caliphate up to the Tahkim as just and legitimate. The subject of our study, warjalânî, is of Algerian origin and is known by the Ibāzî community with titles such as "Allāma", "es-Sirāj al-munîr" and "Bahrü'l-Ulûm". He is known as a scholar who has a deep knowledge in fields such as hadith, tafsir, fiqh, theology, philosophy, logic, history, Arabic language and literature, as well as astronomy, geography and chemistry. In this study, we aimed to investigate the Ibāziyya's views on the four caliphs from Warjalânî's perspective. In our research, we tried to explain Warjalânî's views. Warjalânî's work "ed-Delil wa'l-Burhân" was used as an important source reflecting his views. We investigated the Ibāziyya's views on the four caliphs in detail and concluded that Warjalânî, an important scholar for the Ibāziyya, was an important figure in understanding Kharijism.

Key Words: Kalam, Kharijism, Ibaziyye, Warjalânî, ed-Delil ve'l-Burhân

Quantity of Page: IX+70

Supervisor: Assoc. Dr. Metin Yıldız

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. İBÂZİYYE’NİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	3
1.1. Hâricîlik ve Tarih Sahnesine Çıkışı.....	3
1.1.1. Hâricî Kavramının Anlamı	5
1.1.2. Hâricî Fırkalar	7
1.1.2.1. Ezârika.....	7
1.1.2.2. Necedât.....	9
1.1.2.3. Sufriyye Fırkası	9
1.1.2.4. Acaride Fırkası	10
1.2. İbâziyye’nin Doğuşu	11
1.3. İbâzî’liğin Temel Görüşleri	13
1.4. Irak (Basra) İbâzîliği	15
1.5. İbâziyye’nin Kuzey Afrika’ya Geçişi	17
1.6. İbâziyye Kelâmcılarının Hilâfet Kurumuna Bakışı	18
2. el-VERCELÂNÎ’NİN DÖRT HALİFEYE BAKIŞI.....	1
2.1. İtikadî Görüşleri	2
a) İman	2
b) Şefaat	3
c) Büyük Günah	3
d) Velâyet ve Berâet.....	4
e) Halk’ul Kur’ân	5
f) Sıfatlar	6
g) Ru’yetullah	6
2.2. Hilâfetin Tanımı.....	7
2.3. Hilâfetin Gerekliliği.....	10
2.4. Halifenin Göreve Gelme Şekli	12
2.5. Halifede Aranan Şartlar	14

2.5.1. Müslüman Olmak.....	14
2.5.2. Âlim Olmak	15
2.5.3. Âdil Olmak.....	15
2.5.4. Efdal Olmak	16
2.5.5. Zâhit Olmak	16
2.6. Halifeye İtaat Meselesi	17
2.7. Halifenin Azledilmesi Meselesi.....	18
2.8. el-Vercelânî'nin Hulefâ-i Râşidîn Hakkındaki Görüşleri	21
2.8.1. Hz. Ebû Bekir.....	21
2.8.2. Hz. Ömer.....	24
2.8.3. Hz. Osman.....	27
2.8.3.1. Fitne Dönemini Değerlendirmesi	31
2.8.4. Hz. Ali.....	34
2.8.4.1. el- Vercelânî'ye göre Tahkîm Meselesi	36
SONUÇ	39
KAYNAKÇA	42

KISALTMALAR

AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

a.y. : Aynı Yer

b. : Bin, İbn

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ed. : Editör

h. : Hicri

Hz. : Hazreti

MÜİFD: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

OÜİFD: Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi

s. : Sayfa

ö. : Ölümü

Ter. : Tercüme eden

Thk. : Tahkik eden

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve devamı

ÖNSÖZ

İbâziyye fırkası hicrî birinci asırda ortaya çıkan ilk itikadî fırkalardan biridir. Mezhebin fikir babası ve ilk müessisi Câbir b. Zeyd et-Temimî (ö. 93/711-12) olup, fırkanın siyasî sözcüsü ve sahadaki ismi ise Abdullah b. İbâz'dır (ö. 86/705). Bu fırka Abdullah b. İbâz'a nispetle İbâziyye ismini almıştır. İbâzîler kendilerinin “Muhakkime-i Ūlâ”nın devamı olduklarını Hâricî olan Ezârika'dan berî olduklarını dile getirmektedirler. İbâzîlere göre Ezârika, Mârîka ve Hâricî aynı anlama gelmektedir.

Tahkîm hadisesi (37/657) ile birlikte başlayan olaylar neticesinde Hz. Ali'nin (ö. 40/661) ordusundan ayrılan bir grup müslümanın: “*Hüküm ancak Allah'ındır.*” diyerek Harûrâ'ya çekilmeleriyle birlikte Hâricî ismiyle anılacak ilk siyasî fırkanın meydana geldiği bilinmektedir.

Hâricîler hicrî 64 yılında Ezârika, Necedât, Sufriyye ve araştırma konusu ettiğimiz İbâziyye gibi birçok fırkaya bölünmüştür. İbâziyye dışında diğer Hâricî fırkalar aşırı görüşlerinden dolayı hiçbiri günümüze kadar varlığını devam ettiremedikleri görülmektedir. İbâzîler mutedil görüşlerinden dolayı varlıklarını sürdürebilmiş ve bugün Uman, Tunus, Cezayir, Fas, Kuzey Afrika, Libya, Zengibar ve Horasan gibi farklı coğrafyalarda yaşamaktadırlar.

İbâzîler, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ile Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilâfetlerinin tamamını, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) hilâfetinin ilk altı yılını, Hz. Ali'nin hilâfetinin tahkîme kadar olan kısmını âdil ve meşrû kabul ederler. İbâzî âlimlerden Sâlim b. Zekvân (1/7. yüzyıl), İbn Sellâm el-İbâzî (ö. 273/886) ve araştırmaya konu ettiğimiz Ebû Ya'kûb Yûsuf b. İbrâhîm es-Sedrâtî el-Vercelânî de (ö. 570/1175) kendilerinden önceki “Muhakkime-i Ūlâ”nın yolunu takip etmiş ve onların görüşlerini benimsemişlerdir.

Vercelânî, Cezayir kökenli olarak Vercelân şehrinin Sedrâte kasabasında doğmuştur. Vercelânî, geride çok sayıda eser bırakan İbâzî bilginlerindendir. O yazmış olduğu eserlerle bilim dünyasına çok büyük katkıda bulunmuştur. Dikkat çeken eserleri arasında, İbâzî fıkhnın en eski usul kitabı olan “*el-Adl ve'l-insâf fî ma'rifeti usûli'l-fıkh ve'l-ihtilâf*” yer alır. Ayrıca, birçok bilimi kapsayan “*ed-Delîl ve'l-burhân li-ehli'l-'ukûl*” adlı eseri de diğer önemli bir çalışmadır.

Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbâziyye'nin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. İbâziyye'yi ortaya çıkaran sosyal ve siyasî sebepler de değerlendirilerek ele

alınmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise el-Vercelânî'nin dört halifeye bakışı eserlerinden hareketle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmayı yapmam için benden destek ve katkılarını esirgemeyip konuyu çalışmam için kolaylık sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Metin YILDIZ'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca her zaman desteğini hissettiğim ve yoğun çalışmalarım sırasında sabır gösterip bana katlandıkları için aileme ve tezin her aşamasında bana destek olan ve isimlerini sayamadığım arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Nesim TEMEL

VAN-2025

GİRİŞ

Tezin temel hedefi İbâziyye'nin önemli kelâmcılarından olan el-Vercelânî'nin hilâfet ve imâmet anlayışını ortaya koyarak onun, ilk dört halifeye yaklaşımı üzerinde durmaktır. Bilindiği gibi kelâm ilminde hilâfet ve imâmet konusu oldukça önemli bir yere sahiptir.

Hiz. Peygamberin vefatıyla birlikte devlet başkanlığı sorunu ortaya çıkmıştır. Sonraki süreçlerde değişik mezheplere mensup müslüman kelâmcılar, hilâfet ve imâmetin teorik altyapısına ilişkin önemli görüşler ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda hilâfetin Kureyşîliği, halifede bulunması gereken vasıflar, hilâfet kurumunun ictihadî mi olduğu veya Şîa'nın iddia ettiği gibi halife/imamın nasla mı tayin edilmesi gerektiği gibi birçok konu tartışılmıştır. Ancak bahse konu olan İbâziyye mezhebi, hilâfet ve imâmet konusunda birçok noktada Ehl-i sünnet ve Şîa mezheplerinden ayrılmaktadır. İmamın nasla tayin edilmesini kabul etmeyerek Şîa'dan ayrılırken, halifenin Kureyşî olma zorunluluğunun olmadığını¹ savunmak suretiyle de Ehl-i sünnet mezhebinden ayrılmaktadır. İbâziyye'ye göre gerekli vasıfları taşıyan, âdil, liyakatli, zâhit ve itaate layık olan her müslüman halife olabilir. Bu bakımdan İbâziyye'nin daha vasat-mutedil, ılımlı bir yol seçtiği söylenebilir.

Son yıllara kadar Türkiye'deki akademik ilâhiyat çevrelerinin İslâm dünyasının önemli bir coğrafyası olan Kuzey Afrika bölgesini kısmen ihmal ettiği söylenebilir. Hâricîler'in günümüzde varlığını sürdüren tek mezhebi konumunda olan İbâziyye mezhebi de bu ihmalden nasibini almıştır. Tez çalışmamızla teorik bazda el-Vercelânî örneğinde İbâziyye'nin hilâfet ve imâmet hakkındaki görüşleri tanıtılacaktır. Kezâ onun dört halifeye bakışı ele alınırken aynı zamanda Hâricîler'in İbâziyye kolunun imâmet, hilâfet ve devlet başkanlığı hususundaki görüşleri de ortaya konulacaktır. Bu anlamda çalışmamızda İbâziyye'nin, kelâm ilminin önemli bir konusu olan imâmet ve hilâfetle alakalı yaklaşımını ele almak suretiyle bu konuda önemli bir boşluğun doldurulması hedeflenmektedir. Ayrıca çalışmamızın, İbâziyye mezhebini tanıtmak suretiyle Kuzey Afrika'nın Cezayir, Yemen, Uman, Tunus ve Libya ülkeleri ile Afrika'nın Mali ve Tanzanya ülkelerinde önemli bir nüfusa sahip olan İbâzîler'in, diğer İslâm âlemi ile diyalog kurması yönünde bir zemin oluşturacağı umulmaktadır.

Kelâm ilminde önemli bir yer kaplayan ve hakkında hemen hemen birçok görüşün olduğu hilâfet meselesi İslâm toplumunda oldukça önemli bir yere sahip olduğu

¹ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1-2 (Haziran 1978), 247-248; Said Hatiboğlu, *Hilâfetin Kureyşîliliği* (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005), 56-58.

görülmektedir. İbâzîlik hakkında bu hususla ilgili genel ve detaylı bir çalışmaya rastlanılmadığından biz de İbâzîlikte bu konunun nasıl işlendiği, âlimlerin duruma hangi bakış açısıyla baktıkları, halifede olması gereken özelliklerin neler olması gerektiği vb. konular göz önünde bulundurularak detaylı bir çalışmanın yapılması gerektiğini gördük.

Bu çalışma sayesinde, İbâzîler'in imâmet/hilâfet konusundaki fikirleri noktasında büyük bir boşluğun doldurulması umulmaktadır.

Doğrudan el-Vercelânî örneği üzerinden İbâziyye'nin dört halifeye bakışı herhangi bir araştırmaya konu olmamıştır. Bununla beraber Harun Yıldız “Kendi Kaynakları Işığında Hâricîlerin Doğuşu ve Gelişimi”, Kadri Önemli “Erken Dönem İbâzî Kaynaklarda İbâziyye'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri”, Orhan Ateş “Günümüz Umman İbâdiyyesi”, Cemalettin Erdemci “İbn Sellam el-İbâdî ve İtikadi Görüşleri”, Osman Bilen “Ebu Yakub el-Vercelânî (ö. 570/1175) ve İbâdiyye”, Emrah Bozkurt “Hâricîlikte İmâmet Anlayışı”, Metin Yıldız “Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi” ve “İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)”, Ahmet Bardak “İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Es-Sâlimî'nin Kelâmî Görüşleri” gibi çalışmalar yapmışlardır. Bu anlamda çalışmamız özgün ve orijinaldir. Çalışmamızın ayrıca İbâzî kaynakların tanıtımına da vesile olmasını temenni ederiz.

1. İBÂZİYYE’NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Hâricîlik ve Tarih Sahnesine Çıkışı

Tarih, toplumsal olayların sahnelendiği bir zaman dilimidir. Toplumsal yapıyı etkileyen sosyal hadiseler hiçbir zaman tek nedenle açıklanamaz. Bu nedenle toplumda meydana gelen dinî, siyasî ya da sosyal olaylardan yalnızca birini, belirli bir düşüncenin doğuşunun sebebi olarak göstermek doğru bir yaklaşım değildir. Başka bir ifadeyle tarihî-sosyal hadiselerin ortaya çıkışında birden çok amil etkili olmuştur. Aynı şekilde tarihsel süreç içerisinde yaşanan toplumsal ve dinî hareketler, mezhepler ve fırkalar, ansızın meydana gelen olgular değildir. Bu yüzden bu tür siyasî, dinî hadiselerin bir hazırlık dönemine sahip olduğunu dikkate alarak, ortaya çıkışlarından önceki gelişim süreçlerini tespit etmek önemlidir.²

Toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerin sosyal, ekonomik ve psikolojik nedenlerinin yanında coğrafik nedenlerin de etkili olduğu bilinmektedir. İbn Haldûn’a (ö. 808/1406) göre insanlar fitratları gereği, toplumsal yaşamlarını devam ettirebilmek ve gereksinimlerini karşılayabilmek için bir araya gelir ve birbirleriyle yardımlaşır. Bu yakınlaşma ve yardımlaşma bazen ekonomik bazen de sosyal sebeplere dayanmaktadır.³ Mezhep bağlamında değerlendirildiğinde aynı inancı ve düşünceyi paylaşan insanların dini saiklerle bir araya geldikleri ve bir yapı oluşturdıkları görülmektedir.⁴

İslâm tarihinin en parlak dönemi olarak bilinen ve Hz. Muhammed peygamberliğinde ve liderliğinde yaşanan “Asr-ı Saâdet”⁵ döneminde toplumu derinden bölen ayrılık ve ihtilafların ortaya çıkması pek mümkün değildi. Çünkü ortaya çıkan her durum vahyin penceresinde peygamberin müdahalesiyle ayrılıklara yol açmadan çözülmekte idi. Ancak Hz. Muhammed’in vefatından sonra ortaya çıkan ihtilafların çözümü bu kadar kolay olmamıştır. Zira Hz. Peygamber’in olmayışı ve olayın öznesi konumunda olan kişilerin farklı yaklaşımı meselelerin çözümünü zorlaştırdığı gibi dinî-siyasî ayrılıkları da derinleştirmiştir.

² Harun Yıldız, *Din Siyaset ve İdeoloji -Hâricîlik Düşüncesinin Doğuşu-* (Samsun: Sidre Yayınları, 1999), 59; Necmettin Çalışkan - Yusuf Okşar, “Hâricîlik Anlayışının Kökenleri ve Günümüzdeki Yansımaları”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 103-105; Halil İbrahim Bulut, “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları”, *Usul İslam Araştırmaları* 11/11 (Haziran 2009), 44-48; Ahmet Akbulut, “Hariciliğin Siyasî Görüşlerinin İtikadileşmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (Ağustos 1989), 343-345; Osman Oral, “Kelâmî Düşüncede Hâricî Zihniyeti ve Halifeye İtaat Sorunu”, *Journal of Islamic Research* 28/2 (2017/), 178-182.

³ İbn Haldun, *Mukaddime I*, çev. Arslan Tekin (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2016), 1/125.

⁴ İbn Haldun, *Mukaddime I*, 1/126.

⁵ Abdülkerim Özeydin, “Asr-ı Saâdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/501; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 10/191; Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lûgati* (İstanbul: Maarif Matbaası 1943), 3/510.

Tarihsel kaynaklarda belirtildiği gibi Hâricîlik İslâm tarihinin erken döneminde vuku bulan ve müslüman toplumun içinden çıkan ilk ayrılıkçı ve farklılaştırıcı bir hareket olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte ortaya çıkan olaylar daha sonra Hâricîler olarak anılacak ayrılıkçı ve büyük bir grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hâricîler, İslâm tarihinde siyasî, dinî ve sosyal olaylar sonucu bir zümre halinde ortaya çıkan ilk mezhep olarak bilinir. Onlar, genelde görüş ve fikirlerini, tahkîm olayı sürecinde ve sonrasında "lâ hükme illâ lillâh/hüküm yalnız Allah'ındır" anlayışları etrafında şekillendirmişlerdir.⁶

Hâricîler'in ilk ortaya çıkış zamanını, tarihçiler ekseriyetle Sıffîn Savaşı'nda hakem meselesinin ortaya çıkışına bağlamışlardır. Buna göre Havâric, hakem tayinini (tahkîm) kabul etmesinden dolayı⁷ Ali b. Ebû Tâlib'den ayrılanların ve ona karşı olanların oluşturduğu bir yapıdır.⁸ Fırkanın ortaya çıkışı her ne kadar böyle bir olayla ilişkilendirilse de tahkîmden çok önce Hz. Osman'ın hilâfetinin son yıllarında vuku bulan sosyal karışıklıklar sebebiyle müslümanların zihinlerini meşgul eden bazı fikir ve davranışlar göz önünde bulundurulduğu takdirde, Hâricîliğin tahkîm olayı üzerine ansızın ortaya çıkan bir fırka olmadığı anlaşılr.

Sıffîn Savaşı'nda meydana gelen hakem olayına atıfta bulunarak bilinen "Lâ hükme illâ lillâh" yani "Allah'tan başka hüküm verici yoktur" ifadesiyle Hz. Ali'den ayrılan kişiler Harûrâ'da bir araya gelmişlerdir. Bu gruba "Muhakkime-i Ūlâ" adı verilmiştir. Harûrâ'da toplandıkları için bu gruba "Harûriyye" veya dini ve Hz. Ali'yi terk edenler anlamında "Hâricî" gibi farklı isimler de verilmiştir.⁹

⁶ Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *Milel ve nihâl - Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*-, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayınları, 2008), 105-106; Toshîhiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Baskı 2000), 16.

⁷ Ignaz Goldziher, *İslamda Fıkıh ve Akaid*, çev. İlhan Başgöz (Ankara: Ardıç Yayınları, 2004), 190

⁸ İrfan Abdülhamîd, *Dirâsât fi'l-fırak ve'l-'akâ'idi'l-İslâmiyye* (Bağdad: 1387/1967), 67.

⁹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâîl b. Ebi Bîşr İshâk b. Sâlim el-Basrî el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyin ve İhtilafü'l-Musallîn -İlk Dönem İslâm Mezhepleri*-, çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005),132; Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid eş-Şemmâhi, *Kitâbu's-Siyer* (Saltanatu Uman: Vizâratü'l-Türâsi ve's-Sekâfe, 1987), 1/48-49; Adnan Demircan, *Hâricîler'in Siyasî Faaliyetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 14-16; Muhammed Çiçekli, *İbâdiyye'nin Haricilik Mezhebine Nispeti -İman Amel Bağlamında-* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 6; Mehmet Hanifi Yoldaş – Mehmet Kubat, "İbâdiyye'nin Hâricîliğe İsnadı Meselesi", *İslâmî İlimler Dergisi* 17/1 (Mart 2022), 273-277; Ethem Ruhi Fırlı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1997), 16/175-178.

1.1.1. Hâricî Kavramının Anlamı

Hâricî kavramı etimolojik olarak “çıkmaq, itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamında bir sıfat olan hâric kelimesine nisbet ekinin eklenmesi ile meydana gelen bir kavram olup topluluk ismi için hâriciyye ve havâric kullanılır.¹⁰ "Harace 'ala" örneğinde olduğu gibi harace fiili 'ala harfi ceri ile kullanıldığında "isyan etti" anlamını kazanmaktadır.¹¹ Bu durumda Hâricî hareketinin başlangıcında bu isimlendirmenin daha çok isyancı anlamında kullandığını söylemek mümkündür. Sonraki süreçte belli bir itikadî-fikhî görüşleri olan Havâric grubuna münhasır olmuştur.

Hiz. Ali'nin hilâfet döneminde ortaya çıkan ve itikadî bir mezhep hüviyetine sahip olan Hâricîliğin isimlendirilmesi noktasında farklı yorumlar yapılmıştır.

1- Hâricî (ya da aslî kullanım olan Havâric): Havâric kelime olarak H-R-C kelimesinin ismi failinin çoğuludur. Yani çıkanlar anlamına gelir. İstilah olarak havâric iki anlam içeriyor:

Birinci mana: Allah ve Resûlü'nün rızasını gözeterek cahiliye toplumundan beri olmak ve uzaklaşmak demektir. Bu yaklaşımı Hâricîler, varlık sebebi olarak görmekte ve bir iftihar vesilesi olarak değerlendirmektedirler.

İkinci mana: Muhaliflerin Hâricîler'i tanımladığı ve kendilerinin kabul etmediği mana olan meşrû İslâm halifesine karşı çıkanlar anlamıdır.

2- Vehbiyye: Bu isimle anılmalarının sebebi, Hâricîlerin Hiz. Ali'den ayrıldıktan sonra Harûrâ bölgesine çekilerek Abdullah b. Vehb'in imamlığına biat etmeleri nedeniyle bu ismi almışlardır.

3- Muhakkime-i Ūlâ: İlk defa hakem olayı ile tarih sahnesine çıkan Hâricîler, Sıffin Savaşı'nda sulh için bir araya gelen Hiz. Ali ile Hiz. Muâviye ve aralarında hükmetmeleri için hakem tayin ettiklerinde Hâricîler buna karşı geldiler. Bu sebeple 'İlk Hakemciler' manasına gelen Muhakkime-i Ūlâ olarak tanımlanmışlardır.¹²

4- Harûriyye: En bilinen tanımlamalardan birisi de Harûriyye'dir. Hiz. Ali'nin ordusundan ayrılarak ilk toplandıkları yer olan Harûrâ ismine izâfetle Harûrîler olarak tanımlanmışlardır.

¹⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (Kur'ân Kavramları Sözlüğü), trc. Abdalbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2020), 335; Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 121; Fığlalı, "Hâricîler", 175-178.

¹¹ Veysi Turun, *Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasi Oluşumlardaki Rolü* (Ankara: Sonçağ, 2022), 131.

¹² Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre: Bir Hâricî/İbâzî Klasığı*, çev. Harun Yıldız (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 96-98.

5- Eş-Şurât: Hâricî fırka mensupları tarafından kullanılan ve Kur'ân-ı Kerîm'in Tevbe sûresinde geçen "Allah kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen mü'minlerin canlarını ve mallarını karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"¹³ âyetini esas alarak kullandıkları teşerrâ fiilinden türeyen Şurât ismidir.¹⁴

Beşinci tanım hariç diğer tanımlar Hâricîler'in muhalifleri tarafından yapılmıştır. Keza Hâricîler "çıkan" kişi anlamında gelen Hâricî ifadesini de isyancı anlamından ziyade "Allah için evden çıkanlar..."¹⁵ anlamında kullanmışlardır. Keza bu kavramı "Allah'a ve Peygamberine hicret edenler" anlamında yani kafirlerle her türlü bağı koparanlar şeklinde kullanmışlardır.¹⁶

Hem kendileri hem de muhalifleri tarafından çeşitli şekillerde tanımlamalara maruz kalan Hâricîler genel olarak mezhep tarihçileri tarafından; Hz. Ali'ye karşı çıkararak ümmetin başındaki halifeye isyanlarından dolayı Havâric (Hâricîler) olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁷

Havâric veya Hâriciyye gibi muhaliflerince verilen bu tanımlamalar, gruptan ve insanlardan, ayrılarak asi olan, itaat etmeyen, müslümanlar tarafından kabul gören ve üzerinde ittifak edilen meşrû imamdan uzaklaşan ve ona başkaldıran kimselere verilen isimdir.¹⁸

Kendi tanımlamalarına göre de Allah yolunda huruç etmelerinden dolayı Hâricîler adını almışlardır. Ancak kendileri bu Hâricîlik, Hâriciyye ya da Havâric isimleri için, "Allah yolunda hicret eden kişi, yeryüzünde çok bereketli yer ve genişlik bulur. Evinden, Allah'a ve Peygamberine hicret ederek çıkan kimseye ölüm gelirse, onun ecrini vermek Allah'a düşer. Allah bağışlar ve merhamet eder" âyetiyle belirtilen ve övülen zümrenin kendileri olduklarını; böylece Hâriciyye ya da Havâric isimlerini aldıklarını söylerler.¹⁹

Sıffîn savaşından sonra yaklaşık olarak 20 küsur yıl süren bir zaman diliminde Hâricîler ortak bir anlayışla hareket etmişlerdir. Hâricîlik ismi 64/683 yılına kadar askerî, dinî ve siyasî alanlarda tüm Hâricî grup ve faaliyetlerde ortak bir isimlendirme olarak telaffuz edilmiştir. Ancak 64/683'den sonra Hâricî fırkalar, kurucularının ismiyle anılmaya

¹³ et-Tevbe 5/111

¹⁴ Turun, *Güney Arap Kabileleri*, 132.

¹⁵ Nisa 4/100.

¹⁶ Turun, *Güney Arap Kabileleri*, 132.

¹⁷ Demircan, *Hâricîlerin Siyâsi Faaliyetleri*, 13.

¹⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/114; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd b. Hazm *el-Endelûsî el-Kurtubî, el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvai ve'n-nihal* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1986), 115; Demircan, *Hâricîlerin Siyâsi Faaliyetleri*, 12-13.

¹⁹ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'ari el-Basrî, *Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*, çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 132; (İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, II, s.251'den naklen); W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı (Ankara: Sarkaç Yayınları, 3. Baskı, 2010), 19-24; Mustafa Öz - Avni İlhan, "İmamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/201-203.

başlanmıştır.²⁰ Hâricî fırkalar içerisinde en önemli yeri teşkil eden ve günümüze kadar varlığını sürdüren tek fırkası İbâziyye'dir.

Şehristânî (ö. 548/1153) Haricîler'i Muhakkimetu'l-Ûlâ, Ezârika, Necedât, Beyhesiyye, Acârîde, Seâlibe, İbâdiyye, ve Sufriyye olmak üzere sekiz ana fırkaya ayırmıştır.²¹ Bu ana gruplardan Acârîde'nin yedi, Seâlibe'nin sekiz ve İbâziyye'nin üç alt dala bölündüğünü ifade etmiştir.²² Eş'arî'nin "İlk Dönem İslam Mezhepleri" adlı eserinde, on iki farklı mezhep olarak Ezârika, Necdiyye, Ataviyye, Acârîde, Füdeykiyye, Sufriyye, İbâziyye, Beyhesiyye Ashâbü Sâlih, Fadliyye, Râci'a ve Şebîbiyye diye adlandırılmıştır.²³ Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-1038), Hâricîler'i kollarıyla beraber toplam yirmidört fırka olarak saymıştır.²⁴

1.1.2. Hâricî Fırkalar

1.1.2.1. Ezârika

Ezârika, dışarının etkisiyle Nâfi b. Ezrak (ö. 65/685) liderliğinde oluşmuş bir grup olup, düşünceleri ve şiddeti bir yöntem olarak kullanmasıyla tarihsel ve güncel radikal eğilimlere yön vermiş aşırı şiddet yanlısı ve katı bir topluluktur.²⁵ Bu grup içinde bir kısım mevâlî bulunmasına rağmen, çoğunluğu Temim kabilesine ait Araplardan oluşmaktadır. Nâfi b. Ezrak'ın doğum tarihiyle ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamadığından, onun etnik kökeni hakkında çeşitli iddialar bulunmaktadır. Literatürde, Bekir b. Vâile kabilesinin Hanîfeoğulları veya Temim kabilesinin Hanzele koluna mensup olduğu, bir demirci ustası olan azat edilmiş bir kölenin oğlu olduğu hakkında bilgi yer almaktadır.²⁶

Ezârika'nın Hâricîler tarafından genel olarak kabul edilmeyen öncelikli görüşleri şunlardır:

1. Ezârika'ya ait olmayan müslümanlar, sadece kâfir değil, aynı zamanda müşrik olarak görülür ve bu kişilerin hepsi, çocuklarıyla birlikte, sonsuza dek cehennem de kalacaklardır.

²⁰ Emrah Bozkurt, *Hâricîlikte İmamet Anlayışı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 60.

²¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/114-138.

²² Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/128-138.

²³ Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 146-192.

²⁴ Abdülkâhir Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 8. Basım, 1990), 54-79; Osman Bilen, *Ebu Yakub El-Vercelânî (ö. 570/1175) ve İbâdiyye* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 35.

²⁵ Cemalettin Erdemci, *İbn Sellam el-İbâdî ve İtikadî Görüşleri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996), 36.

²⁶ Zekvân, *es-Sîre: Bir Hâricî/İbâdî Klasığı*, 71-74; Yılmaz Kerim, "Kur'an'ın İdeolojik Yorumu: Ezârika Örneği", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Haziran 2022), 154-171

Bu gruptaki kadınların ve çocukların öldürülmesi veya köle yapılması, ayrıca mülklerinin yağmalanması caizdir. Çünkü bu yerler dârülharp olarak kabul edilmektedir.²⁷

2. Ezârika'nın yanında düşmanla savaşımaya katılmayan veya onlarla birlikte hicret etmeyen diğer Hâricîler de kâfir sayılır. Bu kişiler, kendilerini Ezârika'ya katmak isterse bir sınavdan geçmelidir.²⁸

3. İslâm'da recm cezası bulunmamaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuda bir emir yoktur, zina edenlere dayak atılması gerektiği bildirilmiştir.²⁹

4. Namuslu kadınlara zina iftirasında bulunup bunu ispat edemeyenlerin cezası, aynı şekilde namuslu erkekler için geçerli değildir. Çünkü Kur'an'da bu konuyu belirten bir ifade yoktur.

5. Peygamberlerin nübüvvetle görevlendirilmelerinden sonra büyük ya da küçük günah işleyebilecekleri gibi nübüvvetten önce kâfir olan bir kişinin peygamber olması da mümkündür.

6. Vergilerini ödeyen Yahudi ve Hristiyanlar'ın öldürülmesi yasaktır.

7. Kadınlar, âdet dönemlerinde kılamadıkları namazlarını sonradan kaza etmelidir.

8. Çalıntı malın miktarı ne olursa olsun, hırsıza kol kesme cezası uygulanır.

Ezrâkiler, gayri müslimlere zarar vermeyi yasak saymalarına rağmen, kendi gruplarında olmayan müslümanları müşrik olarak görüp, onların öldürülmesini caiz görmüşlerdir. Bu durumda birçok müslümanın kanı dökülmüştür. Bunun yanı sıra, ekonomik, sosyal ve siyasî alanlarda da büyük zararlar vermişlerdir. Dinî bilgileri zayıf olan Ezrâkiler, İslâmî hükümleri tam olarak kavrayamamış ve bu nedenle çelişkiler yaşamaktan kurtulamamışlardır.³⁰

Bu yaklaşım, Ezârika'nın düşünce sisteminin şekillenmesinde siyasî olayların daha etkili ve belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü inançlarını, dinî metinler yerine, yaşadıkları tarihî, sosyal ve özellikle de siyasî deneyimlere dayandırarak tanımlamaları bu durumu desteklemektedir.

²⁷ Ethem Ruhi Fırlı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/ 169-175.

²⁸ Eş'ari, *Makâlâtü'l İslamiyyîn*, 146; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/121.

²⁹ Erdemci, *İbn Sellam el-İbâdî ve İtikadi Görüşleri*, a.y.

³⁰ Mustafa Öz, "Ezârika", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezarika> (21.07.2025).

1.1.2.2. Necedât

Necdiyye olarak bilinen grup, adını kurucusu Necde b. Âmir el-Hanefî'den almıştır (ö. 72/691). Nâfi b. Ezrak'ın daha önce Necde ile aynı görüşte olduğu belirtilmekteydi; ancak kendisi, Hâricîler'in bulundukları yere hicret etmeyenleri kâfir saymaya ve muhaliflerinin kadınları ile çocuklarını öldürmeyi haklı çıkarmaya başlayınca, Hâricî liderlerden Ebû Fûdeyk, Râşid et-Tavîl ve Atıyye b. Esved, Nâfi'den ayrılarak Yemâme'ye gitmeye karar verdiler.³¹ Necde başkanlığındaki bir Hâricî ordusu, Nâfi'e katılmak isteyenleri karşıladı. Nâfi'in yeni fikirleri kendilerine aktarıldığında, orada bulunanlar Necde b. Âmir'e bağlılıklarını bildirdiler. Böylece Nâfi'in düşüncelerini reddeden yeni bir grup ortaya çıkmış oldu.³²

Necedât Fırkasının Görüşleri

- 1-Kendi inançlarını kabul ettikleri halde huruc etmeyenleri tekfir etmezler.
- 2-Takiyye söz ve amelle caizdir.
- 3-Dâru-t Takiyye'de zımmet ehlinin malları ve canları helaldir, onu haram sayandan beri olmak gerekir.
- 4-Küçük günah dahi olsa günahı ısrar eden müşriktir.³³
- 5-Din işleri ikiye ayrılır: Allah'ı bilmek, resulleri tanımak, müslüman kanını akıtmanın haram olduğunu bilmek, Allah katından inenlere topluca inanmak. Bu konularda cehalet mazeret değildir. Fakat diğer konularda bilmemek mazerettir ve bu konularda bilmeden günah işleyen tekfir edilmez.
- 6-Eğer insanlar Allah'ın kitabıyla âdil bir şekilde davranıyorlarsa imama gerek yoktur.³⁴

1.1.2.3. Sufriyye Fırkası

Abdullah b. Asfar et-Temîmî'nin ismine izafetle ortaya çıkan fırkadır. Bu fırka, müslümanların başında bir imamın olması gerekliliğini kabul etmemiştir. Ancak, uygun bir imam olduğunda isyan etmeyi meşrû görebileceklerini düşünmüşlerdir. Kendileriyle aynı

³¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/123.

³² Zekvân, *es-Sîre: Bir Hâricî/İbâdî Klasığı*, 75-81; Öz, "Necedât", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/necedat> (21.07.2025).

³³ Abdülkâhir Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 65-66

³⁴ Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 130-131; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/113-114; Cemalettin Erdemci, *İbn-i Sellam El İbâdî ve İtikadî Görüşleri*, 37.

görüŖü taşımayan müslümanların eşlerini ve çocuklarını öldürmeyi yasak saymışlardır. Takiyye konusunda ise; sözde kabul edilirken, uygulamada haram olarak değerlendirmişlerdir.³⁵

Sufriyye Fırkasının temel görüşleri

Sufrîler'e ait günümüze ulaşan hiçbir eser bulunmamaktadır. İlgili kaynakların sağladığı bilgilere göre Sufriyye'nin ana görüşleri şöyle sıralanabilir:

1. Kendi mezheplerine mensup olmayan müslümanlara karşı savaş açmanın belirli bir süre yapılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Şehristânî, bu grubun savaşa katılmayanları (kaade) eğer din ve inanç olarak benzer bir tutum sergilemeleri halinde tekfir etmediklerini aktarmaktadır.³⁶

2. Sorgusuz ceza verilmesine karşı çıkan Sufriyye, hem müşriklerin çocuklarının cehennemle yargılanmayacağını savunmuş hem de onların sorgusuz bir şekilde öldürülmesini kabul etmemiştir.³⁷

3. Takiyyenin yalnızca sözde caiz olduğunu düşünüyorlardı.

4. İsyan ettikleri halde savaşa katılmayanları, eğer inanç birliği sağlanıyorsa, tekfir etmedikleri görülmektedir.

5. Had uygulanmasını gerektiren bir suç işleyen bir kişi, zina, hırsızlık veya kazif gibi eylemlerinden dolayı sadece zâni, hırsız ya da kâzif olarak anılır; bu kişi kâfir veya müşrik olarak adlandırılmaz.³⁸

6. Şartlara uygun bir imam seçilene kadar isyanın benimsenmesi gerektiğini kabul ederken, onların görüşüne göre insanların başında bir imam bulunması zorunlu değildir.³⁹

1.1.2.4. Acaride Fırkası

Abdülkerîm b. Acred (d. 120/738) tarafından kurulmuş olan grup,⁴⁰ Necedât fırkası gibi kaadenin tekfir edilmesine karşı bir tutum sergiler. Bu grupta farklı alt kollar oluşmuştur. Acâride fırkası, Ezârika'nın hicret etmeyenleri dinden çıkmış sayma görüşüne katılmamakta ve bu konu hakkında Ezârika'ya karşı farklı bir görüş sunmaktadır. Ayrıca, İbâziyye'nin büyük günah işleyenleri nimet küfrü olarak kabul etme anlayışına da katılmamaktadırlar. Bu

³⁵ Bozkurt, *Hâricilikte İmamet Anlayışı*, 63.

³⁶ Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/137.

³⁷ Abdülkâhir Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 65.

³⁸ Eş'a'rî, *Mağâlâtü'l İslamiyyîn*, 164.

³⁹ Mehmet Dalkılıç, "Sufriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sufriyye> (21.07.2025).

⁴⁰ Eş'ari, *Mağâlâtü'l İslamiyyîn*, 154-162.

nedenle, Acârîde ne Ezârika kadar sert ne de İbâziyye kadar ılımlı bir grup olarak tanımlanabilir.⁴¹ Acârîde, diğer Hâricî gruplardan farklı olarak fikhî ve kelâmî konulara önem vermesinde, Abdülkerim b. Acred'in büyük bir katkısı bulunmaktadır. İbn Acred öldükten sonra, Acârîde ismi bölgede bu fırkanın alt gruplarıyla birlikte anılmaya devam etmiştir.

Abdülkerim b. Acred, savaş hukuku ile ilgili geliştirdiği ilkeler sayesinde Hâricî tarihinde ideolojik bir değişim yaratmıştır. Gerçekten de Ezârika'nın hicretin zorunlu olduğu görüşüne karşı çıkararak bunun erdem olduğunu ve bu sebeple insanların kanının akıtılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Sert ve kimseden taviz vermeyen Hâricîler, Acârîde'nin bu düşünceyi kabul etmesiyle büyük bir etki kaybetmişlerdir.⁴²

Hâricîler, İbn Acred ile birlikte Sicistan bölgesinde belirli yerli kurallar geliştirmiş ve daha ılımlı bir grup haline gelmiştir. Örneğin, savaşlarda kadınlar ve çocuklara zarar verilmemesi, esirlerin kötü muameleye maruz bırakılmaması ve savaşta ölmeyen birinin mülküne el konulmaması gibi kurallar vardır. Dönemde tartışılan bir diğer mesele ise henüz akıl erdiremeyen çocukların durumu üzerinedir. Bu çocuklar, Hâricîler'in müşrik olarak gördüğü rakiplerin çocuklarıdır ve babalarıyla aynı şekilde muamele görüp öldürülmesi mi gerekir ya da ergenliğe ulaşmasını mı beklemek gerekmektedir, bu konular tartışma konusudur. Bu konuda Ezârika, bu çocukların öldürülmesi gerektiğini savunurken, Acârîde ise çocukların belli bir yaşa geldiğinde dinlerini kabul edene veya kendilerine davet geldiğinde kabul veya reddettiklerine dair bir işaret görünene kadar bu çocuklardan uzak durulması gerektiğini ileri sürmüştür.⁴³

1.2. İbâziyye'nin Doğuşu

İbâziyye, Hâricî fırkalar içerisinde en mutedil ve en ılımlı fikirleri olan fırkadır. Bu fırka Abdullah b. İbâz'a nispetle İbâziyye olarak isimlendirilmiştir.⁴⁴ Hâricîler'in en ılımlı, İslâm cemaatine düşünce olarak en yakın grubu İbâziyye grubudur. 685 yılında Ezârika'nın kurucusu olan Nâfi b. Ezrak'ın müslümanlar hakkındaki aşırı düşüncelerinden dolayı onu terk

⁴¹ Muhammed Çiçekli, *İbâdiyye'nin Haricilik Mezhebine Nispeti -İman Amel Bağlamında-*, 23.

⁴² Mustafa Öz, "Acârîde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/318.

⁴³ Ayşe Gül Öz, *Hâricî Fırkalarından Acârîde'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 46-47.

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, II, 379; Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsü'l-muḥîṭ* (Beyrut: 1406/1986), 2/335; Lewicki, "İbâziyye", *İA* (MEB), 1997, 5/2, 687.

edip Basra'da daha mutedil bir anlayış çerçevesinde teşekkül etmişlerdir.⁴⁵ Günümüz araştırmacıları, İbâziyye'yi Hâricî fırkalardan biri olarak kabul etmekte ve Hâricîler'in günümüze ulaşan mutedil kolu olarak nitelendirmektedirler.⁴⁶

İbâziyye hem klasik hem de modern kaynaklarda Hâricîler'in günümüze kadar süregelmiş tek topluluğu olarak yer almaktadır. Ancak bu sınıflandırmayı, yani İbâziyye'nin Hâricîler'in bir devamı olarak gösterilmesini, birçok İbâzî âlimi reddetmektedir. Örneğin, çağdaş İbâzî akademisyenlerden Ali Yahya Muammer (ö. 1400/1980), mâkâlat adlı eserlerinde İbâzîler'e yönelik yapılan bu sınıflandırmaların kendilerine karşı bir haksızlık olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Nâfi' b. Ezrak'ın sert ve şiddetli görüşlerinden rahatsız olanlar ve ona karşı olanlar alternatif bir yönelişe girerek daha sakin ve daha huzurlu bir hayat sürdürmek için Abdullah b. İbâz'ın etrafında toplanmışlardır.⁴⁸

Bu fırkanın adı telaffuz farklılığına bağlı olarak Ebâziye ya da İbâziyye olarak kullanılmakla birlikte Türkçe'de İbâziyye olarak da kullanılmaktadır. Bu yapı, muarızları tarafından her ne kadar Hâricî bir fırka olarak değerlendirilse de kendilerini Ehlu'l-Adl ve'l İstikame, Ehlu'l-İman veya Şurât olarak tanımlamaktadırlar.⁴⁹ "İbâziyye" ismi, Abdullah b. İbâz b. Murra b. Ubeyd Salebe et-Temîmî'den alınmıştır. "İbâd", Abdullah'ın babasının ismi olup, künye olarak "İbn İbâd" şeklinde kullanılmaktadır. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan İbn İbâz'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Emevi halifeleri Muâviye b. Ebi Süfyan ve Abdülmelik b. Mervân zamanlarında hayatta olduğu ifade edilebilir. Onunla ilgili bilgi veren bazı Mutezilî kaynaklar onun Mutezilî görüşlere meylettiğini kaydederken diğer âlim Müberred ise onun görüşlerinin Ehl-i sünnete daha yakın olduğunu ifade etmektedir. Kaynakların bildirdiğine göre o, 86/705 yılında vefat etmiştir.⁵⁰

Sapkınlık ve aşırılıklara da en uzak grup oldukları için yeryüzünden silinmemişlerdir. İyi bir fıkıh ortaya koymuşlar ve seçkin âlimler yetiştirmişlerdir. Bugün bazı mensupları Batı

⁴⁵ Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi, İttikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1996), 81-82; Metin Yıldız, "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (Haziran 2020), 168-169.

⁴⁶ Demircan, *Hâricîler'in Siyasî Faaliyetleri*, 216; Sadi Ölmez, *İbâzî Fıkhi*, Ankara: Astana Yayınları, 2022, 10-13; Metin Yıldız, "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi", *Kader* 16/2 (Aralık 2018), 294-318. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.470922>.

⁴⁷ Harun Yıldız, "Ali Yahya Muammer'in Çalışmalarında İbâdîlik", *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları* 8/1 (Bahar 2015), 33-34.

⁴⁸ Ebül-Fazl Ebül-Kasım b. İbrahim ed-Demmeri Berradi, *Kitâbu'l-Cevahiri'l-müntekât fi itnâmi ma ahlâ bihi Kitabu't-Tabakât* (Kahire: 1302), 156-167'den naklen; Fıglalı, "Hâricîler", 16/169-175.

⁴⁹ Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye mezhebun İslâmiyyun mu'tedilun* (Uman: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şûûni'd-Dîniyye, 1979), 9.

⁵⁰ Sâlim b. Humeyd b. Süleyman el-Hârisî, *el-'Ukûdû'l-fiddiyye fi usûli'l-İbâziyye* (Maskat: Vizaretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2017), 121; Hayrüddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 4/26, 64; Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye fi mevkibi't-Tarihî* (b.y.: Mektebetü'l-İstikame, 1989/1410).

Sahrası'nın (Fas) vahalarında mevcuttur. İbâzîler'in günümüzde yoğun olarak bulundukları yerler şu şekildedir. 2012 verilerine göre Uman'ın nüfusunun yaklaşık %75'inin İbâzîler'den oluştuğunu tarihî kaynaklar belirtmektedir. Hadramut, Zengibar, Libya, Tunus ve Cezayir'de de İbâziyye'ye mensup kişiler yaşamaktadır. Uman'da İbâzîler'in yoğun olduğunu, Uman'ın resmi mezhebinin İbâzîlik olması bunu doğrulamaktadır.⁵¹

1.3. İbâzî'liğin Temel Görüşleri

Hâricî fırkalar içerisinde en uyumlu ve ılımlı olan İbâziyye'nin düşünceleri, devlet anlayışları (imâmet) ve itikadî görüşleri olarak iki şekilde ele alınabilir. İbâzîler özellikle itikad boyutunu ilgilendiren büyük günahlar ve imâmet boyutunu ilgilendiren halifelğin seçimi noktasında kendilerine has bir teori ortaya koymuşlardır. İbâziyye'nin itikadî görüşlerindeki temel ilkeler, Kur'an-ı Kerim'in lafzına sadık kalmak ve Kur'an'ın Hz. Peygamber ile ilk iki halife olan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinin tamamında, daha sonra Hz. Osman'ın ilk altı yıllık hilâfeti ve Hz. Ali'nin de tahkîme kadarki döneminde tatbik edilen şeklini benimsemek üzerine kuruludur. İbâziyye'ye göre Kur'ân-ı Kerîm hem inanç hem de pratik hayat açısından tek devlet nizamıdır.

İbâziyye'ye göre iman; ikrar, amel, niyet, sünnete riayet, kimsenin imanına mazeret üretmemek, heva ve heveslere uymamak ve takva yolunu izlemektir.⁵²

Kur'an'ın Allah'ın kelâmı ve Hz. Muhammed'e indirilen vahyi olduğunu bunun da Allah'a kitaplarına, meleklerine, ahiret gününe, ölümden sonra dirilmeye inanmayı zorunlu kıldığına inanırlar.⁵³

İbâziyye'ye göre iman; şeksiz ve şüphesiz olarak, Allah'tan başka yaratıcı bulunmadığına, hayır ve şerrin ondan olduğuna inanmaktır.⁵⁴ İbâziyye'ye göre iman ve İslâm birbirindendir ve yekdiğerine öncelenmemelidir. İbâzîler'in çoğuna göre iman ve İslâm şer'î anlamda eşanlamlı kelimelerdir. İmanın üç aşamadan oluştuğunu ifade ederler: Kalp ile

⁵¹ Hasan Onat - Sönmez Kutlu (ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi: El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018) 84; Gökhan Açık, *Umman'da Sosyo Ekonomik Değişim: Sultan Kâbus Dönemi (1970-2017)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 32.

⁵² Rebî b. Habîb el-Ezdî, *Müsned-i Rebî' b. Habîb el-Ezdî* (Umân: 1994), 3/778; Ebû Abdillâh Muhammed b.

İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "İmân", 17; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b.

Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "İmân", 36; Önemli, *Erken Dönem İbâzî Kaynaklarda İbâziyye'nin Dini ve Siyasî Görüşleri*, 90.

⁵³ Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, 191.

⁵⁴ Ethem Ruhi Fırlı, "İbâziyye'nin Siyasi ve İtikadî Görüşleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1-4 (Temmuz 1976), 323-44.

inanmak, dil ile ikrar ve organlarla amel etmekten ibarettir. İman, ikrar ve amel demek olduğundan bu üç mertebeden birini yerine getirmeyen kişinin kâfir olacağını iddia ederler ve bu, İbâzî âlimlerinin ittifak ettikleri bir görüştür.⁵⁵

İbâzîler imanın artıp azalması ile ilgili olarak birbirlerinden farklı düşünmektedirler. Bazıları imanın artıp azalabileceğini bazıları imanın ne arttığı ve ne de azalabileceği bazıları da imanın artıp azalmayacağı yönünde fikir beyan etmişlerdir.

İbâziyye'ye göre Kur'an mahlûktur ve yaratılmıştır. Bu yönüyle Ehl-i sünnetten ayrılmaktadırlar. Onlar'a göre Allah kadîmdir. Eğer Kur'an yaratılmamış ise o da kadîm olacağından dolayı bu yaklaşım tevhide ters düşmektedir. Bu da iki kadîmin bir arada olmasını gerektirir. Oysaki yalnızca Allah kadîmdir. Aksi durumda şirk söz konusu olur, Allah ise şirkten münezzehtir.⁵⁶

İbâziyye fırkası, Allah'ın ne dünya da ne ahirette çıplak gözle görülemeyeceğine yönelik inanışları nedeniyle Mu'tezile fırkası ile aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Bu görüşlerine delil olarak Kur'an'ı Kerim'den şu âyeti gösterirler:

*"Gözler O'nu görmez, O, bütün gözleri görür. O latîftir, haberdardır."*⁵⁷

Allah hiçbir varlığa benzemediğinden dolayı görülemez. Çünkü görülen şey sonradan meydana gelen şeylere benzer. Allah görülemez çünkü Allah mekân ve cihetten münezzehtir.

Büyük günahları işleyen kişiler hakkında İbâziyye'nin görüşü şu şekilde ifade edilebilir: Onlara göre büyük günahları işleyen biri müşrik değildir. Ancak günahı normal görüp, büyük günahları inkâr ettiği takdirde müşrik olur. Onlara göre Allah insanları mü'min ve kâfir olarak iki yere oturtmuştur. Buna delil olarak da şu âyetleri gösterirler:

*"İnkâr edenler, bölük bölük cehenneme sürülür..."*⁵⁸

*"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar, bölük bölük cennete götürülürler..."*⁵⁹

*"Şüphesiz ona doğru yolu gösterdik; buna kimi şükreder kimi de nankörlük..."*⁶⁰

⁵⁵ İbn Sellâm İbâdî, *Kitâbün fihî Bed'ü'l-İslâm Bir Harici/İbâdî Kroniği*, çev. Mehmet Nurullah Aydın - Selim Yılmaz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 27; Ethem Ruhi Fırlalı, *İbâdiyenin Doğuşu Ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983), 126-134

⁵⁶ Mustafa İsmail Dönmez, *İbâzî Mezhebinin Usul-ü Fıkıh Kaynakları* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 22; Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Es-Sâlimî'nin Kelâmî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/24 (Ağustos-2019), 764-766.

⁵⁷ *Kur'ân Yolu Meal-Tefsir*, çev. Komisyon (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), el-En'am 6/103.

⁵⁸ ez-Zümer 39/71.

⁵⁹ ez-Zümer 39/71.

⁶⁰ el-İnsan 76/3.

Nimet küfrü içinde yer alanların cehenneme gideceği ve cezasını çekeceği muhakkaktır. Fakat cehennemde ebedi kalıp kalmayacağı ile ilgili durum onun tövbesine bağlıdır. Çünkü tövbe kapısı sürekli açıktır ve Allah tövbeleri kabul edendir.

İbâziyye'ye göre müslümanlardan olup kendilerine muhalefet edenler, ne “müşrik” sayılır, ne de “mü'min”. Bunlar “kâfir” olarak isimlendirilirler. Ancak bunlar itikat kâfiri değil “nimet kâfiri” olduklarını söylerler. Çünkü bunlar, Allah'ı inkâr etmemişlerdir. Ancak Allah'a karşı eksiklik içinde olmuşlardır. İbâziyye, büyük günah işleyen kişinin tövbe etmesi durumunda cehennemde sonsuza dek kalmayacağına, bir süre kâfir-i nimet olarak cezalandırıldıktan sonra cennete geçebileceğine inanır. Ancak onlara göre, kişi büyük günah işleyip tövbe etmezse, bu ısrarla günah işlemeye devam ettiği anlamına gelir ve şirk kategorisine girerek cehennemde sonsuza dek kalır.⁶¹

Muhaliflerin kanları haram, yurtları da İslâm ve tevhid yurdudur. Sadece “Sultan”ın askeri bölgeleri bunun dışında sayılır. Ancak İbâzîler bu görüşlerini ilan etmemişler ve muhaliflerin yurtlarının ve mallarının haram olduğu görüşünü, gizlemişlerdir.

Kendileriyle savaşılan müslümanların bıraktığı ganimetlerden, at, silah ve diğer harp aletleri helaldir. Bu yüzden İbâzîler, altın ve gümüş gibi kıymetli eşyayı iade ederlerdi.

Muhaliflerin şahitliği caizdir, onlarla evlenilir ve onlarla Hâricîler arasındaki verâset şahitliği geçerlidir. Bu anlamda İbâzîler muhaliflerine karşı mutedil ve insafî davranmışlardır.⁶²

1.4. Irak (Basra) İbâzîliği

Hiz. Ali ile Hiz. Muâviye arasında vuku bulan ve tahkîm olayı olarak adlandırılan durum neticesinde itiraz edip ayrılan ve daha sonra Hâricî olarak nitelendirilen grup ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İbâzîliğin izlerinin görüldüğü bir dönem olarak görülebilir. Bu bağlamda Sıffin Savaşı İbâzî mezhebinin başlangıcı sayılabilir. Hâricîler'in 38/659 yılında Nehrevan'da Hiz. Ali'ye karşı yenilmeleri üzerine çok az kişi kurtuldu. Kurtulanlar arasında yer alan Ebû Bilâl Mirdâs ve beraberindekiler Basra'da, Beni Temîm kabilesinin bulunduğu bölgeye yerleşti. Hiz. Ali'ye karşı mağlup olan Hâricîler, bundan sonraki süreçte nasıl bir hareket metodunu izleyeceklerine dair aralarında ihtilaf çıkınca bir kısmı Hiz. Ali ile çatışmayı seçerek intikam almayı seçtiler. Çatışmayı benimsemeyip azınlıkta kalan diğer kesim ise Basra'ya göç etmek zorunda kaldılar. Burada açıktan muhalefet yerine gizli bir örgüte

⁶¹ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 136-139.

⁶² Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, 82.

dönüşerek iktidarı ele geçirme yolunu seçtiler. Ancak zamanın Basra valisi İbn Ziyâd'ın takibine maruz kalan Ebû Bilâl Mirdâs öldürülür.⁶³ Ebû Bilâl'in vefatından sonra da yerine Abdullah b. İbâz geçmiştir. Hâricî fırkasının farklı kollarından biri olan ve günümüze kadar varlıklarını devam ettiren İbâzîler bu yapı içerisindeki en ılımlı fırka olarak bilinir. Hareket metodu olarak daha mutedil bir yaklaşım gösteren İbâzîler yöntem olarak silahlı mücadeleyi kabul etmemektedirler. Kaynakların verdiği bilgilere göre Abdullah b. İbâz, Câbir b. Zeyd el-Ezdî'nin fikirlerinden ilham alarak Basra'dan çıkan müfrit Hâricî topluluklarına katılmamış, aklîselîmin ve sünnetin sınırları çerçevesinde kalmak isteyen Vehbîler'i kendi etrafında toplamış, isyan hareketine karışmaksızın Basra'da kendi halinde sakin bir hayat yaşamıştır.⁶⁴ Abdullah b. İbâz'ın Emevî idarecilerine karşı gösterdiği müsamahakâr siyaset, daha sonra fırkanın önemli âlimlerinden Câbir b. Zeyd'in ferasetiyle devam ettirilmiştir. Ancak Abdulmelik b. Mervan'ın ölümüyle birlikte Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf İbâziyye ileri gelenlerini Uman'a sürmüş ve bir kısmını da Basra'da hapsedirmiştir. Ebû Ubeyde'nin İbâzîlerin başına geçmesiyle fırka, Emevî idarecilerine karşı daha esnek bir siyaset izlemiştir. Bu iki imamın zamanında İbâzîler Kitman imâmetini uyguladılar. Kitman, İbâzîler arasında kullanılan dört imâmet türünden biridir.⁶⁵ Kitman imamlığı modeli,⁶⁶ Hz. Peygamber'in hicretten önceki dönemine dayanmaktadır. Diğer Hâricî gruplar takiyye uygulamasına sert bir şekilde karşıyken İbâzîler bu uygulamayı kabul etmekte ve Kitman imâmeti adıyla düzenli bir biçimde hayata geçirmişlerdir.⁶⁷

Ebû Ubeyde'nin liderliğinde toplanan öğrenciler farklı İslâmî coğrafyalara gönderilerek davet ve irşad faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Azımsanmayacak düzeyde irşad faaliyetlerinde başarı gösteren dâîler Abbasiler döneminde de Abbasiler'in himayesinde varlıklarını sürdürdüler. Liderleri olan Ebû Ubeyde'nin vefatıyla birlikte bir gerileme dönemine girdikleri yönetimin merkezinin Basra'da kalması suretiyle farklı coğrafyalara dâîlerin gönderildiği tarihsel kaynaklarca belirtilmektedir. Sünniliğe en yakın mezhep olarak

⁶³ Eş'ari, *Makâlâtü'l İslamiyyîn*, 133; Fırlı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 173-175; Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi, İtikadî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 80; Demircan, *Hâricîler'in Siyasî Faaliyetleri*, 101-104.

⁶⁴ Ethem Ruhi Fırlı, "İbâziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256-261; Fırlı, *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 83-90.

⁶⁵ Receb Abdulhalim, *el-İbâziyye fî Mısır ve'l-Magrib ve Alâkâtuhum İbâziyye Uman ve'l Basra*, Maskat, 1990/1410, 22-23.

⁶⁶ Kitman (gizlenme) İmâmeti: İbâzîler siyasî anlamda imamlıklarını ilan edecek güce sahip olmadıkları durumda kitman imamlığını uyguladılar. Bu merhalede fırkanın daveti gizli yapılırdı. Geniş bilgi için bkz. Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâziyyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 132-133, 205; Osman Bilen, *Ebu Yakub El-Vercelânî (ö. 570/1175) ve İbâziyye* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 48.

⁶⁷ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâziyyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 132-133.

bilinen İbâzîler, merkez olarak Basra'da gelişmiş ancak burada varlıklarını sürdürebilecek bir zemin bulamayınca Uman ve Kuzey Afrika'ya geçmişlerdir.⁶⁸

1.5. İbâziyye'nin Kuzey Afrika'ya Geçişi

Hicrî birinci yüzyılın sonlarında Hicaz ve Şam gibi yörelerde istenen başarıya ulaşamayan İbâzîler çalışmalarını Kuzey Afrika'ya yönlendirmişlerdir.⁶⁹ Tarihsel kaynaklar incelendiğinde, Emevîler'den gördükleri baskı ve zulümler neticesinde genel olarak Hâricîler özel olarak da İbâziyye fırkası Kuzey Afrika'ya yönelmek zorunda kaldıkları görülmektedir.

Hameletü'l-ilm (İlim taşıyıcıları) olarak bilinen İbâzî fırkasından beş davetçi 2/8'inci asrın başlarında Kuzey Afrika'ya gelerek Emevî yönetimine karşı ayaklanan Berberîler (Amazigh) ile karşılaşmışlardır. İbâzîler karışıklıkların egemen olduğu bu coğrafyada imamları Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temîmî'nin mesajlarını rahat bir şekilde halka ulaştırmışlardır. Ebû Ubeyde mezhebin hem siyasî hem de fikrî önderliğini üstlenen kurucu lideri olarak bilinir. Ebû Ubeyde öğrencilerini Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesine göndermiştir. İbâzî dâîlerin Kuzey Afrika'ya ulaşmasından sonra Hameletü'l-ilm (İlim taşıyıcıları) olarak bilinen davetçiler İbâziyye fırkasının dinî inanç, ibadet ve siyasî yönelimleri hakkında topluma bilgi verip davette bulunmuşlar ve onları örgütlemeye başlamışlardır.⁷⁰ Basra'dan gelen beş davetçiden biri olan ve Ebû'l-Hattâb el-Meâfirî (ö. 761-1360) Amazigh (Berberi) kabilelerinin desteğiyle yürüttüğü başkaldırı neticesinde Trablusgarp'ta hâkimiyet sağlayarak Kayravan'a yürür.⁷¹ Önceden gelen İbâzî davetçilerin yaptıkları davet neticesinde İbâzîlik halk arasında kabul gördüğünden dolayı halk tarafından bir dirençle karşılaşmadılar. Özellikle merkezi yönetimin baskıcı yönetim anlayışı halkın İbâzîlere yönelimini arttırmıştır. Daha sonra yaklaşık bir buçuk asır sürecek (747-909) Cezayir'in Tâhert bölgesi merkezli Rüstemî hanedanlığı kurulur. Rüstemî Devleti, sınırlarını genişleterek doğudaki Zêb (Mesîle ve Biskra şehirlerinin bulunduğu mıntika) bölgesi hariç bugünkü Cezayir'in bütün topraklarına hâkim olmuştur. Batıda Tilimsan'a kadar güneyde

⁶⁸ Şemmâhi, Siyer, 1/77; Mehmet Salih Arı, *Haricilerin Kurduğu Devlet Rüstemiler* (İstanbul: Bilge Adamlar, 2009), 62; Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, 150; Davut Dursun, "Afrika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/435-439; Orhan Ateş, "İbâzî İmâmet Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/5 (2017), 23.

⁶⁹ Mahmoud Benras, "Kuzey Afrika İbâdiyye'sinde Kelâmî Düşünce", *Marifetname* 10/1 (Haziran 2023), 151-185.

⁷⁰ Mahmoud Benras, "Kuzey Afrika İbâziyye'sinde Kelâmî Düşünce", 151-185; Ethem Ruhi Fırlı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 160, Doktora Tezi, 1983), 87-90.

⁷¹ Ahmet Faruk Göksün, *İbâzî Fıkhnın Tarihsel Gelişimi: Umman Örneği* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 36-38.

Agvât, Dercîn ve Vercelân (Ouargla) topraklarına sahip olmuştur.⁷² İbâzîler'in bu bölgede yayılmasını kolaylaştıran nedenler farklı olmakla birlikte en belirgin sebeplerden bir tanesi de İbâzîler'in usul ve fûrû konusunda Hâricîler'e nispetle daha itidalli ve hatta Hâricîler'in bazı düşüncelerine muhalif fikirlerinin olmasından dolayıdır.⁷³ Tâhert'te yer alan ve Fâtımîler tarafından yıkılan İbâzî Rüstemî Devleti, Kuzey Afrika İbâzîler'inin kendi yönetimlerini ellerinde tuttukları son güçlü imâmet olarak tarihe geçmiştir. İbâzî imam Ya'kûb b. Eflah, Ubeydî saldırılarından günümüzde Cezayir'in güneyinde bulunan Vercelân bölgesine kaçarken arkadaşlarına şöyle söylemiştir: “Dağılın! Çünkü hâkimiyet sürdüğümüz dönemler bitti. Krallığımız yok oldu ve kıyamete kadar da geri dönmeyecek.” Ya'kûb'un bu öngörüsü gerçekleşmiş ve İbâzîler günümüze kadar hâlâ Kuzey Afrika'da bir devlet kuramamış ve tekrar hâkimiyet sağlayamamışlardır.⁷⁴ Rüstemî Hânedanlığının sona ermesinden sonra Vercelân, Sedrâte ve Mizâb vadisi önemli eğitim merkezleri olup İbâzîler'in göç edip sığındığı merkezler olmuştur.

İbâzîler sistemli çalışarak Azzâbe sistemini kurmuşlardır. Yüksek şer'i bir heyeti temsil eden Azzâbe sistemi gizlilik ilkesi adı altında imâmetin bütün görevlerini yerine getirmekle mükelleftir.⁷⁵ Azzâbe sistemi olarak bilinen eğitim halkalarının teşekkülü İbâzî mezhebinin fikirlerinin halka ulaşmasında kritik bir rol oynamıştır. Azzâbe (tekil azzâbî) olarak adlandırılan İbâzî âlimler hem mezhebin öğretimi hem de İbâzî cemaatlerin yönetiminde etkiliydi. Siyasî iktidarın parçalanması ve sona ermesi ve İbâzîlerin geniş bir coğrafyada birbirinden kopuk yerel cemaatler oluşturması tek bir imamın yönettiği mezhep anlayışından âlimlerin merkezde olduğu Azzâbe sistemine dönüşümü tetiklemiştir.

Sahra çölündeki Vercelân'dan Tunus açıklarındaki Jerbe Adası'na İfrîkiye Dağları'ndan Kuzey Trablusgarb'a geniş bir coğrafyadaki İbâzîler rihlelerle birbirleriyle bağlantı kurmuş ve ilmin nakledilmesini sağlamışlardır. Âlimler arası iletişimin devamlılığı ve halkaların eğitim istikrarı Kuzey Afrika'da İbâzî mevcudiyetinin devamını sağlamıştır.⁷⁶

1.6. İbâziyye Kelâmcılarının Hilâfet Kurumuna Bakışı

İmâmet İbâziyye mezhebi açısından, yerine getirilmesi gereken Allah'ın farzlarından bir tanesidir. Allah'ın koymuş olduğu kanunlarının ifası ile farzların yerine getirilmesi,

⁷² Grand'henry, *Les Parlers Arabes De La Région Du Mزاب*, 5.

⁷³ İbrahim Behhâs, *ed-Devletü'r-Rüstemiyye*, 73; Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu Ve Görüşleri*, 100-103; Arı, *Haricilerin Kurduğu Devlet Rüstemiler*, 51-85.

⁷⁴ Benras, “İbâdilikte Sivil Yönetim Teşkilatı: Azzâbe”, 272-295.

⁷⁵ Benras, “İbâdilikte Sivil Yönetim Teşkilatı: Azzâbe”, 272-295.

⁷⁶ Ahmet Faruk Göksün, *İbâzî Fıkhnın Tarihsel Gelişimi: Umman Örneği*, 37.

yalnızca imâmetle hasıl olacaktır.⁷⁷ Buna dayanak olarak da şu âyeti delil getirmektedirler: “Sana biat edenler ancak Allah’a biat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.”⁷⁸ İbâziyye’nin amacı, ilâhî kitap ve şeriatın hâkim olacağı bir siyasî düzenin kurulmasıdır. Bu düzen, tam anlamıyla kusursuz olacaktır. Bu yönetim altında müslümanlar, İslâm’ı doğru bir şekilde yaşayarak adâleti tesis edecek, fitne ve karışıklıklardan uzak duracaklardır. Bu nedenle İbâzîler, yöneticinin belirlenmesinin dinî bir sorumluluk olduğunu ifade etmişlerdir. İbâziyye, imamın belirli istisnalar dışında biat yoluyla göreve getirilmesi gerektiğine inanmışlardır. İbâziyye, imâmet makamına getirilecek kişinin Kureyş’ten olmasını kesin bir şekilde reddetmişlerdir. Onlara göre imâmet, takva esası üzerine kurulmuş olup buna delil olarak da şu âyet gösterilmiştir: “Sizin Allah indinde en mükerreriniz takvâsı en yüce olanınızdır.”⁷⁹ Onlara göre, imâmet için önemli olan soy değil, bilgi, zühd ve adâlet gibi niteliklere sahip olmaktır. Bu özelliklere sahip olan ve itaate lâyık görülen herkes imam olma hakkına sahiptir. İmâmet, vasiyet veya tayin yoluyla değil, cemaatin icmâi yani serbest seçimle belirleneceği İbâziyye’nin temel prensiplerinden biridir. Seçim için gerekli olan koşul ise biattır.⁸⁰ Bu bağlamda İbâziyye’nin imâmet anlayışı şöyle maddeleştirilebilir:

1- İbâziyye’nin imam belirleme konusundaki temel prensipleri, imam olabilecek kişilerin soylarına bakılmaksızın, vasiyet ya da belirli kişilerin tayiniyle bu görevi üstlenmelerini reddetmektir. İmâmette esas olan ehil olmak yani liyakat sahibi olmaktır. İmam ancak müslümanların icmâsı ile seçilebilir. İmam seçiminde biatı esas alan İbâzîlere göre; biat iki aşamada yapılmalıdır: Birinci aşamada imam, Hz. Ömer’in başvurduğu gibi özel heyet denilen altı kişilik bir şûra seçimiyle seçilmelidir.⁸¹ İkinci aşama olarak şûra veya İbâzî öncülerce biat edilen imamın ümmete arz edilmesi ve ardından halk tarafından biat edilmesidir.⁸² İbâzîlere göre şûra tarafından seçilen ve kendisine biat edilen imama halk biat etmezse o kişinin imam sıfatını taşıyamayacağını belirtmişlerdir.

2- İbâzî görüşe göre imam, ehlü’l-hal ve’l-akd tarafından belirlenir ve bu belirleme, müslümanların bey’atıyla kesin bir sonuca ulaşır. Bu aşamada, ehlü’l-hal ve’l-akd’in razı gelmesiyle beraber başka bir şarta ihtiyaç duyulmaz. Ehlü’l-hal ve’l-akd’in sayısı şartlara göre

⁷⁷ Orhan Ateş, “İbâdî İmamet Anlayışı”, 14.

⁷⁸ el-Fetih 48/10.

⁷⁹ el-Hucurat 49/13.

⁸⁰ Orhan Ateş, *Kendi Kaynaklarından İbâziyye* (Ankara: Astana Yayınları, 2021), 165.

⁸¹ Muhammed Abid el-Câbiri, *İslâm’da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Kitabevi yayınları, 1997), 289.

⁸² Fığlalı, “Hâricîler”, 174.

değişiklik gösterebilir, ancak genel İbâzî fakihlerine göre bu sayı ilim ve fazilet sahibi altı kişiden az olmamalıdır. Bu durumun meşruiyeti, Hz. Ömer'in kendisinden sonraki halifenin seçiminde işi altı kişilik bir şûraya bırakmış olmasına dayanır.⁸³

3- İmam seçilen kişi şayet şeriaten uzaklaşıp adâletten ayrılırsa ve halka zulmetmeye başlarsa görevinden azledilir. İmama İslâm ahkâmını uyguladığı sürece itaat etmek vaciptir. Halife veya imam Allah'ın kitabını tatbik ederken Allah'ın kitabının tüm hükümlerini yerine getirmek ve adâleti ifa etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun için her türlü yetkiyi kullanabileceklerini belirtirler.⁸⁴

4- Şiddetten uzak davetten yana bir politika benimseyen İbâzîler, imâmetin şer'i hükümler açısından vazgeçilmez bir unsuru olduğunu savunmuşlardır. Devlet başkanlığını namaz imamlığından ayırmak amacıyla "el-İmâmetü'l Kübrâ" adını veren İbâzîler, imamlık için Ehlü'l-hal ve'l-akd ile mü'minlerin rızasını şart koşmuşlardır.⁸⁵

5- İbâziyye, imamlık makamına seçilecek kişinin Kureys'ten olması gerektiği anlayışını kesin bir dille reddeder. Onlara göre, imamlık için asıl önemli olan soy değil, bilgi, zühd ve adâlet gibi erdemlerdir. Bu niteliklere sahip olan ve itaate lâayık olan her birey imam olabilir.⁸⁶

el-Vercelânî'nin hilâfet kurumuna ilişkin görüşleri, İbâziyye'nin imâmet anlayışının temel dinamiklerini açıklama açısından büyük önem taşır. Ona göre, imâmet sadece soy veya kan bağına dayandırılmayacak; esas olan kişinin takva, adâlet, bilgi ve liyakat gibi niteliklere sahip olmasıdır. Bu yaklaşım, İslâm tarihinde sıkça tartışılan hilâfet ve liderlik meselelerine farklı ve özgün bir perspektif sunar. Vercelânî, imamın seçiminin cemaatin ortak rızasına ve şûra ile biat sürecine bağılı olması gerektiğini vurgulayarak, merkezi otoritenin meşruiyetini toplumsal sözleşme temeline oturtur. Ayrıca, imamın adâletten sapması durumunda halkın onu azletme hakkını savunması, İbâzîliğin siyasal otoriteye yönelik dengeleyici mekanizmaları benimsemiş olduğunu ortaya koyar. Bu açıdan Vercelânî'nin düşünceleri, hem klasik İslâm siyaset teorisindeki mutlak liderlik anlayışına eleştirel bir katkı sunmakta hem de demokratik unsurların erken dönem İslâm düşüncesindeki varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla onun bakışı, İbâziyye'nin hilâfet kavramını hem ilahî bir görev hem de toplumsal bir sorumluluk olarak tanımlamasında belirleyici bir rol oynamıştır.

⁸³ Ateş, "İbâzî İmâmet Anlayışı", 14.

⁸⁴ Bozkurt, *Hâricilikte İmâmet Anlayışı*, 61,66.

⁸⁵ Orhan Ateş, "İbâzî İmâmet Anlayışı", 6.

⁸⁶ Muhammed Hasan Mehdî, *el-İbâdiyye neş'etühe ve akâidühe* (Amman/Ürdün: el-Ehliyye Yayınevi, 1. baskı 2011), 238; Göksün, *İbâzî Fıkhnın Tarihsel Gelişimi: Umman Örneği*, 20; Mustafa Öz, "Muhakkime-i Ülä", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2020), 30/396-397.

2. el-VERCELÂNÎ'NİN DÖRT HALİFEYE BAKIŞI

İbâziyye fırkası, birçok âlim yetiştiren bir fırkadır. Bu fırkanın önde gelen kaynak isimlerinden biri de Vercelânî'dir. Gerçek adı Ebû Ya'kûb Yûsuf b. İbrâhim es-Sedrâtî el-Vercelânî olarak bilinmektedir. Vercelânî, (ö. 500/1106) yılında Cezayir'in güney kesiminde, İbâziyye'nin önde gelen merkezlerinden biri olan Vercelân şehrinin Sedrâte köyünde hayata gözlerini açmıştır. Vercelânî, çeşitli alanlarda kendini geliştirmiş ve önemli bir ilim adamı olmuştur. Kısacası, oldukça kapsamlı bir âlim olarak tanımlanabilir. Neredeyse her alanda eserler vererek üretkenliğiyle dikkat çekmiştir. İlimle uğraşması yalnızca doğup büyüdüğü ve eğitim aldığı yerle sınırlı kalmamıştır. Vercelânî, birçok ülkeye ilim, ticaret ve ibadet amaçlı seyahatler gerçekleştirmiştir. Bu geziler, ona pek çok alanda bilgi edinme fırsatı vermiştir. Çok sayıda eser kaleme almanın yanı sıra birçok öğrenci de yetiştirmiştir.⁸⁷

İbâzîler, “Allâme”, “es-Sirâcü'l-Münîr” ve “Bahrü'l-Ulûm” gibi unvanlarla tanıdıkları Vercelânî, hadis, tefsir, fıkıh, kelâm, felsefe, mantık ve tarih gibi alanlarda da bilgi sahibidir. Ayrıca, Arap dili ve edebiyatı, astronomi, coğrafya ve kimya gibi konularda da derin birikimi bulunur.⁸⁸

Vercelânî, ansiklopedik bir bilim insanı olmasının yanı sıra, eserlerini yazma ve kopyalama konusundaki çabaları oldukça dikkate değerdir. Çünkü çoğu eserini kendisi yazarak çoğaltmıştır. Bilgi edinmek amacıyla birçok seyahat gerçekleştirmiştir. Endülüs'teki Kurtuba ve Gırnata şehirlerinde uzun zaman geçirdi ve burada çeşitli alanlarda eğitim aldı. Aynı zamanda ders halkalarına katıldı. Bu süreç, onun için bilgi açısından önemli bir aşama olmuştur. Zira müslümanlar, Endülüs'te altıncı yüzyılda kurulmuş üniversiteler ve oluşturdukları ilim atmosferi ile eğitimde bir zirve dönemini yaşamışlardır. Eğitim aldığı ortam, üniversite eğitimi açısından büyük bir katkı sağlamıştır. Genç yaşta Endülüs'e gitmiştir. Burada dil, hadis ve astronomi gibi konularda kaliteli bir eğitim almıştır. Birçok ilim çevresinde yer almıştır. Hem nakli hem de akli ilimlerde kendini geliştirmiştir. Endülüs halkı onu Câhız'a (ö. 255/869) benzetmektedir. Kurtuba'da altı yıl kaldığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Endülüs'ün kültürü ve medeniyeti onun üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Özellikle İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İbn Rüşd'den (ö. 520/1126) çok etkilenmiştir.

⁸⁷ Bilen, *Vercelânî ve İbâziyye*, 87-88; Mustafa Sâlih Bâcû, “Ebû Ya'kûb el-Vercelânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/50-51.

⁸⁸ Süleyman Akkuş ve Feyza Doğruyol, Bir İbâzî Âlim Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'nin ed-Delîl ve'l-Burhân'ı Bağlamında İbâziyye'nin Temel Görüşleri, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (Haziran 2019), 121; Rabia Peker, *İbâziyye'nin Hadis Anlayışı* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 31-35.

Endülüs'te aldığı eğitim, onun İbâziyye'nin düşünsel ve fikirsel gelişimine önemli katkıda bulunmuştur.⁸⁹

Vercelânî'nin düşünsel mirası değerlendirildiğinde, onun İbâziyye itikadının temel meselelerine getirdiği yaklaşımın hem dönemi hem de mezhep içi çeşitlilik açısından belirleyici olduğu görülür. Dört halifeye ilişkin bakışı, İbâzî geleneğin siyasî ve dinî yorumlarını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda bu figürlerin hem dinî hem de toplumsal rolleri üzerine dengeli ve eleştirel bir perspektif sunar. Vercelânî'nin iman anlayışı, bütünlük vurgusu ve iman şartlarının eksiksiz kabulü gerekliliği, mezhebin sertlikten kaçınan ancak ilkeleri titizlikle koruyan tutumunu ortaya koyar. Şefaât meselesinde ise, kendisinin farklı gruplar arasında sınırlar çizmekle birlikte ümmetin geneline yönelik şefaât umudunu koruyan bir yaklaşım benimsediği dikkat çeker. Büyük günahlar konusunda gösterdiği ölçülü tavır ve özellikle Hâricîler'in aşırı tepkilerine yönelik eleştirileri, Vercelânî'nin itikadî meselelerde denge ve makuliyet arayışını gözler önüne serer. Velâyet ve berâet anlayışı ise, mezhebin sosyal ve siyasî birliğinin temel direkleri olarak, mezhep üyeleri arasında güçlü bir aidiyet bilinci oluşturmayı hedefler. Kur'an'ın yaratılmış olduğu görüşündeki dayanaklarını hem naklî hem de aklî delillerle desteklemesi, onun gelenekle aklı birleştiren metodolojisini ortaya koyar. Allah'ın sıfatları ve ru'yettullah konusundaki ifadeleri ise, el-Vercelânî'nin kelâm ilmindeki derinliğini ve farklı mezhep görüşlerine karşı sergilediği dikkatli ve kapsayıcı tutumu gösterir. Bu bağlamda, Vercelânî'nin görüşleri, hem İbâziyye'nin inanç sistemine temel oluşturmuş hem de dönemin diğer mezhep ve düşünce ekolleriyle olan diyalogunda önemli bir köprü işlevi görmüştür.

2.1. İtikadî Görüşleri

a) İman

İman, en önemli meselelerden biri olarak öne çıkar. Çünkü İman, amacın şekillenmesini sağlar. Hâricîler arasında en sert görüşü olan Ezrâkîler, Vercelânî tarafından eleştirilmiştir. Vercelânî, Hâricîler'in düştüğü en büyük hatanın (zillet) Ezrâkîler'in her türlü günahı büyük ya da küçük fark etmeksizin şirk saymalarından geldiğini belirtmektedir. Ayrıca, Ezrâkîler'in En'âm suresinde yer alan "*Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah'a*

⁸⁹ Bilen, *Vercelânî ve İbâdîyye*, 89.

ortak koşmuş olursunuz.”⁹⁰ âyetini yorumlayarak böyle bir inanca sahip olduklarını savunmaktadır.⁹¹

Vercelânî, iman tanımını genellikle karşıt görüşlerin iman tanımlarını eleştirerek ve bu tanımlara yanıt vererek geliştirmeye çalışmaktadır. Vercelânî, Mürcie’nin imana dair görüşlerini sert bir biçimde eleştirmektedir. Vercelânî, İbâziyye olarak bilinen "Ehlü’-d-da‘ve" görüşünün dışında kalan diğer düşüncelerin yetersiz olduğunu belirtmektedir.⁹²

Vercelânî, imanın bir bütün olduğunu ve şartlarından herhangi birini reddeden kişilerin tüm inancı da kabul etmemiş sayılacağını belirtmiştir. Ebü’r-Rebî‘ el-Mezâtî’nin sözlerine atıf yaparak, hür, köle, kadın, erkek ve akıl baliğ olan her müslümanın bilmesi gereken inanç esaslarını sıralamıştır. Bu konularda cehaletin kabul edilemez olduğunu vurgulamış, inanmayanların, imanda şüphe duyanların ve bu şüphe konusunda tereddüt edenlerin inançlarının geçerli olmayacağını belirtmiştir.⁹³

b) Şefaati

Vercelânî’nin şefaate dair görüşlerine göz attığımızda, onun şefaati kabul ettiği açıktır. Belirli mezhepleri ele aldığı bir bölümde, “Ümmetimden iki grup var ki benim şefaatime erişemeyecekler; bunlar yetmiş peygamber tarafından lanetlenmiştir: Kaderiyye ve Mürcie” şeklindeki rivayeti aktarmıştır. Ayrıca, fıkaları anlattığı kısımda, Hz. Peygamber’in ümmetinden iki gruba şefaatin yapılmayacağını, ancak bu gruplar dışında kalanlar için şefaati umudunun sürdüğünü belirtmiştir. Allah’ın mahşerde Hz. Peygamber’in şefaatinin onaylayacağını gösteren hadislerle desteklemiş, dinde yenilikler çıkaran ve bunu din olarak kabul edenlerin Peygamber’in şefaatinin yararlanamayacaklarını ifade etmiştir. Bu sözleriyle, onun şefaati reddetmediği anlaşılmaktadır.⁹⁴

c) Büyük Günah

Vercelânî, büyük günah meselesini kitabında belirli bir başlık altında ele almaktadır. O, ümmetin yaşadığı en büyük sorunlardan birinin büyük günah ile ilgili tartışmaların olduğunu ifade ediyor. Farklı günah türlerinden bahsederek en büyük günah olarak "şirk"

⁹⁰ el-En’am 6/121.

⁹¹ Vercelânî, *ed-Delîl ve’l-burhan*, 1/28.

⁹² Vercelânî, *ed-Delîl ve’l-burhan*, 2/8-9; Akkuş - Doğruyol, *İbâziyye’nin Temel Görüşleri*, 128.

⁹³ Vercelânî, *ed-Delîl ve’l-burhan*, 2/37; Bilen, *Vercelânî ve İbâdiyye*, 107.

⁹⁴ Vercelânî, *ed-Delîl ve’l-burhan*, 3/120.

kavramını öne çıkarmaktadır. Ayrıca, Allah'a karşı gelmenin de büyük günahlardan biri olduğunu, bu sebeple de küçümsenmemesi gerektiğini savunmaktadır.⁹⁵

Vercelânî, Allah'ın buyurduğu her şeyi inanılması gereken ilkeler olarak görmektedir. Ancak, Allah'ın yasakladığı şeylerin tümünü de küfür saymamaktadır. Hâricîler'in her türlü isyanı şirke katma ithamına karşı çıkmaktadır. Tüm isyanların küfür olarak değerlendirilmediğini, ibadetlerin sürekliliği içinde ihmal edilenlerin isyan sayılmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Hâricîler'in Allah'a karşı isyanı küfür olarak değerlendirmelerini eleştirmiştir. Bir ibadetin yapılmaması ve Allah'a şirk koşulması arasındaki durumu eşit kabul etmemek gerektiğini savunmaktadır.⁹⁶

Vercelânî, bir kişinin büyük bir günah işledikten sonra cehennemden kurtulabilmesi için üç şartı yerine getirmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu üç şartı Câbir b. Zeyd'e dayanarak şu şekilde açıklamaktadır: İlk şart tövbe etmek. İkinci şart hayırlı ve iyi işler yapmaktır. Üçüncü şart ise bir sıkıntı ile karşılaştığında isyan etmeden Allah'a yönelmektir.⁹⁷

d) Velâyet ve Berâet

Müslümanlar için istiğfar etmek, dua etmek ve başkalarına yardım etmek, aynı zamanda kâfirlerden ve gayrimüslimden uzak durması, onlara dost olmaması, düşmanlık beslemesi ve onları kötülemesi gereken bir kavram olarak tanımlanabilir. Bu berâet inancı, Kur'an âyetleri ve hadislerde de yer aldığı için, İslâm düşüncesinde müslümanlar tarafından kabul edilen önemli bir prensip haline gelmiştir. İbâziyye mezhebi içinde bu inanış, Şîa'daki anlayışına benzer bir şekilde mezhep üyeleri arasında kabul edilmiş ve dinin temel prensiplerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu inanç, iman esaslarının bir parçası olarak, toplumu bir arada tutmak için birleştirici bir güç olarak işlev görmüş ve İbâziyye'nin günümüze kadar varlığını sürdürmesinde büyük bir etken olmuştur.⁹⁸

Bu iki kavram, müslümanların inançla ilgili konular arasında önemli gördüğü ve bu konular etrafında tartışmaların yaşandığı bir meseledir. Bu iki ilke, özellikle Şîa ve Hâricî

⁹⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhân*, 2/55.

⁹⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhân*, 2/58-59.

⁹⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhân*, 2/35.

⁹⁸ Ebû Zekerîya Yahya el-Cennâvuni, *Akîdetü't-tevhîd* "Une Profession de Foi Ibâdite: La Profession de Foi d'Abû Zakariyyâ Yahyâ ibn al-Hayr al-Ğannâwunî", mlf. Pierre Cuperly, *Bulletin d'Etudes Orientales* 32-33 (1981-1982), 48; Ebû Tâhir İsmail b. Mûsâ el-Ceytâlî, *Kavâidu'l-İslâm*, thk. Ahmed b. Sâlih eş-Şeyh Ahmed, 2 Cilt, Umân: Mektebetü'd-Dâmirî li'n-neşr ve't-tevzî', 5. Basım, 1436/2015, 1/83,135; Bükeyr b. Saîd A'veşt, *Dirasat İslâmiyye fi'l-usuli'l-İbâdiyye*. b.y.: y.y., 1989, 99; Sabri Hizmetli, "İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 184.

düşüncelerinde öne çıkmaktadır. İmâmiyye mezhebi açısından velâyet, beş temel prensipten biri olarak kabul edilir. Bu mezhepte, velâyet on iki imama işaret eder. Yani bu, on iki imamın Allah'ın dostları, sevgilileri ve yakınları olarak kabul edilmesini ifade eden dinî bir formdur. İmâmiyye mezhebi bu ilkenin büyük bir önemi olduğuna inanır. Bu önem, sürekli bir görevi sembolize eder. Hatta peygamberlerin bile görevleri sınırlıyken, bu görev kesintisiz bir niteliğe sahiptir.⁹⁹

Velâyet ve berâet ilkeleri, İbâziyye'nin inanç sisteminin ana unsurlarından birini oluşturur. İbâzî âlimleri bu meseleye büyük önem vermişlerdir. Câbir b. Zeyd döneminde bu iki ilkenin temelleri atılmıştır. Birçok âlim, bu konu hakkında eserler ve yorumlar yazmıştır. Amr Halife en-Nâmî'ye göre, velâyet ve berâet prensipleri hicri birinci yüzyılın ilk yarısından beri bilinmektedir. Hz. Ali, Hz. Muâviye ve ona destek veren kişiler tarafından uygulanıyordu. İbâzî kaynaklar, müslümanların Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin velâyetini her zaman kabul ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca, Hz. Osman ve yanında yer alanların günahsız olduklarını ifade ettiklerini aktarırlar. Velâyet ve berâet ilkeleri, siyasî bir tutum veya tepki yerine dinî bir açıdan daha çok itikadî ve sosyal bir düzen oluşturur. İbâzî fıkında bu iki ilkenin yükümlülükleri baştan beri belirlenmiştir.¹⁰⁰

e) Halk'ul Kur'ân

Vercelânî, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu belirtir. Bu durum, yani muhdes olduğu, onun birçok kanıtı bulunduğu anlamına gelir. En önemli kanıtlar, Allah'ın yaratılışını gösteren delillerdir ve Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dair çeşitli çıkarımlardır. Bu çıkarımlar, inen âyetlerle ilgilidir. Ayrıca, aklî deliller sunmayı da göz ardı etmemektedir. Bunun kadar naklî delilleri de önemsemektedir. Kur'ân'ın mahlûk olmadığını savunmak, bunu iddia edenlerin yaratılmadığı ifadesine ulaşmayı gerektirir.¹⁰¹

Vercelânî, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu, Kur'ân'ın kendisinin belirttiği bazı âyetlerle açıklamaktadır. Bu âyetlerden biri, “Biz onu mübarek bir gecede indirdik.”¹⁰² şeklindedir.

⁹⁹ Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi't-tarih*, 69; Metin Yıldız, *İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)*, 181-182; Kadriye Yanmış, *İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbâdiyye'nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 46; H. Corbin, “Şiilikte Velâyet Kavramı”, çev. Sabri Hizmetli, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1-4 (Ağustos 1983), 717; Hizmetli, “İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı”, 181-182

¹⁰⁰ Muhammed Salih Nâsir, *İbâziler'de Davet Yöntemi*, trc. Orhan Ateş (Ankara: Astana Yayınları, 2021), 133; Bilen, *Vercelânî ve İbâdiyye*, 153.

¹⁰¹ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 1/73.

¹⁰² ed-Duhân 44/3.

Diğer bir âyet ise, “Biz onu düşünesiniz diye Arapça indirdik.”¹⁰³ demektir. Allah’ın Kur’ân’ı indirdiğini söylemesi, onun bir dil aracılığıyla gönderildiğini göstermektedir. Bu durum, Kur’ân’ın yaratıldığını ve dolayısıyla güncel bir özelliğe sahip olduğunu ifade eder. Bu âyetler, Kur’ân’ın mahlûk olduğu iddiasını desteklemektedir.¹⁰⁴

f) Sıfatlar

Vercelânî, “*ed-Delîl ve’l-burhân*” adlı eserde sıfatlarla ilgili şöyle bir çıkarımda bulunmaktadır: “Allah ne manadır ne de başka bir şeydir. Sıfatlar ne onunla olan bir şeydir ne de ondan ayrı bir şeydir. Allah Hayy’dır. O’nun zatı hakkındaki bilgi (ezeli ve ebedi olduğu) dolayısıyla başka durumlar için tasarruf sahibidir. Allah Kadir’dır. Onun zatı hakkındaki bilgi aciz olmadığıdır. Hiçbir şeyden yoksun değildir. Allah Murid edendir. O’nu hiçbir şey aşamaz. Allah’ı bu tanımlamanın dışında inkâr edersek, ne bu durumu kabul edenlerin nede bu duruma karşı çıkanların başka bir şeye ihtiyacı olmaz. Allah bunlardan muhaldir.”¹⁰⁵

Vercelânî, bazı görüşlerin eleştirisinden sonra, kendi düşüncelerini sırayla açıklayarak görüşünü kanıtlamaya çalışmaktadır. Allah’ın sıfatlarını açıklarken, her ilahi sığata nasıl bir anlam verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İlk olarak, Allah’ın varlığını, Onun her şeyi yaratması ile desteklemektedir. Allah’ın kadîm sıfatı için “yarattığı şeylerden kalanlar” delil olarak sunulmaktadır. Hayat sıfatı için “yaratmadaki etkisi” bir kanıt olarak gösterilmektedir. İlmin kanıtı olarak “yaratmadaki yetkinliği” sunarken, kudret sıfatı için “yaratmayı gerçekleştirmesi” ve irade sıfatı için “yaratmayı seçmesi” gibi deliller sağlamaktadır. Bu kanıtları sunarken doğal aklın ilkelerinden yararlandığını ifade etmektedir. Akıl, var olan hiçbir şeyin bir yaratıcısı olmadan var olamayacağını kabul eder.¹⁰⁶

g) Ru’yetullah

Vercelânî, Allah’ın görülebileceğini savunanların görüşüne karşı çıkarak, bu düşüncenin akıl tarafından nakzedildiğini ve ru’yetullah konusunda delil sunmayanların iddialarını eleştirmektedir. Aklî delillerle ru’yetullah konusundaki düşüncelerini ifade eden önemli bir âlimdir. Ru’yetullah ile ilgili argümanlar sunanların, sistematik kelâm veya ontoloji üzerinde geliştirdikleri görüşlere benzer bir yaklaşım sergileyerek yanıt vermeye çalıştığını gözlemlemekteyiz. İbâzî âlimler, ru’yetullah ile ilgili görüşlerini dile getirirken hangi metodu

¹⁰³ ez-Zuhruf 43/3.

¹⁰⁴ Vercelânî, *ed-Delîl ve’l-burhân*, 1/98.

¹⁰⁵ Vercelânî, *ed-Delîl ve’l-burhân*, 1/65.

¹⁰⁶ Vercelânî, *ed-Delîl ve’l-burhan*, 1/61.

izlerlerse izlesinler, hepsinin ortak inancı, Allah'ın hem dünyada hem de ahirette görülemeyeceğidir.¹⁰⁷

Vercelânî'ye göre, Allah'ı görmenin mümkün olmadığı düşünülmektedir. Bu durumu meydana getiren faktör Allah'ın iradesidir. Vercelânî, Allah'ı görme meselesinde Mu'tezile ile benzer bir görüşü savunmaktadır. Ayrıca, bu konuda başkalarını dışlama yönünde net bir tutumu yoktur. Bu mesele hakkında tarafsız kalarak yargı vermekten uzak durmuştur.¹⁰⁸

2.2. Hilâfetin Tanımı

Halife kavramı sözlükte “birinin ardından gelmek, birinin yerini almak, onun yerine geçmek, ona vekâlet etmek veya onu temsil eden kişi” anlamına gelmekte olup “half” kökünden türemiştir. “Hulefâ” ve “halâif” gibi çoğulları olan halife ifadesi, terim olarak müslümanların siyasî, dinî ve idarî işlerini uhdesinde bulunduran devlet başkanı anlamına gelmektedir.¹⁰⁹ Hilâfeten, halfen ve hilfeten gibi mastarları da bulunan halife kavramı Kur'an-ı Kerim'de “devlet başkanı” anlamında kullanılmamıştır. Başka bir ifade ile Kur'an'da kullanılan halife kavramı daha çok insanların ahlâkî ve sosyal sorumluluklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak kabul edilmiştir.¹¹⁰

Müslüman toplumu Allah Resulü'nün vekili ünvanıyla sevk ve idare ettiği için devlet başkanına halife denilmiştir. Tarihsel süreçte müslümanlar devlet başkanını ifade etmek için halife kelimesinin yanında “imam” ve “imâmet” kavramını da kullanmışlardır. Sözlükte “kendisine uyulan kişi” anlamına gelen imam, terim olarak ise “ümmetin bütün işlerini üstlenen ve doğruyu gösteren kişi” anlamında kullanılmıştır. Kelâm ve mezhepler tarihi söz konusu olduğunda ise imam daha çok “siyasal lider” anlamında kullanılmıştır. Devlet idaresini elinde bulunduran imamın namaz kıldırma imamlarıyla karışmasını önlemek için devlet başkanlığını ifade etmek üzere “el-İmâmetü'l-Uzmâ veya el-İmâmetü'l-Kübrâ” gibi kavramlar kullanılmıştır. Ancak hilâfet ve imâmet kavramı arasında da küçük bir nüansın olduğuna işaret etmek gerekir. Bu anlamda imâmet daha çok teorik ve nazarî planda devlet başkanlığını ifade ederken, hilâfet ise fiilî-siyasî otoriteye taalluk etmektedir. Şii literatürde

¹⁰⁷ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 1/73-75.

¹⁰⁸ Bilen, *Vercelânî ve İbâdiyye*, 115.

¹⁰⁹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, (Dârü Sâdır-Dârü Beyrût: 1375/1956), IX, 83; el-Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn (Tefsîru'l-Mâverîdî)*, I-IV (Beyrût: Abdülmaksûd b. Abdurrahîm, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.), 1/95; İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, 356.

¹¹⁰ Ateş, “İbâzî İmâmet Anlayışı”, 4-5; Bozkurt, *Hâricîlikte İmâmet Anlayışı*, 4-5.

ise imâmet kelimesi daha yaygın bir şekilde kullanılmıştır¹¹¹ ki onların imam tanımı ve seçilme şekli üzerine yaptıkları mülâhazalar araştırma konumuz dışında kaldığından burada ele alınmayacaktır. Genel bir bakış açısıyla imam, İslâm düşüncesinde saygı duyulan, bilgi sahibi olan, rehberlik eden, önderlik yapan ve liderlik eden bireylere verilen bir isimdir. İmam kelimesinin önder ve lider anlamına geldiği bir âyette şöyle denilmektedir: "*Her topluluğu imamlarıyla çağıracağımız günde, kimin kitabı sağ elinden verilirse, onlar kitaplarını okurlar. Ve onlara en ufak bir haksızlık yapılmaz.*"¹¹²

Hız. Ebû Bekir'e hitaben "Halifetu Rasulullah" ifadesi kullanılırken Hız. Ömer döneminden itibaren mü'minlerin işlerini idare eden kişi anlamında "Emîru'l-Mü'minîn" ifadesinin kullanıldığını ve bu şekilde yaygınlık kazandığını görmekteyiz. Dolayısıyla imam, Emîru'l-mü'minîn ve Ulû'l-emr gibi terimler, devlet başkanlığı görevini tanımlamak için sıkça kullanılan ifadelerdir. İlmî çalışmalarda ise yönetimle ilgili en yaygın terim olarak hilâfetten ziyade imâmet kavramı kullanılmıştır.¹¹³ Vercelânî'nin hilâfet ve imâmet anlayışına geçmeden önce, farklı mezheplerin bu kavramları hangi anlamda kullandığına kısaca bakmakta fayda vardır.

Kuşkusuz imamın kimler tarafından ve nasıl belirleneceği konusunda görüş ileri süren mezheplerden biri Mürcie'dir. Mürcie'ye göre müslüman topluluğun danışma sistemine uygun bir yöntemle belirlenmesi gereken imam, Allah'ın kitabı ile Resulullah'ın sünnetine uygun bir şekilde davranmalı ve adâletle hükmetmelidir. Esasen Mürcie imamın halk tarafından seçilmesini ve halkın rızasının sağlanmasını desteklemektedir. Bu açıdan onların halka dayanan bir yönetim tarzını savunduğu söylenebilir. Keza Mürcie mensuplarının bir kısmı, halifenin illa da Kureys'ten olmasının zorunlu olmadığını düşünmektedir. İmamların zulmü ve haksızlıkları üzerine konuşmak veya onlara eleştiri getirmek uygun değildir. Bununla beraber Mürcie, imamların halka zulmetmesi durumunda, onlara itaat etmemenin ve pasif bir direniş sergilemenin doğru bir davranış tarzı olduğunu belirtmektedir.¹¹⁴ Günümüz ifadesiyle dile getirecek olursak Mürcie zalim imama karşı "sivil itaatsizlik" formülünün devreye sokulmasını önermektedir.

Mu'tezile mezhebinin imâmete ilişkin görüşleri de kelâm kitaplarında önemli bir yer tutmaktadır. Mu'tezile bu konuyu imâmetin zorunluluğu, imamda bulunması gereken

¹¹¹ Ateş, "İbâzî İmâmet Anlayışı", 6; Öz - İlhan, "İmâmet", 22/203-207; Casim Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/546-553.

¹¹² *Kur'an Yolu Meal-Tefsir*, çev. Komisyon (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), el-İsra, 17/71.

¹¹³ Emrah Bozkurt, *Hâricîlikte İmâmet Anlayışı*, 6.

¹¹⁴ Bozkurt, *Hâricîlikte İmâmet Anlayışı*, 19-20.

özellikler, Kureyş kökeninin imâmetteki üstünlüğü, imamın öncelik durumu, imamın atanma veya seçilme şekli, imamın görevleri ve rolleri, imamın denetimi ve görevden alma durumu gibi hususları kapsamaktadır. İmamın göreve başlamasını "seçim ve biat" temelinde savunan Mu'tezile bilginlerinin çoğu, imamın göreve gelmesi için seçim yapılmasının zorunlu olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁵

Şîa mezhebi ise imâmet ve hilâfet terimlerini farklı bir biçimde ele almış ve bu konuda çeşitli tanımlamalar yapmıştır. Şîa, imâmet ile hilâfet kavramını aynı anlamda kullanmamıştır. Bu bağlamda kendilerine nasla belirlendiğini ileri sürdükleri liderler için "imam" kelimesini kullanırken, nas dışında bir yöntemle yönetici olan liderler için halife terimini tercih etmişlerdir. Şîa'ya göre imamın seçimi ve imâmet mevzusu müslümanların düşünce ve seçimlerine bırakılamayacak kadar önemlidir.¹¹⁶ Zira onlara göre imam, Peygamber'in risâlet dışındaki bütün fonksiyonlarını devam ettirdiği için Allah tarafından seçilmelidir. Çünkü aynı zamanda mâsum olması gereken imam ancak Allah tarafından seçilebilir.¹¹⁷

Kuşkusuz Ehl-i sünnetin imâmet anlayışı Şîa'nın imâmet anlayışına taban tabana zıttır. İlim, takva, adâlet, siyaset ve Kureyş'e mensup olma gibi niteliklerin bir imamda olması gerektiği konusunda Ehl-i sünnet âlimlerinin birçoğu hemfikirdir. Ehl-i sünnete mensup âlimlerce yazılan eserlerde hilâfet ve imâmet kavramları aynı anlamda kullanılmıştır. Bu kavramlar hem birbirinin mütemmimi hem de birbirinin yerine geçebilen bir yapıda kullanılmıştır. Bir diğer önemli husus ise Ehl-i sünnet'e göre "hilâfet/imâmet" konusu İslâm inanç esaslarının bir parçası değildir. Dolayısıyla bu konu İslâm hukuku kapsamında değerlendirilebilecek bir konudur.¹¹⁸

Hâricîler'in imâmet-hilâfet hususundaki yaklaşımına gelince, onların yaklaşımının günümüz ifadesiyle daha demokratik olduğunu söylemek mümkündür. İmamın etnik mensubiyeti ve sosyal statüsü noktasında Hâricîler ile diğer mezhepler arasında belirgin bir fark vardır. Onlara göre, etnik milliyeti ne olursa olsun ister hür isterse de köle, liyakat sahibi her bir müslüman birey bu görevi üstlenebilir. Bu noktada "istişare" müessesesi çok önem kazanmaktadır. Dolayısıyla müslümanlarla istişare edildikten sonra gerekli şartları taşıyan

¹¹⁵ Bozkurt, *Hâricîlikte İmâmet Anlayışı*, 21-22.

¹¹⁶ İhsan İlähi ez-Zâhir, *Şîa'nın Kur'an, İmâmet ve Takiyye Anlayışı*, trc: Hasan Onat - Sabri Hizmetli (Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984), 1 vd.

¹¹⁷ Mehmet Akif Aydın, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/203-207; Bozkurt, *Hâricîlikte İmâmet Anlayışı*, 29.

¹¹⁸ Bozkurt, *Hâricîlikte İmâmet Anlayışı*, 41-44.

birey hilâfet makamına ulaşabilir. Söz konusu imam adâletle hükmettiği ve “el-Emru bi’l-Ma‘rûf ile an-Nehyu ‘ani’l-Münker” esaslarına uyduğu sürece ona biat edilmesi gerekir.¹¹⁹

İbâziyye mezhebi de diğer Hâricî fırkaların imâmet-hilâfet hakkında savunduğu temel ortak fikirleri kabul etmiştir. Onlara göre imamın Kureyş’ten seçilme şartı ve gerekliliği bulunmamaktadır. Devlet idaresi ve müslümanların yönetimine taalluk etmesi hasebiyle imâmette esas önemli olan husus imamın âlim, âdil ve ehil olmasıdır. Bu bakımdan soy ve nesep bağının hiçbir önemi yoktur. Zikri geçen özelliklere sahip olan her bir müslüman şahıs – hür veya köle olmasına bakılmaksızın- halife olabilir.¹²⁰

Vercelânî’nin hilâfet ve imâmet anlayışına bakıldığında, onun bu kavramları klasik Ehl-i sünnet veya Şîî perspektiflerinden farklı bir açıdan yorumladığı görülür. Ona göre, hilâfet sadece siyasî bir makam değil, aynı zamanda ahlakî ve dinî sorumlulukları da kapsayan bir liderlik biçimidir. Vercelânî, imamın seçilmesinde soy veya etnik köken gibi dışsal kriterlerin önemsiz olduğunu, asıl önemli olanın kişinin ilim, adâlet ve liyakat sahibi olması gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım, Hâricî geleneğin demokratik ve liyakat temelli bakış açısını yansıtır; yani hilâfet makamı, uygun niteliklere sahip herhangi bir müslüman tarafından üstlenilebilir. Ayrıca, Vercelânî’nin “imâmet” kavramını sadece teorik bir liderlik değil, fiilî siyasal otorite olarak da görmesi, mezhepler arası farklılıkların ötesinde, İslâm yönetiminde pratik ve ahlakî ölçütlerin bir arada değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder. Bu bağlamda, onun görüşleri, hem siyasî otoritenin meşruiyetinin kaynağına dair hem de toplumun yönetime katılımına dair çağdaş tartışmalara ışık tutacak niteliktedir.

2.3. Hilâfetin Gerekliliği

Sahâbe ve tabiin nesli müslümanların işlerini idare edecek bir imam belirlemenin gerekli olduğu noktasında görüş birliği içindedir. Esasen bütün mezhepler de “imamın gerekliliği” hususunda benzer düşüncelere sahip olup imamın elzem olduğu noktasında konsensüs sağlamışlardır. Bu konuda herhangi bir farklılık, aksi bir fikir veya aşırı bir yorum bulunmamaktadır. Esasen yapılan münakaşalar imam-halife veya imâmet veya hilâfetin gerekliliği etrafında dönüp dolaşmamaktadır. Temel ayrışma ve tartışmalar kimin imam olacağı, imamın nasıl ve hangi prosedürlere göre seçileceği, imamda bulunması gereken

¹¹⁹ Bozkurt, *Hâricilikte İmâmet Anlayışı*, 58.

¹²⁰ Şehristânî, *Milel ve nihâl*, 110; Erdemci, *İbn-i Sellam El İbâdi ve İtikadi Görüşleri*, 87; Bozkurt, *Hâricilikte İmâmet Anlayışı*, 65-66.

özellikler, onun mensubiyetinin önemli olup olmadığı vb. noktalarda yoğunlaşmıştır.¹²¹

Ehl-i sünnet ve'l-cemâat akidesine göre imâmet/hilâfet konusu dinin veya inancın asli bir unsuru değildir. Dolayısıyla halife seçimini müslümanlar kendi aralarında yaptıkları bir istişare ve seçimle yapabilirler. Nitekim Hz. Ebû Bekir bu minval üzere halife seçilmiştir. Bilhassa siyasî mevzuları hilâfet bağlamında değerlendiren Ehl-i sünnet, imam seçilecek kişinin Kureyş'ten gelmesi şartını önemsemişlerdir. Onlara göre toplum içinden birisine imâmet/hilâfet vermenin yolu, ictihat ile seçim yapmaktan geçmektedir. Bu anlamda Ehl-i sünnetin: "Kesinlikle imâmet, bir imam belirlemenin zorunlu olması nedeniyle toplumun üzerine düşen bir görevdir. İmam toplum için yönetici ve güvenilir liderler seçer, sınırların korunmasını sağlar, ordunun başında savaşır ve mazlumlara zalimlerden korur" formülasyonu ile imamın sorumluluklarına getirdiği yaklaşımı meşhurdur.¹²²

Araştırmaya konu ettiğimiz İbâzîler de imam veya halifenin müslüman toplumun idaresi için zorunlu (vacip) olduğunu savunmuşlardır. Araştırmamızda elde ettiğimiz veriler ışığında el-Vercelânî, konuyu doğrudan hilâfetin zorunlu olup olmadığı başlığı altında ele almamıştır. Ancak hicrî ilk asırlardan itibaren iş başına gelen kötü halife ve valilerden dolayı İslâm toplumunun ifsad olduğunu, kifayetsiz ve sapkın yöneticilerin müslümanları yanlışla sürüklediğini savunmaktadır.¹²³ Buradan hareketle İslâm ümmetinin dalâlete düşmemesi için onun doğru halife veya imamın iş başında bulunması gerektiğini savunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca Vercelânî, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerini "en mükemmel zamanlar" kategorisinde değerlendirmiştir. Keza ona göre Hz. Osman'ın ilk altı yıllık dönemi meşrû olmakla beraber son altı yıllık zaman diliminde; Hz. Ali ise tahkîm hadisesinden sonra inkâr içine girmişlerdir.¹²⁴ Yukarıda da belirttiğimiz gibi imâmet konusunun Kureyş aristokrasisine mahkûm edilemeyeceğini savunan İbâziyye, Kureyş'in bu husustaki üstünlüğünü reddederek imâmetin Kureyş dışındaki herhangi bir müslümana tevdi edilebileceğini savunmuşlardır. Burada önemli olan husus seçim (istişare) ile iş başına gelmesi, adâletle hükmetmesi ve dinin temel esasları noktasında âlim yani bilgi sahibi olmasıdır.¹²⁵

Vercelânî'nin hilâfet ve imâmet anlayışı, hem dönemin sosyo-politik koşullarına hem de İbâzî mezhebinin temel prensiplerine dayanarak dikkat çekici bir perspektif sunmaktadır.

¹²¹ Kadri Önemli, *Erken Dönem İbâzî Kaynaklarda İbâziyye'nin Dini ve Siyasi Görüşleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 169.

¹²² Önemli, *İbâziyye'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, 170.

¹²³ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 23-26.

¹²⁴ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 39-41.

¹²⁵ Önemli, *İbâziyye'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, 170.

Vercelânî, hilâfet zorunluluğunu doğrudan tartışmaktan kaçınsa da, İslâm toplumunun doğru ve âdil bir lider tarafından yönetilmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, ilk iki halife olan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in dönemleri İslâm tarihinin en ideal yönetim zamanlarıdır; bu durum, meşruiyetin hem ahlakî hem de uygulamalı temelleri olduğunu göstermektedir. Öte yandan Hz. Osman’ın son dönemindeki yönetsel hatalar ve Hz. Ali’nin tahkîm hadisesinden sonra yaşanan krizler, liderlik meşruiyetinde kritik kırılma noktaları olarak değerlendirilir. Vercelânî’nin, Kureyş aristokrasisine bağlılığı reddetmesi ve imamın seçiminin sadece soy bağlarına değil, adâlet, bilgi ve halkın istişaresine dayandırılması gerektiğini savunması, İbâzî mezhebinin demokratik ve liyakat temelli yönetim anlayışını ortaya koymaktadır. Bu bakış açısı, hilâfet kurumunun salt siyasal bir makam olmanın ötesinde, toplumsal dengeyi koruyan ve dinin temel esaslarını gözetten bir sorumluluk olduğunu ifade eder. Dolayısıyla el-Vercelânî’nin yaklaşımı, İslâm tarihindeki liderlik meşruiyetini yeniden yorumlarken, mezhepler arası farklılıkları ve tarihsel süreçleri anlamada önemli bir katkı sağlamaktadır.

2.4. Halifenin Göreve Gelme Şekli

Ehl-i sünnet, Mürcie ve Mu‘tezile gibi mezhepler imamın işbaşına gelmesi için “seçim”in çok önemli bir kriter olduğunu belirtmişlerdir. Ancak âlim, âdil ve ehil bir müslümanın seçim ile işbaşına gelmesini en çok savunanların başında Hâricîler’in geldiğini söyleyebiliriz. Mürcie, müslümanların siyasî, idarî, dinî ve ekonomik işlerini uhdesinde bulunduracak birisinin yani imamlık pozisyonundaki bir önderin kudret ve unvanını milletten alması gerektiğini savunmuştur. Benzer şekilde Ehl-i sünnet mezhebinin önemli temsilcileri konumunda bulunan Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Şehristânî gibi âlimler imamın seçimle işbaşına gelmesi gerektiğini savunarak seçimin önemine vurgu yapmışlardır.¹²⁶ Hâricîler ise ümmeti yönetmeye talip olan bir imamın liderlik vasıflarına sahip olması, etrafına insanlar toplayabilmesi ve seçimle işbaşına gelmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Burada dikkat edilmesi gereken husus imamı belirlemek üzere yapılacak seçime sadece aristokrat ve elit kesimlerin değil, tüm müslümanların katılımının sağlanması gerekmektedir. Kuşkusuz Hâricîliği diğer mezheplerden ayıran en önemli özelliklerinden biri onların imamın kimliğine ve işbaşına gelme yöntemine dair vazettikleri görüşlerdir. Seçim ise bugün anlaşıldığı şekliyle “oy verme” işlemi ile değil, “biat” ile icra edilir. Bu da imâmetin önemli koşullarından birini

¹²⁶ Fığlalı, “Hâricîler”, 172; Bozkurt, *Hâricîlikte İmâmet Anlayışı*, 71.

teşkil etmektedir.¹²⁷

İbâzîliğin biata ilişkin görüşlerinin Hz. Ömer'in uygulamaları üzerine bina edildiğini söylemek mümkündür. İmamın işbaşına gelmesi için biat şarttır ancak biatın iki aşamadan oluşması gerekmektedir: Birinci merhalede altı kişiden oluşan bir şûra veya komisyon üyeleri belirlenir.¹²⁸ İşte belirlenen bu komisyon üyeleri kendi aralarında istişareyle bir aday belirleyerek halkın onayına sunarlar. Kuşkusuz İbâzîler'in bu uygulamasının temel dayanak noktası Hz. Ömer'in kendisinden sonraki halifeyi belirlemek için oluşturduğu şûra hadisesidir. İşte komisyonun belirlediği bu adayın müslümanların idaresini ele alabilmesi için halktan onay alması gerekmektedir. İkinci aşamada ise, biatta kabul edilen bir durum olarak, halkın rızasını ve onayını almayan bir imamın, şûra tarafından belirlenmiş olsa bile, imam unvanını taşımayacağını ifade etmektedir.¹²⁹

Vercelânî'nin imamın göreve gelme şekli hakkındaki yaklaşımı, İbâzîliğin genel seçim ve biat anlayışını yansıtmakla birlikte, özellikle meşruiyetin kaynağına dair özgün bir vurgu taşımaktadır. Ona göre, imamın işbaşına gelmesinde salt aristokrat veya elit bir seçkin grubun değil, tüm müslümanların biatının bulunması zorunludur; bu durum, Hâricîliğin halk katılımına verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Vercelânî, Hz. Ömer'in şûra uygulamasını temel alarak, imam seçiminin iki aşamalı bir süreç olduğunu ifade eder: İlk aşamada bir şûra üyeleri aday belirler, ardından bu aday halkın onayına sunulur. Bu mekanizma, sadece şûranın kararıyla yetinmeyip, halkın rızasının alınmasını da zorunlu kılarak meşruiyetin tabana yayılan bir nitelik taşımasını sağlar. Böylece, halkın onayı olmadan bir imamın meşrû kabul edilmesi mümkün değildir. Bu tutum, Vercelânî'nin hem Hâricîliğin liderlik anlayışına sadakatini hem de İbâzîliğin siyasî meşruiyete verdiği önemi ortaya koyar. Sonuç olarak, Vercelânî'nin görüşleri, İslâm siyaset teorisinde liderliğin halkla olan ilişkisini demokratik bir zeminde değerlendiren özgün bir perspektif sunmaktadır.

Vercelânî'nin imamın göreve gelme şekline dair görüşleri, hem İbâzîliğin genel seçim ve biat anlayışını yansıtmakta hem de Hâricîliğin halk katılımına verdiği önemi özgün bir şekilde vurgulamaktadır. Ona göre, imamın işbaşına gelmesi sadece seçkin bir grubun kararıyla değil, tüm müslümanların biatıyla meşrûlaşır; bu da halkın onayının liderliğin temel şartlarından biri olduğunu gösterir. Vercelânî, Hz. Ömer'in şûra modelini referans alarak, imam seçiminin önce bir şûra tarafından aday belirlenmesi, ardından halkın rızasının alınması

¹²⁷ Fığlalı, "Hâricîler", 172; Bozkurt, *Hâricîlikte İmâmet Anlayışı*, 70.

¹²⁸ Casim Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/546-553.

¹²⁹ Bozkurt, *Hâricîlikte İmâmet Anlayışı*, 70.

şeklinde iki aşamalı bir süreç olduğunu ifade eder. Böylelikle sadece aristokrat veya elit kesimin değil, toplumun geniş kesimlerinin katılımını esas alan bu mekanizma, liderliğin meşruiyetini tabana yayarak demokratik unsurlar içeren bir yönetim anlayışını ortaya koyar. Bu yaklaşım, Vercelânî'nin hem geleneksel Hâricî ilkelerine bağlılığını hem de İbâzîliğin siyasî otoriteye halk temelinde dayanan meşruiyet anlayışını dengeli biçimde harmanladığını göstermektedir. Dolayısıyla, Vercelânî'nin perspektifi, İslâm siyaset düşüncesinde liderliğin halkla ilişkisinin demokratik bir zeminde değerlendirilmesine imkân tanıyan özgün bir katkı sunmaktadır.

2.5. Halifede Aranan Şartlar

Vercelânî'nin halifede aranan şartlara dair görüşleri, İbâzî itikadının temel dinamiklerini anlamak açısından son derece önemli ve yol göstericidir. Ona göre, halifenin hem dinî hem de ahlakî bakımdan tam donanımlı olması esastır; bu yüzden müslüman olmak, âlim ve âdil olmak gibi kriterler en öncelikli şartlar arasında yer alır. Bu noktada Vercelânî, halifenin sadece soy veya kabile aidiyetiyle değil, bilgi ve erdemle seçilmesi gerektiğini vurgular. Böylelikle İbâzî anlayışta liyakat temel bir prensip olarak öne çıkar. Ayrıca, halifenin sahip olması gereken üstün meziyetler, yani efdal olma ve zâhitlik, onun sadece liderlik vasfını değil, aynı zamanda takva ve sade yaşamı da temsil etmesini gerektirir. Vercelânî'nin özellikle adâlet meselesine verdiği önem, İbâzîliğin diğer mezheplerden ayrıldığı noktayı net biçimde ortaya koyar; zira zulmeden, şariat kurallarından sapmış bir halifenin görevinin sorgulanması ve gerektiğinde güç kullanılarak görevden alınması gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, İbâzî siyasî düşüncesinde meşruiyetin ahlakî temellere dayandığını, liderin halkın hak ve hukukunu korumasının vazgeçilmez olduğunu gösterir. Aynı zamanda Vercelânî'nin bu konudaki temkinli tavrı güçlü olma ve ayaklanmanın başarı şansı gibi şartların aranması toplumsal istikrarın korunmasına yönelik bilinçli bir denge gözetildiğini ortaya koyar. Sonuç olarak, Vercelânî'nin halife tanımı, İbâzîliğin hem bireysel erdemleri hem de toplumsal sorumlulukları harmanlayan kapsamlı bir liderlik anlayışını yansıtmaktadır.

Her mezhepte olduğu gibi Hâricilikte de imam olabilmek için çeşitli şartları haiz olmak gerekmektedir. Şimdi de bu şartlar ele alınacaktır.

2.5.1. Müslüman Olmak

Kuşkusuz bu şartlardan en önemlisi müslüman olmaktır. Onlara göre imamlık gibi

sorumluluk gerektiren görevi üstelenecek kişinin dini bakımdan eksiksiz olması, üstün ahlakî meziyetlere sahip olması, Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünnetine bağlı olması gerekmektedir. Bu anlamda kişinin neseb, ırk ve milliyetine bakılmaz. Ayrıca herhangi bedensel bir engeli olmayan olgun bir erkek olmasına dikkat edilmelidir. Söz konusu şartları haiz her bir müslüman birey hilâfete namzet olabilir ve müslümanlarca bu göreve seçilebilir.¹³⁰

2.5.2. Âlim Olmak

İbâziyye fırkasına göre müslüman olma şartından sonra halife veya imam olmanın en önemli şartı âlim olmaktır. Zira ancak Allah Teâla'nın ahkâmını, emir ve nehiylerini iyi bilen birisi onları en iyi şekilde uygulayabilir. Halifelik için yeterli koşulları taşımak için onun bilgisinin kendisini müctehit seviyesine taşıması gerekmektedir. Aksi takdirde taklit seviyesinde kalır ki bu kifayetsizlik ve yetersizlik anlamına gelmektedir. Bu açıdan halifelik veya imamlık için istenilen bütün özellik ve durumlara sahip olması ve bunların tam olması gerekir. Ancak mücbir sebeplerden dolayı müctehit olmanın imkân dahilinde olmadığı koşullarda ulemâ ve fukahadan fetva alınabilir. Keza âdil olan hâkim ve kadıları göreve tayin etmek suretiyle halife "ictihat etme salahiyetine sahip olma" şartından muaf tutulabilir.¹³¹

2.5.3. Âdil Olmak

İbâziyye mezhebine göre halifenin sahip olması gereken en önemli şartlardan biri de onun adâlet sahibi olmasıdır. Hilâfetin dinî bir görev olması hasebiyle adâlet zorunludur. Dolayısıyla müslümanların idaresini deruhte eden halife, devlet yapısındaki bütün görev ve pozisyonları teftiş etmek ve adâleti sağlamakla yükümlüdür.¹³² Bu açıdan bu özelliğin halifede bulunması zorunlu bir durum arz etmektedir.¹³³ İbâzîlerin, imamın âdil bir şekilde görevlerini yerine getirdiğini, Allah'ın emirlerine ve yasaklarına uyarak şeriatı uyguladığını ve hatalardan uzak durduğu sürece devletin lideri olma hakkının bulunduğunu belirtmişlerdir. İmam bu durumun tersini yaparak adâletten uzaklaşıp sınırları aştığında ise görevden alınması veya öldürülmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹³⁴

İbâzîlerin İslâm düşüncesine getirdiği en büyük farklılıklardan biri, şeriat kurallarından uzaklaşan ve zulmeden yöneticilere karşı çıkmak ve isyan etmeyi savunmaları

¹³⁰ Akbulut, "Hâriciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikâdileştirilmesi", 340; Bozkurt, *Hâricilikte İmâmet Anlayışı*, 74.

¹³¹ Ayşe Tunç, *Hilâfet ve Şîa Üzerine Bir İnceleme: VII.-VIII.yüzyıl* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 30-31.

¹³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i sünne*, tahk. M.Basellum (Beyrut: Darül-Kütübü'l-İlmiye, 2005), 1/441.

¹³³ Tunç, *Hilâfet ve Şîa Üzerine Bir İnceleme*, 31.

¹³⁴ Ebû Zehra, *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fıkî Mezhepler Tarihi*, 70.

olmuştur. Seçimle göreve gelen bir imam, toplumu adâletle yönetmediği takdirde görevden alınmalıdır diye düşünmüşlerdir.¹³⁵

2.5.4. Efdal Olmak

Efdal olma şartı kişinin etrafında bulunduğu sair kişilerden bir takım hususiyetler bakımından daha üstün olma durumunu ifade etmektedir. Halifenin efdal oluşu onun, yasaları ve hadleri uygulama hususunda kararlı olmasını, savaşın zorluklarıyla başa çıkma noktasında cesur olmasını, halkı hakka doğru sevk ve idare etmede güvenilir olmasını, toplumu ilgilendiren sosyo-ekonomik mevzûlar konusunda yetenekli ve bilgili olmasını, siyasî güçlüklerle başa çıkmada kuvvetli olmasını gerektirir. Keza halifenin dinin muhafazasını sağlama, düşmana savaş açma, hukuku uygulama ve toplumsal faydayı celbetme (faydayı sağlama) mevzûlarında dikkatli olması gerekir.¹³⁶

Daha önce sözü geçtiği üzere İbâzîler kesinlikle imâmeti belirli bir kabile veya kavmin hakkı olarak görmezler. Bilgi, yeterlilik ve efdaliyet imam olmak için önemli şartlardandır.¹³⁷ Söz konusu şartları taşıması durumunda Kureyş'e mensup biri de imam olabilir. Ancak İmâmet sadece Hâşimoğulları'na veya Kureyş'e hasredilemez.¹³⁸

2.5.5. Zâhit Olmak

İbâzîler zühd ve takvayı halife olmanın önemli bir şartı olarak görmektedirler. Esasen Hz. Peygamber'in sîretine bakıldığında onun yaşantısının tamamen bir zühd hayatı olduğu söylenebilir. Medine döneminde imkânları el vermesine rağmen son derece sade bir hayat yaşamış, dünyevileşmeye karşı da devamlı suretle müslümanları uyarmıştır. Hâricîlerin özelliklerine bakıldığında en önemli özelliklerinin zühd, takva ve aşırı ibadet etme olduğu görülmektedir. İşte böyle bir topluluğun doğal olarak halife olarak seçtikleri şahsın da benzer şekilde ibadete düşkün, takvalı, sade ve zühd hayatını esas alan bir hayat yaşama beklentisi içinde olmuşlardır.

Zalim bir imamdan ayrılma kararı almak, belirli koşullara bağlı olarak değerlendirilmelidir. Öncelikle, zalim imama adâlet göstermesi gerektiği hatırlatılmalıdır. Eğer bu talebi kabul etmezse, müslümanların onun yönetimine son verme hakları vardır. Zalim imam bu durumu da kabullenmiyorsa, güç kullanılarak görevden alınması söz konusu

¹³⁵ Bozkurt, *Hâricilikte İmâmet Anlayışı*, 78.

¹³⁶ Tunç, *Hilâfet ve Şîa Üzerine Bir İnceleme*, 31.

¹³⁷ Bağdâdî, *el-Fark beynel fırak*, 228-229; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/26- 28.

¹³⁸ Ateş, *İbâzî İmâmet Anlayışı*, 15; Fıglalı, "Hâricîler", 172.

olabilir. Ancak bu sürecin gerçekleşmesi için, güçlü bir pozisyonda olmak ve ayaklanmanın başarılı olma ihtimalinin yüksek olması şarttır. Aksi takdirde, ayaklanmanın başarısız olma olasılığı çok fazla ise ve bu durum daha büyük sorunlara yol açabilecekse, koşulların uygun hale gelmesi beklenmelidir.¹³⁹

2.6. Halifeye İtaat Meselesi

Devlet başkanı olarak seçilen birey, herkesten itaat talep etme hak ve salâhiyetine sahip olur. İmama karşı gelmeyi, ona isyan etmeyi terör ve anarşi olarak değerlendiren Allah Resulü, bu durumu “kıyamet” olarak isimlendirmiştir. Dolayısıyla devletin varlığını idame ettirmesini temin etmek için merkezi otoriteye boyun eğmek gerekmektedir. Kur’an’da geçen “ülü’l-emr” kavramı; yetki sahibi, emir, hükümdar ve başkan gibi anlamlar taşımaktadır. Yani esas sorumluluğu taşıyan yetki sahibi. Âyette geçen ülü’l-emr’in kimlerden müteşekkil olduğu meselesine gelince; ulemâ, fukaha, seriye komutanları, hâkimler, Hz. Peygamber döneminde ve sonraki dönemlerde müslümanları idare eden yöneticiler olduğu söylenebilir.¹⁴⁰

Hâricîler imamın sünnete uygun hareket etmemesi durumunda ona karşı ayaklanmanın “hak” olduğuna hükmetmişlerdir. Hatta yanlış yola sapan imam görevden alınır ve öldürülebilir. Onlar bu düşünce ve bakış açılarıyla esasen imâmetin işleyiş tarzına ilişkin ahlakî bir tutum sergilemeye çalışırlar. Hâricîler, Kur’an ve sünnete uymayan zalim idarecilere karşı isyan etmenin gerekliliğini vurgulayarak diğer fırkalardan ayrıldıklarını ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla seçimle işbaşına gelen bir imam/halife adâlet ve haktan saptığı andan itibaren görevden azledilmelidir. Onların, halifenin azline ilişkin görüşleri, Ehl-i sünnetten farklı bir yerde durduklarını da ortaya koymaktadır.¹⁴¹ Zira kanın akmasını ve toplumun kaosa sürüklenmesini istemeyen Ehl-i sünnetin imamın azlini veya ona isyan etmenin şartlarını zorlaştırdığı bilinmektedir. Ehl-i sünnet, zalim ve günahkâr bir imama karşı isyan etmeyi kabul etmemiştir. Bu konuda Eş’arî, imamların açıkça Allah’ın yolundan ve doğruluktan ayrılışları bile onlara karşı çıkmayı uygun görmemiştir.¹⁴²

¹³⁹ Göksün, *İbâzî Fıkhnın Tarihsel Gelişimi: Umman Örneği*, 20.

¹⁴⁰ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 3/293-303; Ebü’l-Hasen (Ebü’l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa’lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm* (Beyrut: İ. el-Acûz, 1405/1985), 1/167; Osman Oral, “Kelâm Ekollerine Göre/Devlet Başkanının Görevleri ve Hakları”, *Ekev Akademi Dergisi*, 19/62 (Bahar 2015), 379-402; Müslim, İmare 58; Âl-i İmran 3/32; en-Nisa 4/59-80.

¹⁴¹ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, 92; Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, 42; Mehmet Hanifi Yoldaş, “Kur’ân-ı Kerîm’de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmâmet Anlayışları”, *Mesned İlâhiyat Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Bahar 2019): 243-278; Ömer Faruk Teber, “Hâricî İmâmet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu”, *EKEV Akademi Dergisi*, 12/34 (Kış 2008), 65.

¹⁴² Eş’ari, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 333-334.

Vercelânî'nin imamlık ve yönetim konusundaki görüşleri, hem Ehl-i sünnet hem de Hâricî düşünce arasındaki hassas dengeyi yansıtır niteliktedir. Ona göre, merkezi otoriteye itaat toplumun düzeni için elzemdir; ancak bu itaat mutlak değildir. Zalim bir imamın şiddet ve zulmüne karşı çıkmamanın sadece hak değil, aynı zamanda önemli bir dinî sorumluluk olduğunu belirtir. Fakat isyanı da mutlak bir hak olarak görmez; belirli şartların oluşması halinde mendup ya da mübah olarak kabul eder. Böylece, Vercelânî, aşırı uçlarda yer alan ya tamamen itaat ya da sınırsız isyan anlayışlarını reddeder; toplumsal barış ve adâlet arasında ince bir çizgide durur. Bu yaklaşım, hem zalim yönetimlerin eleştirisini mümkün kılar hem de toplumsal kaosun önüne geçer. Ayrıca, Bakara suresindeki “Allah’ın rızasını kazanmak için kendini feda edenler” âyeti ve Peygamber’in zalim hükümdara hak sözü söylemenin faziletiyle ilgili hadisleri delil göstererek, isyanın ölçülü ve haklı zeminde bir ibadet biçimi olabileceğini vurgular. Bu bakış, İbâziliğin isyan ve itaat konusundaki özgün tutumunu anlamak açısından önemli bir perspektif sunar.

2.7. Halifenin Azledilmesi Meselesi

Şehristânî bu konuda şöyle bir görüş ortaya atmaktadır: “*Hâricîler her dönemde, içlerinden birinin imâmeti üzerinde ittifak etmişlerdir. Tek şartları, inançlarına bağlı kalması ve muamelelerinde cari olan adâlet esaslarına bağlı kalmasıydı. Aksi halde biatlarını geri çeker ve o kişiyi imâmetten uzaklaştırırlardı.*”¹⁴³

Halife’ye itaat, isyan veya onu azletme hususunda el-Vercelânî şöyle demektedir: “Zalim sultanlara karşı ayaklanma konusunda insanlar arasında ihtilaf vardır. Sünnete (Ehl-i sünnet) göre, eğer zalim imam birini döver ya da birinin malını gasp edip zulmederse ona karşı ayaklanmak haramdır.” Vercelânî’ye göre: Sünniler’in bu husustaki görüşü aşırıya kaçan bir görüştür. Zira bu durumda “emr-i bi’l ma’ruf nehy-i ‘ani’l münker” yani iyiliği emretme ve kötülüğü nehyetme vazifesi yerine getirilememektedir. Bu görüşün tam karşısında yer alan Hâricîler’in Necedât ve Ezârika kollarının görüşlerini de el-Vercelânî bizlere aktarmaktadır: “İmamlara ve ordularına karşı ayaklanmak vaciptir.” Ayaklanmayı esas alan bu görüşün de çok aşırı bir fikir olduğunu beyan eden el-Vercelânî, bu tür eylem ve fiillerin olumsuz neticeler doğuracağını ve ümmete zarar vereceğini belirtmektedir. Bazı Hâricî grupların görüşlerinin tersine, Vercelânî bu ayaklanmanın hükmünü şöyle açıklamıştır: “Ehlu’l-Hak (İbâziyye’yi kastediyor olmalıdır), ‘imamlara karşı çıkmak caizdir ve bu, Allah’a yapılan bir

¹⁴³ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal - Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi-*, çev. Muharrem Tan (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 28.

ibadettir' derler. İmamların zulümlerine karşı cihat etmek ise büyük ibadetlerden ve Allah'a yaklaşmanın araçlarından biridir." Ancak bunu yani isyanı belirli şartların oluşmasına bağlamışlardır. Vercelânî'ye göre Nehrevan ehli, Bilâl Mirdâs, Ebû Hamza (el-Harici) ve Abdullah b. Yahya gibi Hâricî liderler bu görüştedir. Vercelânî belli şartların oluşması durumunda zalim imam veya sultana isyan etmenin gerekli olduğunu, Ehl-i sünnetin mübah ve mendup olan bir davranıştan (yani gerektiğinde isyan etmek) insanları alıkoyduğunu; Hâricîlerin mendup ve mübahı vacip kıldığına işaret ettikten sonra kendisine göre bu davranışın mendup olduğunu belirtmektedir. Buna delil olarak ise Bakara Sûresi'inde geçen şu âyeti delil getirir: *"İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah, kullarına çok şefkatlidir."*¹⁴⁴ Bu durumlarda isyan etmenin emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i 'ani'l münkerin yollarından bir yol olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla (Sünniler gibi) bundan menetmek veya (Hâricîler gibi) bunu her halukarda vacip görmek doğru değildir. Vercelânî'ye göre, gerekli durumlarda zalim hükümdara isyan etmenin diğer bir delili ise Allah Resulü'nden nakledilen şu hadistir: *"Hz. Peygamber'e en faziletli şehâdet handisidir? Diye sorulduğunda o: zalim hükümdara sizden birinizin söyleyeceği hak sözdür ki bunun üzerine kendisi ölür ve müslümanlar da bu zulümden kurtulur..."*; keza *"el-Halîk'a (Allah) masiyetin olduğu bir yerde mahlûka itaat yoktur"* hadisini de kendi görüşüne delil olarak getirmektedir. Sonuç olarak, İbâzîler, imama karşı ayaklanmanın haram ya da vacip olduğunu savunmamış; onlara göre isyan "mübah veya mendup" kategorisinde ele alınmalıdır¹⁴⁵

Vercelânî'nin İbâziyye'nin önemli âlimlerinden olmasından hareketle onun da diğer İbâzî ulemâ ile paralel düşündüğünü varsaymak mümkündür. İbâziyye'nin zalim (câir) bir imam/halife hakkındaki fikirleri aşamalıdır. Yani diğer fundamentalist Hâricî gruplar gibi kategorik bir red yoktur. Zalim ve kötü halifeden vazgeçmek için tedrici bazı aşamalar izlemişlerdir:¹⁴⁶

- a- Evvela zalim halife/imamdan adâlet göstermesi, yaptığı zulümlere son vermesi istenir.
- b- İkinci aşamada zulmünden feragat etmemesi ve adâleti tesis etmemesi durumunda müslümanların idaresinden berkenar olması yani istifa etmesi talep edilir.
- c- Her iki seçeneği kabul etmemesi durumunda ona karşı güç kullanılarak, isyan veya şiddet yolu ile görevden azledilir.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/207.

¹⁴⁵ Vercelânî, *el-Adl ve'l-insâf* (Umman: Vezaretu't-Turasi'l-Kavmî ve's-Sekafe, 1984/1404), 2/49; Naciye el-Verîmî Bu'acûyle, *el-İslam el-Haricî* (Beyrût: Dâru't-Taliati li't-Tibaeti ve'n-Neşr, 2006), 166-170.

¹⁴⁶ Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, 203.

Bütün bunları yaparken İbâzîler müslümanların maslahatının gözetilmesini, siyasî – sosyal şartların da göz önünde bulundurulmasının gerekli olduğunu belirtirler. Yani bir zulüm ve haksızlığın başka bir zulüm veya haksızlığı tetiklememesi veya toplumsal kaosa sürüklememesi gerekir. Başka bir ifade ile halife veya imam azlinin başka büyük bir soruna kaynaklık teşkil etmemesi için gayret sarf ederler. Dolayısıyla şiddeti, hedeflerini gerçekleştirmenin yegâne yolu olarak gören Ezârika ve Necedât gibi gruplar gibi siyasî otoriteye karşı adâvet ve düşmanlığı körü körüne yapmazlar. Bu açıdan İbâzîler öncelikle sivil bir mecrada memnuniyetsizliğin sultana bildirilmesinin gerekli olduğunu savunmaktadırlar. Memnuniyetsizliğe neden olan durumun ortadan kaldırılması için ilkin sözlü uyarıda bulunurlar. İyi niyetle yapılan bu uyarının dikkate alınması durumunda zaten sorun kendiliğinden çözülmüş olur. İmam, sultan veya halifenin bu nasihatleri göz ardı etmesi veya durumu düzeltmeye yanaşmaması üzerine fiziki müdahale için şartlar oluşmaya başlar. Hatta bu koşullarda bile şiddete başvurmak tek çare değildir. Zira eğer şiddete başvurmak müslümanların zararına olacaksa isyanı erteleyip münasip şartların oluşmasını beklemek en uygun davranış tarzıdır.¹⁴⁷

İmamın görevinden düşmesi için aşağıdaki durumların meydana gelmesi gerektiği dile getirilmiştir:

- 1- Görüntüleri algılayamaması
- 2- Sesleri duyamaması
- 3- Konuşamaması
- 4- Akıl sağlığının kaybolması
- 5- Had cezasını gerektiren büyük bir günah işlemesi
- 6- Had cezasını gerektirmeyen bir suç işlemesi ve bu suç yüzünden tövbe etmemesi.¹⁴⁸

Vercelânî'nin halifeye itaat ve isyan konusundaki yaklaşımı, İbâzî düşünce geleneğinin ölçülü ve dengeli tavrını ortaya koyması bakımından önemlidir. Vercelânî, zalim bir sultana karşı ayaklanmanın mutlak bir zorunluluk olmadığını, ancak şartların oluşması durumunda meşrû ve gerekli olabileceğini savunur. Ona göre, Sünnîler'in zulüm karşısında mutlak itaat anlayışı, “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker” görevini gereği gibi yerine getirmemekte, Hâricîler'in ise her durumda isyanı vacip sayması aşırı ve zararlı sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda İbâzîler, isyanı “mübâh” ya da “mendûb” kategorisinde

¹⁴⁷ Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, 203.

¹⁴⁸ Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, 204-205.

değerlendirerek, siyasî otoriteye karşı tedrici ve akılcı bir duruş benimserler. Vercelânî'nin bu tutumu, isyanın yalnızca haksızlığın giderilmesi için son çare olarak ve müslümanların genel maslahatının gözetilmesi şartıyla meşrû olabileceğini gösterir. Ayrıca, halifenin görevinden düşmesi için belirli somut şartların (akıl sağlığının kaybı, ağır günah işlemesi vb.) oluşması gerektiğini belirtmesi, İbâzîler'in siyasî otoriteyi keyfî bir şekilde reddetmekten kaçındıklarını, bunun yerine sorumluluk ve ölçülülük esasına dayanan bir yaklaşımı benimsediklerini göstermektedir. Böylece Vercelânî hem meşruiyet kavramını derinleştirir hem de İslâmî yönetim anlayışında denge ve adâlet ilkelerinin korunmasına hizmet eder.

2.8. el-Vercelânî'nin Hulefâ-i Râşidîn Hakkındaki Görüşleri

2.8.1. Hz. Ebû Bekir

Kureyş kabilesinin Benî Teym koluna mensup olan Hz. Ebû Bekir, Fil hadisesinden üç yıl sonra Mekke'de dünyaya gelmiştir. Babası Ebû Kuhâfe annesi ise Ümmü'l-Hayr Selmâ bnt. Sahr'dır. Hz. Peygamber'in aynı zamanda yakın arkadaşı olan Hz. Ebû Bekir, İslâmiyet'i ilk kabul eden sahâbilerdendir. Allah Resulü'nün ev halkı olan Hz. Hatice, Hz. Ali ve Zeyd b. Harise'den sonra onun İslâm ile tanışan ilk kişi olduğu rivayet edilmektedir. Hz. Ebû Bekir ile Hz. Peygamber'in nesebi Mürre b. Kâ'b'da birleşmektedir.¹⁴⁹

Hz. Peygamber'e iman ettikten sonra onun en yakınında duran Hz. Ebû Bekir, Medine'ye hicret esnasında Allah Resulü'ne eşlik etmiştir. Hz. Âişe'yi Peygamberle evlendirmesi nedeniyle yakın arkadaşı olmanın yanında aynı zamanda onun kayınpederi de olan Hz. Ebû Bekir cömertliği ve fedakârlığı ile temayüz etmiştir. Risâletin başında köle ve carie kimliğinden dolayı himayeden yoksun olduklarından müşriklerin türlü işkencelerine maruz kalan birçok müslümanı satın alarak azad etmesi, birçok kez İslâm ordusunu donatması ve fakir-fukaranın elinde tutması ile şöhret bulmuştur. Hz. Peygamber ölüm döşeginde iken müslümanlara namaz kıldırma vazifesini kendisine tevdi ettiği gibi bir defasında bizzat Allah Resulü de onun arkasında namaz kılarak ona “Hz. Peygambere de imamlık yapan kişi” payesi verilmiştir.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in vefatı üzerine Ensar topluluğu Benî Sâide'nin gölgeliğinde kendi aralarında bir halife/devlet başkanı seçmek üzere toplanmışlardır. Ensar'ın bu girişiminden haberdar olan Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı da yanına

¹⁴⁹ Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/101-108.

alarak hızlıca toplantının yapıldığı mekâna intikal etmişlerdir. İşte tam da bu ortamda Medineli müslümanlar arasında halifelik veya halifenin kimliği ile ilgili üç farklı temayülün ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Birincisi halifenin Ensar’dan olmasını isteyen grup. Bunlar Medine’de Muhacirlere mihmandarlık yapmış, her durumda Allah Resulü’nü desteklemişlerdir. Mekkeli müşrikler başta olmak üzere İslâm ve müslüman düşmanlarına karşı müslümanları himaye etmeleri gibi nedenler ileri sürerek hilâfetin kendi hakları olduğunu düşünmekteydiler. Cenaze tekfin ve tedfin işleri ile meşgul olmaları hasebiyle Benî Sâide toplantısına iştirak edemeyen Hâşimîler ise ikinci grubu teşkil etmektedirler. Hâşimîler de Hz. Peygamber ile akrabalıklarını ileri sürerek müslümanların yönetim işinin kendi hakları olduğunu düşünüyorlardı. Bilhassa Hz. Ali’nin İslâm’daki sebkati/önceliği ve Hz. Peygamber’in damadı olmanın yanında amcasının oğlu olması gibi nedenlerle bu işin tabiatıyla Hz. Ali’ye tevdi edilmesinin en doğru olduğunu savunmaktaydılar. Öte taraftan Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir’in başını çektiği Kureyş muhacirlerine mensup bazı sahâbe ise – dönemin sosyo-politik konjonktürünü de göz önünde bulundurarak- hilâfet işinin Kureyş’e ait olması gerektiğini söylemekteydiler. Benî Sâide toplantısında Ensar ile Kureyş’i temsilen orada bulunan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer arasında meydana gelen uzun müzakere ve münakaşadan sonra bir şekilde Hz. Ebû Bekir’in hilâfetini savunanlar ağırlık kazanarak Hz. Ebû Bekir’e biat edildi. İlk halife seçimi esnasında muhalif bazı kesimler olmasına rağmen bunların muhalefeti Hz. Ebû Bekir’in şahsına değildir. Zikri geçen her bir grup değişik saiklerle önceliğin kendilerinde olmasını savunmuşlardır.¹⁵⁰

Hâricîler’in genel olarak Hz. Ebû Bekir’e ve onun halifeliğine yaklaşımı müspettir. İbâziyye de onu meşrû bir halife olarak kabul etmiştir. Benzer yaklaşım İbâziyye’nin önemli kelâmcılarından olan el-Vercelânî tarafından da benimsenmiştir. O, Hz. Ebû Bekir’in hak ve meşrû halife olduğunu belirtmektedir. Hulefâ-yı Raşidîn’in idaresi için hilâfet veya halife unvanlarından ziyade “velâyet” ifadesini kullanan Vercelânî, Hz. Ebû Bekir’in meşrû halife olduğuna ve onun halifeliğinin Allah’ın onayına da mazhar olduğuna dair bir takım âyetleri delil olarak getirmektedir. Bunlar: “*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah’a hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*”¹⁵¹ Hz. Ebû Bekir’i müslümanlar için bir nimet olarak gören Vercelânî,

¹⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu’r-rusûl ve’l-mülûk* (Beyrût: Daru’t-Turâs, 1387), 3/203-211; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-2 (Hulefâ-yı Raşidîn Dönemi)*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 17. Basım, 2006), 35-41.

¹⁵¹ Ali İmran 3/144.

âyette geçen “Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır” ibaresini ona hamlederek Hz. Ebû Bekir’in “şükredenlerin imamı” olduğunu belirtmektedir. Keza Vercelânî, “*Bedevîlerin (savaşta) geri bırakılanlarına de ki: “Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşılmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğrattır”*”¹⁵² âyetini de onun imâmetinin meşrûluğuna delil olarak getirmektedir. Nur sûresi 55. âyetini de Allah’u Teâlâ’nın Hz. Ebû Bekir’e ve mü’minlere vaadinin bir tahakkuku olarak yorumlamaktadır.

*“Allah, içinizden iman edip de sâlih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.”*¹⁵³

Hz. Ebû Bekir’in Ridde hadiselerinde zekât vermek istemeyenlere ve isyan edenlere karşı aldığı tavrın onun halifeliğin hakkının verdiğinin bir göstergesi olarak alan el-Vercelânî, onun attığı adımlar sayesinde şirkin Arabistan’dan silindiğini ve hakkın hâkim kılındığını ifade etmektedir.¹⁵⁴

Vercelânî Hz. Ebû Bekir’in hilâfetinin ispat sadedinde bazı hadislere de müracaat ederek delil getirmektedir. Ona göre “dinin direği” konumda olan namaz ibadetinde Hz. Peygamber’in onu öne çıkarması onun hilâfetinin hak ve meşrû olduğunun sünnetten en büyük delilidir. Keza ona göre Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekir’e hitaben: “Allah bizim dinimiz hususunda Allah Resulü senden razı idi. Biz de dünyamız hususunda senden razıyız” minvalindeki sözleri de onun halifeliğini teyit eden hususlardır. Aynı şekilde Allah Resulünün: “Benden sonrakileri taklit ediniz...” şeklindeki sözleri de onun halifeliğinin meşruluğunu ortaya koymaktadır. Zira Hz. Peygamber’den sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’den başkası işbaşına gelmemiştir. Sahâbenin de Hz. Ebû Bekir’in ismi üzerinde konsensüs sağladığını vurgulayan Vercelânî, müslümanların icma ile ona “Halifetu

¹⁵² el-Fetih 48/16.

¹⁵³ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhân*, 1/39; en-Nur 24/55.

¹⁵⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*. thk. Salim b. Hamed el-Harisi. Uman: Vizâretu't Turâs ve Sekafetu, 1997, 2/79.

Resulullah” ünvanı verdiğiine işaret etmektedir. Keza onun Allah katında “Sıddıku’l-Ekber” yani en büyük doğru sözlü oluşu ve “mağarada iki kişiden biri oluşu” da onun hilâfetini ispat eden hususlardır.¹⁵⁵

Sâlim b. Zekvân *es-Sîre* adlı kitabında Hz. Ebû Bekir ile ilgili şunları dile getirmektedir:

*“Böylece Allah, onlara doğru yolu gösterdi ve aralarında iman bakımından en güçlü, Allah’ın emrine sabretme noktasında en iyi, Allah’ın Elçisi’ne de arkadaşlık noktasında en kıdemli olanının seçimiyle, onları muvaffak kıldı. Ebû Bekir, Mekke’den Allah’a hicret etmek üzere çıktıklarında, Allah’ın Elçisi’nin mağara arkadaşıydı. Müslümanlar, Ebû Bekir’i halife olarak seçtiler. Ebû Bekir, Kur’an’ı rehber olarak kabul etti, Allah’ın Elçisi’nin sünnetine uydu ve Hz. Muhammed’in ümmetinin işlerini yürütmesini isteyen Rabbine lâayık olduğunun bilincinde olarak onlar arasında hak ile amel etti, içlerinde adâleti tesis etti. Allah’ın emri ona geldiği zaman yönettiği müslümanlara ve emanetine bakarak Allah için kendisi ictihad yaptı.”*¹⁵⁶

el-Vercelânî’nin Hz. Ebû Bekir’e yönelik yaklaşımını incelediğimizde, onun İbâziyye itikadına paralel olarak Hz. Ebû Bekir’i meşrû ve hak halife olarak gördüğünü açıkça ortaya koyduğunu gözlemliyoruz. Vercelânî, hilâfet kavramı yerine “velâyet” terimini kullanarak, bu makamın sadece siyasî bir pozisyonundan ibaret olmadığını, aynı zamanda ilahî bir sorumluluk ve yetki olduğunu vurgulamaktadır. Kur’an-ı Kerim’de geçen çeşitli âyetlere dayanarak Hz. Ebû Bekir’in hilâfetinin Allah’ın takdiriyle onaylandığını savunan Vercelânî, özellikle Nur Suresi 55. âyetini bu meşruiyetin temel delili olarak benimsemektedir. Ayrıca, Hz. Ebû Bekir’in Ridde savaşlarında sergilediği kararlılık ve dinin bekası için aldığı önlemler, onun halifeliğinin gerektirdiği sorumluluğu hakkıyla yerine getirdiğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Hadis ve sahâbe sözlerinden de destek bulan bu bakış açısı, İbâziyye içinde Hz. Ebû Bekir’in siyasî ve dinî liderlik vasfının sağlam temellere dayandığını göstermektedir. Dolayısıyla, Vercelânî’nin görüşleri hem İbâzî düşüncesinin şekillenmesinde hem de erken İslâm tarihinin liderlik meşruiyeti tartışmalarında önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

2.8.2. Hz. Ömer

Hz. Ömer Fil Olayı’ndan on üç yıl sonra dünyaya gelmiştir.¹⁵⁷ Başka bir rivayete göre

¹⁵⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhân*, 1/40.

¹⁵⁶ Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre: Bir Hâricî/İbâdî Klasığı*, çev. Harun Yıldız (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 56.

¹⁵⁷ Mustafa Fayda, “Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/51-53.

ise Dördüncü Ficar Savaşı'ndan dört yıl önce doğmuştur. Nesebi Kureys'in Adî b. Ka'b boyuna dayanmaktadır ki onun soyu ile Ka'b b. Lühey'de Hz. Peygamber ile birleşmektedir. Hanteme bint Hişam adını taşıyan annesi Benî Mahzum kabilesine mensuptur. Müslüman olmadan önceki yaşamı hakkında detaylı bilgi sahibi değiliz. Ancak onun iyi bir at binicisi, silah kullanıcısı olduğu ve güçlü bir bünyeye sahip olduğu rivayet edilir. Güzel bir hitâbete sahip olduğu, şiire yatkın olduğu, okuma yazma bildiği ve Arapların soy ve şecere bilgisine sahip iyi bir nessab olduğu belirtilmektedir. Keza mensup olduğu Benî Adî kabilesinden dolayı Mekke Şehir Devleti adına sifare (elçilik) görevini yaptığını biliyoruz.¹⁵⁸ Ticaretle de uğraşan Hz. Ömer'in İslâm ile şereflenmeden önce bu amaçla Mısır, Suriye ve Irak'a gittiği bizim kaynaklarda geçmektedir.¹⁵⁹

Siyer âlimleri Hz. Ömer ve Hz. Hamza gibi güçlü ve cesur şahsiyetlerin İslamlaşmasına ayrı bir başlık açarak İslâm ve müslümanların onlarla güç bulduğunu belirtmişlerdir. Müslüman olduğu günden beri Hz. Peygamber ile yakın bir teşriki mesai içinde olan Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in de en yakın arkadaşı olmuştur. Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer hem Allah Resulü'nün sağlığında hem de onun dâr-ı bekâya irtihalinden sonra beraber hareket etmişlerdir. Öyle ki bu iki halifenin uyumlu ve birlikte hareket etmesinden ve çalışmasından dolayı onlara "Ömereyn" bile denilmiştir.¹⁶⁰ Bu isimlendirme aynı zamanda Hz. Ömer'in karar alma süreçlerinde etkin ve baskın olduğunu da ihsas etmektedir. İlk halife seçiminde de ikisi beraberce hareket etmiş ve Hz. Ömer'in girişim ve yönlendirmeleriyle Hz. Ebû Bekir halife seçilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti döneminde Medine'deki kazâî (hukukî) işleri deruhte eden Hz. Ömer, diğer bütün dinî, siyasî ve sosyo-ekonomik işlerde de Hz. Ebû Bekir'e danışmanlık yaparak adeta birinci halifenin bir sadr-ı a'zamı veya veziri gibi hareket etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in vefatı yaklaşıncı da bir kamuoyu yoklaması yaptıktan sonra kendisinden sonra halife olarak Hz. Ömer'i iş başına getirmenin müslümanların maslahatı için iyi olacağına karar vermiştir. Nihayetinde geride bıraktığı tavsiye mektubunda Hz. Ömer'i kendisinden sonraki halife olarak vasiyet etmiş ve müslümanlar da birinci halifenin bu isteğini yerine getirerek ona biat etmişlerdir.¹⁶¹ Hz. Ömer yaklaşık on yıl süren hilâfeti döneminde yaptığı fetihlerle devletin sınırlarını genişletmiş ve devletin kurumsallaşması adına çok

¹⁵⁸ Celaledîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, (Thk. Komisyon), Dâru's-Sekâfe, Lübnan ts, 121; Muhammed Rıza, *Muhammed Rasûlullah*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Kahire 1966, s. 105; İsrâfil Balcı, "Diplomat Ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Ağustos 2004), 186-188.

¹⁵⁹ İsmail Kaya, *Hz. Ömer ve Ailesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 7.

¹⁶⁰ Veysi Turun, *Farsça Eserlere Göre İran'ın Fethi ve Hz. Ömer* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 288.

¹⁶¹ Taberî, *Tarih*, 3/428-430.

önemli adımlar atmıştır. Hatta Hz. Ömer'in bu zaman zarfında yaptığı birçok uygulama kendisinden sonraki birçok ulemânın temel hareket noktasını oluşturmuştur. Örneğin onun uygulamalarını referans alan haraç ve emvâl kitapları adeta onun tutum ve yöntemlerini birer kriter veya hukukî kaide haline getirmişlerdir. Şîa hariç Hz. Ömer de Hz. Ebû Bekir gibi avam ve havas bütün müslümanların övgüsüne mazhar olmuş ve onun ismi üzerinde genel bir konsensüs sağlanmıştır.¹⁶²

Vercelânî'ye göre Hz. Ömer'in hilâfeti isabetli ve meşrûdur. Hilâfet ifadesi yerine “velâyet” kavramını kullanan el-Vercelânî'ye göre Hz. Ömer'in hilâfetinin sahih ve meşrû olduğunun en büyük delili onun halifeliğinin “sağlam temeller” veya “hakikat esasları” üzerine kurulmasıdır. Aynı zamanda Hz. Ebû Bekir'in idaresi boyunca onun her adımda onunla birlikte yönetime ortaklaşarak onunla birlikte hareket etmesi, idarî tasarruflarda Kur'an, Sünnet ve İcma'ya uyması onun halifeliğinin en büyük delilidir.¹⁶³ Dikkat edildiğinde imâmetin ispatı veya meşrûluğu konusunda Vercelânî'nin öncelikle Kur'an ve Sünnet'e müracaat ederek delil getirdiği görülmektedir. Söz konusu iki kaynakta da kendi görüşünü destekleyecek delil bulamaması durumunda kendi mantıksal kurgusu doğrultusunda akli deliller ileri sürerek ilgili kişinin hilâfetinin meşrû veya gayrı meşrûluğunu ileri sürmektedir. O, halifeler hususunda onların kişisel özelliklerini de değerlendirmeye katarak bazı mülâhazalar yapmaktadır. Mesela halifelerin sâlih kulların vasıflarıyla muttasıf olup olmadıkları hususu Vercelânî için önemli bir kriter ve hareket noktasıdır.¹⁶⁴ Bu bağlamda Hz. Ömer hilâfetinin meşrûluğunun en büyük ölçüsü ve geçerli sebebi onun hilâfetinin doğruluk ve sıhhat temelleri üzerine kurulmasıdır. Keza Kur'an, Sünnet ve İcmâ'ya uyması, Hz. Ebû Bekir ile ortak hareket etmesi gibi sebepler Hz. Ömer'in hilâfetinin meşrûluğu ve geçerliliğinin en önemli delillerindendir.

Kuşkusuz İbâziyye mezhebinin önemli âlimlerinden olan Sâlim b. Zekvân'ın da Hz. Ömer'in halifeliği bağlamında söylediği sözler önem arz etmektedir. el-Vercelânî ile paralel düşünen Zekvân, *es-Sîre* adlı eserinde bu konuda şu açıklamalarda bulunmaktadır:

“Ömer b. Hattab, müminlerin müşaveresiyle halife oldu. Allah'ın kitabı ile amel edip Allah'ın Elçisi'nin sünnetine uydu, Ebû Bekir'in sünnetini de takip etti. Sonra o, Kur'an ve Allah'ın Elçisi'nin sünnetinde temas edilmeyen ve Ebû Bekir döneminde de görülmeyen değişik hadiselerle karşılaştı. Ömer, miras hükümleriyle ilgili bazı meseleler üzerinde ilk hüküm veren kişiydi. Şam valisi, ona insanların çoğu arasında şarabın yaygınlaştığını ve onların şarabı

¹⁶² Geniş bilgi için bkz. Adem Apak, *Genel Hatlarıyla İslam Tarihi*, 87-111.

¹⁶³ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhân*, 1/40.

¹⁶⁴ Bilen, *Vercelânî ve İbâdiyye*, 216; Fayda, “Ömer”, 51-53.

ancak şiddetli bir cezayla bıraktığını, bu yüzden onlara seksen değnek vurduğunu yazdı. Ömer b. Hattâb, müslümanların müşaveresini ve ictihad yapmayı gerektirecek konularda her müslümanın razı olacağı ve onunla amel edeceği benzer bir yolu takip etmiştir. Çünkü Allah, "Allah'a itaat edin, elçiye ve sizden olan emir sahibine itaat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, onu Allah'a ve elçiye götürün. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından daha güzeldir." şeklinde buyurmaktadır. Ömer, Allah'ın emrini koruması ve müminlerin müşavere ve itaatine bağlılığıyla birlikte ortaya çıkacak hadiselerde, müslümanlara itaat etmelerini ve doğruluk üzere yardım etmelerini emrettiği emir ve yetki sahiplerinden biriydi.”¹⁶⁵

el-Vercelânî'nin Hz. Ömer'in hilâfeti hakkındaki değerlendirmesi, İbâzî mezhebi içindeki meşruiyet anlayışının önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Ona göre Hz. Ömer'in hilâfeti, sadece tarihsel bir makam işgali değil, aynı zamanda sağlam temellere dayanan meşrû bir yöneticilik biçimidir. el-Vercelânî, hilâfet yerine “velâyet” kavramını tercih ederek, bu yöneticiliğin esasının Kur'an, Sünnet ve İcmâ'ya uygun hareket etmek olduğunu vurgular. Özellikle Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir ile birlikte uyum içinde yönetim icra etmesi ve idarî kararlarını dinî esaslara dayandırması, onun meşruiyetinin en önemli delillerindendir. Bu bakış açısıyla el-Vercelânî, Hz. Ömer'in kişisel özellikleri, dinî bilgi ve adâlet anlayışını da göz önünde bulundurarak onun hilâfetini doğruluk ve sıhhat temelleri üzerine oturtur. Ayrıca, delil sunumunda sadece naklî kaynaklara dayanmakla kalmayıp, gerektiğinde aklî ve mantikî argümanlar geliştirerek meşruiyetin bütüncül bir değerlendirmesini yapması dikkat çekicidir. Böylece Hz. Ömer, İbâzî düşüncede hem dinî hem de toplumsal açıdan örnek bir lider olarak konumlandırılır. el-Vercelânî'nin bu tutumu, İbâzîliğin diğer halifelerle ilgili ayrıntılı değerlendirmeleri arasında Hz. Ömer'in hilâfetinin özel bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, İslâm siyâsî tarihindeki meşruiyet tartışmalarına farklı ve zengin bir perspektif kazandırmaktadır.

2.8.3. Hz. Osman

Kureys'in Benî Ümeyye koluna mensup olan Hz. Osman zengin ve asil bir aileye mensuptur. Fil hadisesinden yaklaşık altı yıl sonra dünyaya gelmiştir. Hz. Osman ile Hz. Peygamber'in soyu Abdümenaf b. Kusay'da birleşir. Hz. Ebû Bekir'in davet ve tebliği ile ilk müslümanlar arasına katılan Hz. Osman, yumuşak huyluluk, saygınlık ve cömertliği ile öne çıkmıştır. Allah Resulü'nün kızlarından Rukiyye ve Ümmü Gülsûm ile evlendiğinden¹⁶⁶ “iki

¹⁶⁵ Zekvân, *es-Sîre Bir Hâricî/İbâdî Klasığı*, 56-58.

¹⁶⁶ İsmail Yiğit, “Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/438.

nur sahibi” anlamında “Zü’n-Nûreyn” unvanını almıştır. Birçok kez müslümanlar için yüklü miktarda mal ve para harcayan Hz. Osman Tebük seferinde yaptığı büyük yardımlarla herkesin dikkatini celbetmiştir.¹⁶⁷

Hz. Ömer’in hilâfeti döneminde Medine’de ikamet eden Hz. Osman, müslümanları ilgilendiren bütün işlerde Hz. Ömer ile işbirliği yapmış gerektiğinde danışmanlık ve fikir beyanı ile onu yönlendirmiştir. Mecûsî bir köle olan Ebû Lü’lû’ lakaplı Fîrûz en-Nihavendî’nin Hz. Ömer’e suikast düzenlemesi üzerine Hz. Ömer üç gün sonra vefat etmiştir. Hz. Ömer Allah Resulü ve Hz. Ebû Bekir’den farklı olarak halife seçimi için bir şûra belirlemiştir. Bu şûra Hz. Ali, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf ve Sa’d b. Ebû Vakkâs olmak üzere tamamı aşere-i mübeşşereden olan altı kişilik bir seçkin sahâbe zümresinden müteşekkildi. Altı kişilik şûra üyelerinin uzun değerlendirme ve mülâhazalarından sonra kimisi diğerinin lehine halife seçilme hakkından feragat etmiş ve Hz. Osman ile Hz. Ali halifelik için yarışan iki namzet olarak kalmışlardır. En nihayetinde Abdurrahman b. Avf’ın tasarruf ve değerlendirmeleri neticesinde ibre Hz. Osman’dan yana dönmüş ve halife seçilmiştir. Hz. Ali halifelik için aday olmasına rağmen Hz. Osman’a biat etmiş¹⁶⁸ ve onun 12 yıllık yönetimi boyunca bir vezir gibi ona gerektiğinde danışmanlık da yapmıştır.¹⁶⁹ Bununla beraber Hz. Osman’ın halife seçilmesi kökleri Câhiliye dönemine¹⁷⁰ dayanan Hâşimî-Emevî çekişmesinde Emevîlerin elini güçlendirmiş ve onları avantajlı hale getirmiştir.

Hz. Ömer döneminde (634-644) yapılan fetihler sayesinde elde edilen ganimet ve diğer gelirler nedeniyle müslümanlar zenginleşmişlerdir. Kesintisiz bir şekilde on yıl devam eden fetihler neredeyse Hz. Osman’ın hilâfedinin ilk altı yılında da devam etmiştir. Arabistan’ın verimsiz topraklarından çıkıp Suriye, Mısır, Irak ve İran gibi zengin ve verimli topraklara yerleşen müslümanların yaşam kalitesi artmış ve hayat standartları yükselmiştir. Hz. Ömer’in devlet idaresinde uyguladığı istişare, idarecileri teftiş/denetleme, toplum (kamuoyu) öncelikli yönetim, asabiyeti azaltma ve kabiliyetli yöneticileri göreve getirme gibi ilkeleri uygulamayan Hz. Osman’ın idareciliği hilâfedinin son altı yılında sorgulanmaya başlanmıştır. İşte Hz. Osman’ın hilâfedinin ilk altı yılı neredeyse bütün mezhepler tarafından

¹⁶⁷ Yiğit, “Osman”, 33/438-443.

¹⁶⁸ Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Ensâbu’l-eshrâf*, thk. Suheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Zirikli (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1417/1996), 5/500; Abdulazîz ed-Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, trc. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 94.

¹⁶⁹ Apak, *Genel Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 170-180.

¹⁷⁰ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17-19.

hüsnü kabul ile karşılanmıştır. Sükûnet dönemi olarak isimlendirilen bu ilk altı yıllık zaman dilimi için ehli olan kesimlerce de hoşgörüyü karşılanmaktadır. Karışıklık dönemi olarak tesmiye edilen son altı yıllık dönem ise Hz. Osman'ın idareciliği ve tasarrufları sorgulanmış ve kendisinin öldürülmesiyle neticelenmiştir.¹⁷¹ Dolayısıyla hilâfeti döneminde birçok siyasî-dinî karar alıp uygulayan Hz. Osman'ın bu tasarruflarının bir kısmı olumlu karşılanırken, bir kısmı ise şiddetli eleştirilere maruz kalarak olumsuz neticeler doğurmuştur.¹⁷²

Kuşkusuz Hz. Osman'ın ilk altı yılının “sükûnet dönemi”¹⁷³ olarak adlandırılacak kadar başarılı geçmesinde kendisinin güçlü bir devlet ve idarî teşkilat devralmasının ve fetihlerin son hızla devam etmesinin payı büyüktür. Ancak Benî Ümeyye'nin baskısına maruz kalan Hz. Osman'ın kendi ailesine mensup olan ehliyesiz ve muhteris bazı şahısları valilik vb. önemli görevlere getirmesiyle beraber halkın şikâyetleri artmıştır. Valilerin sadece Emevî ailesini önceleyen politikaları neticesinde refah dönemi sona ermiştir. Basra, Kûfe ve Mısır taraflarından başkent Medine'ye giden bütün şikâyetlere rağmen Hz. Osman'ın zamanında valilerini muaheze etmemesi ve adeta şikâyetleri görmezden gelmesi halkın memnuniyetsizliğini artırmıştır. Sorun kendisini de aşan bir boyut kazanması üzerine maalesef halife şehit edilmiştir.¹⁷⁴

Çalışmamızın ana eksenini oluşturan Vercelânî'nin Hz. Osman'ın hilâfetine yaklaşımına gelince, Onun Hz. Osman'ın idaresini iki kategoride değerlendirdiği görülmektedir. İlk olarak Vercelânî'ye göre Hz. Osman'ın başta “hak halife” olduğunu kabul ettiğini belirtmemiz gerekmektedir. Bunun en büyük delili ise onun “Şûra ehli” tarafından seçilmesidir. Başka bir ifadeyle Hz. Osman'ın şûra ehlince seçilmesi onun hak ve meşrû halife olduğunu göstermektedir. Ancak Vercelânî'ye göre Hz. Osman'ın azledilmesi, hal edilmesi ve hatta öldürülmesi de bir o kadar hak ve meşrudur. Vercelânî'ye göre başta doğru esaslar üzerine seçilen Hz. Osman'ın gerekli ilkelere riayet etmemesi üzerine onu fasit dairenin içine sokmuştur. Ona göre Hz. Osman'ın azledilmesini ve öldürülmesini meşrû kılan dört ana neden vardır. Bunlar Hz. Osman'ın dört hususta yasakları çiğnemesindendir. Bu

¹⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Haşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 3/ 64. Ayrıca bkz. Ünal Kılıç, “Küfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2002), 239-260; Adem Apak, “Hz. Osman'ın Halifeliliği Döneminde Meydana Gelen Siyasi Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 4/4 (Temmuz-Aralık 2005), 157.

¹⁷² Apak, “Hz. Osman'ın Halifeliliği Döneminde Meydana Gelen Siyasi Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 158; Nurullah Fırat, “Hz. Osman'ın Hilafeti ve Yönetim Anlayışına Getirilen Eleştiriler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (Haziran 2023), 361-362.

¹⁷³ Durî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, 95; Fıglalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 34; İsmail Tanrıverdi, Sıffin Vakası (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 23-24.

¹⁷⁴ Nurullah Fırat, “Hz. Osman'ın Hilâfeti ve Yönetim Anlayışına Getirilen Eleştiriler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (Haziran 2023), 345-366. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1268403>.

nedenler şunlardır:

1- Hz. Osman'ın emâneti (idare işini) hain ve fâcir kişilere tevdi etmesidir. O emanet ki Allah onu göklere, yere ve dağlara vermek istemiş ancak bu ikisi sorumluluğun ağırlığından dolayı bunu üstlenmekten kaçınmışlardı.

2- Hz. Osman'ın Ammâr b. Yâsir, Ebû Zer, Abdullah b. Mes'ud ve Şureyk b. Hanbel gibi kendisine iyiliği emredip kötülüğü nehyeden ve doğru yolu gösteren sahabelere sövmesi ve onları dövmesidir.

3- Onun malları fütursuzca dağıtması ve bu konuda israfa kaçması. Servet ve malı hayırlı kişilerden men edip onu şerli ve kötü kimselere tahsis etmesi. Vercelânî, “Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir”¹⁷⁵ âyetini kendisine bu konuda delil getirmektedir. Keza Hz. Osman'ın malları hak edenlerden alıp kendi ifadesiyle “lanetlilere ve lanetlilerin oğullarına” tahsis etmesi onun en büyük cürümlerindendir. Özellikle Vercelânî bu malların Mervân b. Hakem'e verilmesine çok kızdığı görülmektedir. Çünkü neredeyse bu ümmetin yarısının fakirlerini doyuracak kadar çok olan 600 bin dinar tutarındaki İfrîkiyye humusunu “kovulmuş”un oğlu olan Mervân'a verilmesi.¹⁷⁶

4- Onun ihanetinin ortaya çıkması üzerine hilâfet işinden istifa etme çağrılarına uymamasıdır. Vercelânî'ye göre Hz. Osman bu şekilde dört hususta yasakları/haramları başka bir ifade ile dokunulmaması gereken şeyleri çiğnemiştir. Birincisi emânete ihanettir. İkincisi sohbet yani arkadaşlık hukukunu çiğnemiştir. Üçüncüsü haram ayların hürmetini çiğnemiştir. İşte bu haramları çiğnediği için esasen ona göre İslâm'ın hürmetini de çiğnemiş olmaktadır. Çünkü İslâm; zorbalıkla, emânete ihânetle, haram ayda günah işlemekle ve sahâbeye ihânet etmekle ayakta kalmaz.

İbâziyye'nin klasik ulemâsından olan Sâlim b. Zekvân'ın Hz. Osman'a dair değerlendirmeleri dikkat çekicidir. Önemine binaen onun *es-Sîre* isimindeki eserinde Hz. Osman'a ilişkin yaptığı mülâhazalar aşağıya alınmıştır:

“Osman b. Affân, müslümanların istişaresi ve rızasıyla halife oldu. Allah izin verdiği sürece, O'nun kitabı ve Nebi'sinin sünnetiyle amel etti. Sonra nihayet vakit geldi ve Osman, dünyaya meyletti, sünneti değiştirerek bid'atler ortaya çıkardı. Devlet malını, akrabaları arasında sürekli dolaşan bir şey haline getirdi. Mervân'a İfrîkiyye arazisinin gelirinin beşte birini verdi. Haris b. Hakem'e Bahreyn'in sadakasını/gelirini, Velid b. Ukbe'ye Kelb kabilesinin

¹⁷⁵ el-İsrâ 17/27.

¹⁷⁶ Zekvân, *es-Sîre Bir Hâricî/İbâdî Klasığı*, 58; Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhan*, 1/41; el-Ebü'l-Kâsım b. İbrahim Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, thk. Ahmed b. Suûd es-Siyâbî (Londra: Dârü'l-Hikme, 2014), 69.

sadakasını/gelirini verdi. Mekke ve çevresinin valisi olan Haris b. Neyfel'den (amcası) Hakem'e üç yüz bin dirhem vermesini emretti. İşte bu hadisede Allah'ın hükmünü çiğneyerek O'nun indirdiğinin dışında başka bir şeyle hükmetmiş oldu."¹⁷⁷

İbn Sellâm el-İbâzî'nin bir İbâzî klasığı olan *Kitâbü'n fihî Bed'ül-İslâm* adlı eserinde de Hz. Osman ile ilgili düşüncelerinin Vercelânî ile benzer olduğunu gözlemliyoruz. İbn Sellâm, Hz. Osman hakkında şu bilgileri sunmaktadır:

"Osman b. Affân, altı yıl boyunca Hz. Muhammed'in sünneti ve ondan sonraki iki ashâbı Ebû Bekir ve Ömer'in yaşantısına göre hilâfet makamını yürüttü. Daha sonra dünyaya daldı ve bid'atler türetti. Bunun üzerine müslümanlar tövbe etmesini ve halifeliği başkasına vermesini istediler. Ona evinde kalmasını ve hilâfetten çekilmesini emrettiler. O hilâfet makamında ısrar edince evinde ona saldırdılar ve onu öldürdüler."¹⁷⁸

2.8.3.1. Fitne Dönemini Değerlendirmesi

Vercelânî fitne ile ilgili bahsi Huzeyfe b. el-Yemâni'nin Hz. Peygamber'e yönelik sorduğu: "... Ya Resulullah bu hayır döneminden sonra fitne dönemi olacak mı?" şeklindeki giriş ile açmaktadır. Hz. Peygamber'in bu "fitne" ve "hayır" dönemlerinin nöbetleşe geleceğine dair hadisini zikretmektedir. Ona göre "hayır dönemi" Allah Resulü, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerini kapsamaktadır. Zira Hz. Peygamber: "Benden sonrakilere uyunuz" şeklinde buyurmuştur. Dolayısıyla ondan sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den başkasının gelmediğini iddia etmektedir. Keza ona göre Hz. Peygamber'in: "Benim sünnetime ve hidayete eriştiren Hulefâ-yi Râşidîn halifelerimin sünnetine uyunuz" hadisi de bu dönemlere işaret etmektedir.¹⁷⁹

Vercelânî ilk "hayır döneminden" sonra gelen dönem ise "fitne" dönemini kapsamaktadır. Onun iddiasına göre "Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olandır"¹⁸⁰ âyeti ilk iki halife döneminden sonra başlayan fitne dönemine işaret etmektedir. Hz. Osman'ın şehit edildiği 35/656 yılında başlayan bu dönem 40/661 yılına kadar devam etmektedir. Bu zaman zarfında dört önemli fitne hadisesi cereyan etmiştir. Bunlar "yevmu'd-dâr" yani Hz. Osman'ın evinin muhasara edildiği ve şehit edildiği gün, Cemel Savaşı, Sıffin Savaşı ve Nehrevan Savaşları'ndan ibarettir.¹⁸¹ İbâzî ulemânın eserlerine bakıldığında Hz. Osman hilâfetinin son

¹⁷⁷ Zekvân, *es-Sîre Bir Hâricî/İbâdî Klasığı*, 58.

¹⁷⁸ İbn Sellâm el- İbâzî, *Kitâbü'n fihî Bed'ü'l-İslâm Bir Hâricî/İbâdî Kroniği*, 63; Bilen, *Vercelânî ve İbâdîyye*, 217.

¹⁷⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhân*, 3/46.

¹⁸⁰ el-Enfâl 8/25.

¹⁸¹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhân*, 3/47.

altı yılının ciddi eleştirilere maruz bırakıldığı ve onun idaresinin kötü bir idare olduğu konusu ısrarla işlenmektedir. Keza Hz. Peygamber ve ilk iki halifenin izinden gitmemekle suçlanan Hz. Osman'ın ehliyet ve liyakate riayet etmeden atamalar yaptığı belirtilmektedir. Aynı şekilde deneyimli sahâbe ve fakihlerin tecrübe, bilgi ve yeteneklerinden yararlanılmadığı, hatta nasihatlerine bile kulak verilmediği anlatılmaktadır.¹⁸²

İslâm dünyasında fitneye sebep olan yöneticilere dair örnekler sunan Vercelânî, zalim yöneticilerin İslâm toplumundaki özellikleri üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, zalim yöneticilerin hukuka asla riayet etmedikleri görülmektedir. Sahip oldukları güç sayesinde sürekli olarak zayıfları ezmişlerdir.

İlk fitne döneminin Hz. Osman döneminde ortaya çıktığını belirten Vercelânî, ümmetin bu konuda ihtilaf ettiğini ve dört farklı görüş ortaya attığını belirtmektedir. Ona göre birincisi Ebû Zer, Ammâr b. Yâsir ve Abdullah b. Mes'ud gibi sahâbîler Hz. Osman'ın kendisinden önceki ("kendi sahibi" ifadesini kullanır) halife olan Hz. Ömer'e muhalefet ettiğini ileri sürüp yeni uygulamalar ihdas ettiğinden ondan kendisini düzeltmesini istemişlerdi. Ancak Hz. Osman onların bu talebini yerine getirmediği için yanlışa düşmüş ve kanı helal olmuştur.

*"Allah, içinizden, iman edip de sâlih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir"*¹⁸³ âyetini Hz. Osman'ın bu durumuna delil olarak getirmektedir. Vercelânî sözü geçen sahâbenin Hz. Osman'ın küfrüne kail olduklarına dair onlardan birtakım sözler nakletmektedir.¹⁸⁴

İkinci grup, Hz. Osman'ı hak ve meşrû halife olarak kabul etmekte; onun adâlet ve kıst esasına dayalı bir yönetim sergilediğini, cennetlik olduğunu ve öldürülmesinin zulüm sonucu gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu görüşe sahip olanların Şam halkı, Muâviye ve Amr b. As'ın taraftarları olduğu ifade edilmektedir. Üçüncü grup ise Hz. Osman'ın yönetiminde hatalar ve yanlışlıklar bulunduğunu kabul etmekle birlikte, onun ölümünden önce tövbe

¹⁸² Zekvân, *es-Sîre Bir Hâricî/ İbâdî Klasığı*, 2, 59-60; Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 3/47-48; Bilen, *Vercelânî ve İbâdîyye*, 225.

¹⁸³ en-Nur 24/55.

¹⁸⁴ Vercelânî, *el-Adl ve'l-insâf*, 2/44.

ettiğini ileri sürmektedir; bu kanaatin özellikle Cemel ehline mensup kişiler tarafından benimsendiği belirtilmektedir. Vercelânî'ye göre dördüncü grup, yani ortada duranlar, bugün Ehl-i sünnet'in genel görüşüne yakın bir tutum takınmakta olup, Hz. Osman'ın bazı yanlış ve haksız davranışlarda bulunduğunu kabul etmektedir. Hz. Osman ve savaşılan müslüman fırkalar hakkında görüşlerini beyan etmeyip bunların işini Allah'a havale edenler oluşturmaktadır. Bunlar Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme ve Sa'd b. Mâlik gibi kişilerdir. Vercelânî bütün bu görüşleri serdettikten sonra birinci grubu teşkil edenlerin haklı olduğuna hükmetmektedir. Hatta ona göre: *"Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adâletle düzeltin ve (onlara) adâletli davranın. Çünkü Allah, adâletli davrananları sever"*¹⁸⁵ âyeti açıkça Ammâr b. Yâsir ve onlar gibi düşünenlerin haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Keza bu *el-Adl ve'l-insaf* adlı bu eserinde de önceki *ed-Delil ve'l-burhân*'da geçtiği üzere kendi bakış açısıyla Hz. Osman'ın yanlışla düştüğü, yasakları çiğnediği ve hürmetleri ayaklar altına aldığı dört hususa işaret etmektedir.¹⁸⁶

Önemine binaen görüşlerine sık sık müracaat ettiğimiz Sâlim b. Zekvân da *es-Sîre* adlı eserinde fitne ile ilgili düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

*"Fitne içinde olanlar, kötü olan kavimlerinin meliklerinin fitneye düşürüldüğünü, (bu yüzden) Hakk'a dönünceye ve sapkınlıklardan arınıncaya kadar Allah'ın onlarla cihat etmeyi ve çarpışmayı haram kıldığını ileri sürdüler. Şayet Allah'ın kitabında geçen, azgın bir toplulukla Allah'ın emrine dönünceye kadar cihat etme ve fitneden kurtuluncaya veya fitne ortadan kalkıncaya kadar fitne ehliyle çarpışma sözünü anlamış olsaydılar, şüphesiz Allah'ın, onların sözünü yalanladığını anarlardı."*¹⁸⁷

Vercelânî'nin Hz. Osman hilâfetine yönelik değerlendirmesi, İbâzî perspektifin siyasî meşruiyet anlayışını ve dinî-siyasî kriterlerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Vercelânî, Hz. Osman'ın halifeliğinin başlangıcını, onun "şûra ehli" tarafından seçilmesi sebebiyle meşrû ve haklı bir dönem olarak kabul ederken, sonraki süreçte yaşanan usulsüzlükler ve yasakların çiğnenmesi nedeniyle onun azledilmesinin ve öldürülmesinin de haklı ve meşrû olduğuna hükmetmektedir. Bu yaklaşım, halifelik makamının sadece seçimle değil, aynı zamanda adâlet, ehliyet ve Kur'ân ile Sünnet'e uygun davranışla da

¹⁸⁵ el-Hucurat 49/9.

¹⁸⁶ Vercelânî, *el-Adl ve'l-insâf*, 2/45.

¹⁸⁷ Zekvân, *es-Sîre /Bir Hâricî/İbâdî Klasığı*, 89.

temellendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Vercelânî'nin özellikle Hz. Osman'ın emanete ihanet, sahâbelere karşı saygısızlık, israf ve liyakatsizlere makam verme gibi dört temel kusurunu öne çıkararak onu “fasid” kabul etmesi, mezhebin siyasal sorumluluk ve ahlak anlayışının somut bir yansımasıdır. Bu bağlamda, Vercelânî'nin Hz. Osman'a dair yaklaşımı, salt siyasal meşruiyet tartışmasını aşarak, yönetim ahlakı, liyakat ve kamu yararına uygunluk gibi ölçütleri ön plana çıkaran, İbâzîliğin özgün düşünsel kimliğini ortaya koymaktadır. Böylece Hz. Osman dönemine ilişkin değerlendirmeler, tek yönlü eleştirilerden uzak hem olumlu hem de olumsuz yanlarıyla dengeli bir perspektifle sunulmaktadır. Bu tutum, İbâzî geleneğin kriz ve fitne dönemlerine dair derinlemesine ve titiz bir iç muhasebesi olarak da okunabilir.

2.8.4. Hz. Ali

Hz. Peygamber'in risâlet göreviyle görevlendirildiği 610 yılında 10 yaşında olan Hz. Ali, Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in oğludur. Evlendikten sonra maddi imkânları genişleyen ve ekonomik rahatlığa kavuşan Hz. Peygamber bir vefa örneği göstererek ailesi çok kalabalık olan amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek üzere Hz. Ali'yi kendi evine almıştır. Keza Abbas b. Abdilmuttalib de yeğeni Hz. Muhammed'in telkinleri üzerine Ebu Tâlib'in oğlu Ca'fer'in bakımını üstlenmiştir. Vahyin indiği ilk zamanlarda İslamiyet'i kabul eden Hz. Ali, Hâşimoğullarından müslüman olan ilk kişidir. Hz. Muhammed'in 23 yıllık peygamberlik görevi boyunca devamlı suretle iyi ve kötü günde onun yanında duran Hz. Ali ilmi derinliği ve savaş meydanlarındaki cengâverliği ile temayüz etmiştir. Kaynakların aktardığı haberlerden esasen onun da ilk zamanlardan beri hilâfet beklentisi içinde olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Osman'ın halife seçimi sürecinde onunla yarışan Hz. Ali bu defada seçilememiş ve yaklaşık 25 yıl bekledikten sonra Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra biraz da isyancıların baskı ve telkinleriyle halife olmak durumunda kalmıştır. Aşere-i Mübeşşere içinde yer alan Hz. Ali, değişik vesilelerle Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş ve onun memnuniyetini kazanmıştır.¹⁸⁸

Vercelânî'nin Hz. Ali'nin halifeliğine (velâyet) ilişkin değerlendirmeleri Hz. Osman'a yönelik mülâhazalarına paralellik arz etmektedir. “Aliye gelince...” diye söze başlayan Vercelânî, onun halifeliğinin Allah katında “hak” yani meşrû olduğunu belirtmektedir. Çünkü

¹⁸⁸ İbn Kesir, el-Bidaye ve'n- nihaye (Büyük İslam Tarihi), çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 7/360-361; Tunç, *Hilâfet ve Şîa Üzerine Bir İnceleme*, 83.

onun sahâbe arasında yer aldığını şûranın bakiyesi içinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁹ Hz. Ali'nin Talha, Zübeyr ve Ümmü'l-Mü'minin Hz. Âişe ile de savaştığına işaret eden Vercelânî, onun bu savaşının da meşrû ve hakikat üzere olduğunu belirtmektedir. Çünkü sözü geçen şahıslar sözlerinde durmamışlar, ümmeti parçalamış, kan akıtmış ve yeryüzünde bozgunculuğu yaygınlaştırmışlardı. Bu açıdan Vercelânî'ye göre, Hz. Ali'nin onlarla savaşması haklı ve helaldir. Hz. Ali'ye karşı Cemel'de savaşanların cehennemlik olduğunu iddia eden Vercelânî, Hz. Âişe'yi –tövbe etmesi hasebiyle- onlardan ayrı tutmaktadır. Çünkü ona göre, kim tövbe ederse Allah onun tövbesini kabul eder.¹⁹⁰

Vercelânî'ye göre, Hz. Ali, tahkîm konusunda tutarsız davranmıştır. Başlangıçta tahkîm lehinde bir tutum sergilediği, daha sonra ise bu duruma karşı çıktığı ve tahkîme karşı olanları kâfirlikle itham ettiği ifade edilmektedir. Tahkîmi kabul etmeyenlerle savaştığı ve bunlardan binlercesini öldürdüğü belirtilmektedir. Öldürdüğü kişiler konusunda haklı olduğunu savunarak, onların isyancı olmalarından kaynaklandığını öne sürerek meşruiyet kazanmaya çalıştığı aktarılmaktadır. Vercelânî, Nisa suresinin 93. âyetinde yer alan "Bir mü'mini kasten öldürenin büyük bir azabı olacaktır. " ifadesini delil göstererek, Hz. Ali'nin cehennemi hak ettiğini belirtmektedir.¹⁹¹

Vercelânî, Hz. Ali'nin Hz. Hüseyin'den olan çocuklarının, atalarına ait yolda ilerlemeyi bıraktıklarını ve kendi belirledikleri yolda, kişisel istekleri doğrultusunda hareket ettiklerini ifade etmektedir. Öte yandan, Hz. Hasan'ın çocuklarının, ataları Hz. Ali'nin izini sürdüğünü belirtmektedir. Bu durumun siyasî bir bakış açısıyla değerlendirildiğini düşünüyoruz. Hz. Hasan'ın halifeliğin başlarında, Hz. Hüseyin gibi olaylarda aktif olmaması ve siyasî bir göreve çok fazla istekli olmaması, bu konudaki bir neden olabilir. Aksi takdirde, çocukları hakkında detaylı bir bilgi vermeden böyle bir yorumun yapılması için başka bir neden ortaya çıkmamaktadır.¹⁹²

Hz. Muâviye ve onun “danışmanı” (vezir) olarak nitelendirdiği Amr b. Âs'ın dalâlet üzere olduklarını iddia eden Vercelânî, buna gerekçe olarak da onların Ensar ve Muhacirlerle savaşmasını göstermektedir.

¹⁸⁹ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı* (Ankara: Otto Yayınları, 5. Basım, 2017), 168; Bilen, *Vercelânî ve İbâdiyye*, 219.

¹⁹⁰ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 1/41; Yusuf Şevki Yavuz, “Cemel Vak'ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/321-322.

¹⁹¹ Bilen, *Vercelânî ve İbâdiyye*, 218-219.

¹⁹² Bilen, *Vercelânî ve İbâdiyye*, 219.

2.8.4.1. el- Vercelânî'ye göre Tahkîm Meselesi

Hiz. Ali ve Hiz. Muâviye arasında geçen Sıffın Savaşı'nın sonucunda meydana gelen Tahkîm Olayı, İslâm Tarihi açısından önemli bir gelişme ve kırılma noktasıdır. Bunun neticesinde İlk defa Sıffın'deki hakemlerin seçilmesine itiraz ederek ortaya çıkan "Havâric" adlı grup, başlangıçta Hiz. Ali ile birlikte İslâm yönetimlerini uzun süre meşgul etmiş ve hatta tehdit ederek etkisini günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu konu başta Havâric mezhebi olmak üzere birçok mezhebin ve mezhep âlimlerinin kanaat belirtmeleri ile sonuçlanmıştır. Hâricîler için önemli bir dönüm noktası olan 'Tahkîm Olayı' tabiri caizse sahâbeye bakışı yeniden değerlendirmiş ve sahâbeden gelen rivayetlerin yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. İbâzîler, tahkîm olayına kadar Hiz. Ali'nin hilâfetini desteklediklerini belirtmektedirler. Ancak Hiz. Ali'nin hakem ataması ile Allah'ın hükmünü çiğnediği belirtilmektedir.¹⁹³

Hiz. Ali'nin hilâfetini tahkîmden önce ve sonra olmak üzere iki dönemde ele alan Vercelânî onun hakem konusunda gelgitler yaşadığını önce tahkîme karşı olmasına rağmen sonradan bunu dayattığını iddia etmektedir. Ancak Hiz. Ali'nin bu minvaldeki bir sözünün Sünni ve Şîa kaynaklarında olmaması bu sözün Hâricîlerce ona isnat edildiğini göstermektedir. Bu şekilde Hiz. Ali tahkîme karşı çıkan taraftarlarından dört bin kişiyi öldürmüştür. Sonra da özür dileyip şöyle demiştir: "Kardeşlerimiz bize isyan ettikleri için biz onlarla savaştık". Halbuki Vercelânî'ye göre: "Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır"¹⁹⁴ âyeti bu konuda Hiz. Ali'nin yanlış tarafta olduğunu açık göstergesidir. Çünkü bilerek ve isteyerek mü'minleri öldürmüştür.¹⁹⁵

Vercelânî tahkîmin gerekliliğini belirtmekle birlikte, tahkîmin beraberinde birçok sorunu da ortaya çıkardığını belirtir. Vercelânî tahkîm konusunda Hiz. Ali'nin net olmadığını ifade ederek başta tahkîme karşı çıkararak tahkîmi savunanları küfürle itham ettiğini ancak daha sonra bizzat tahkîme başvurduğunu ve tahkîme karşı çıkanları küfürle itham etmesini nedeniyle Hiz. Ali'yi eleştirmektedir.¹⁹⁶ Bu durumun neticesinde birçok insanın öldürüldüğü ve toplumsal sonuçlarının çok ağır olduğunu belirtir. Tahkîm Olayı'nda, Vercelânî, Hâricî düşünceye benzer bir şekilde Hiz. Ali'yi eleştirmiştir. Eğer Hiz. Ali, ilk olarak tahkîmi kabul

¹⁹³ Eş'ari, *Makâlâtü'l İslamiyyîn*, 326-329; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 105-109; J. Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, trc. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1989), 1 vd; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 15 vd.; İsmail Yığit, "Sıffın Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/108-109; Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 44-52.

¹⁹⁴ en-Nisa 4/93.

¹⁹⁵ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 1/40-41; İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, 16.

¹⁹⁶ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 1/27.

eden kişiyi kâfir saymış, ancak daha sonra bu görüşünü değiştirip tahkîme onay vermeyeni kâfir kabul etmiştir. Sonuç olarak hem tahkîme razı olanlarla hem de reddedenlerle savaşıarak cehennemî hak ettiğini ifade etmiştir.¹⁹⁷ Tahkîm konusunda Vercelânî, tahkîmin gerekliliğinden bahsederken, tahkîmin sonucunda ortaya çıkan sonuçlardan Hz. Ali'yi sorumlu tutmaktadır. Yani olaylar kontrolden çıkmadan daha gerçekçi ve sağlıklı bir yaklaşımın tercih edilmesi daha sağlıklı sonuçların ortaya çıkmasına yol açabilirdi.¹⁹⁸

Vercelânî'nin Hz. Ali'ye ilişkin değerlendirmeleri, onun hilâfeti süresince yaşanan siyasî ve askerî gelişmelere karşı eleştirel bir bakış açısı sunduğunu göstermektedir. Özellikle Tahkîm Olayı bağlamında Hz. Ali'nin tutumunun tutarsız olduğu yönündeki vurgusu, Vercelânî'nin bakışını Hâricî söylemle yakınlaştırmaktadır. Vercelânî, Hz. Ali'nin başlangıçta tahkîme karşı çıkarken sonrasında bunu kabul etmesini ve karşıtlarını küfürle itham etmesini, hilâfet makamının meşruiyetini zedeleyen bir unsur olarak yorumlamaktadır. Bununla birlikte, Hz. Ali'yi tamamen inkâr etmemesi, eleştirilerini daha çok onun siyasî stratejileri ve karar alma süreçleri üzerinden temellendirdiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, mezhepsel bakış açılarının tarihsel olayların yorumlanmasında ne denli etkili olduğunu ortaya koyarken, aynı zamanda dönemin sosyal ve politik kırılmalarının kişisel algılar üzerindeki belirleyici rolünü de yansıtmaktadır.

¹⁹⁷ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, 1/41, 51.

¹⁹⁸ Bilen, *Vercelânî ve İbâdiyye*, 236-237.

SONUÇ

Hâricîlik mezhebinin çıkış noktası ve zamanı konusunda farklı değerlendirme ve analizler yapılmaktadır. Hâricîlik mezhebi için illaki bir başlangıç noktası tayin edilecekse, Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasında meydana gelen “Tahkîm” hadisesinin bu siyasî-dinî görüşü ortaya çıkışını tetiklediğini söylemek mümkündür. Bununla beraber Hz. Osman dönemindeki muhalefetin içinde “Kurrâ” sınıfı da yer almıştır. Ve sonraki süreçlerde bu Kurrâ’nın ekseriyetle Hâricîlik hareketi içinde yer alması, Hâricîliğin temellerinin Hz. Osman döneminde atıldığını göstermektedir. Hiçbir mezhep, sosyal yapı veya ideolojinin ortaya çıkışı tek bir sebebe bağlanamaz. Kabilecilik, dini farklı yorumlama, mensubu olan kabilenin hadarî-bedevi oluşu, siyasî nedenler vb. birçok etkenin birleşmesiyle Hâricîlik hareketi de Hz. Ali döneminde ete kemiğe bürünerek ortaya çıkmıştır.

Hz. Ali Hâricî hareketiyle savaşmasına rağmen onları kâfir ve mülhid olarak görmemiştir. Ona göre Hâricîler hak olan imama isyan eden ve isyan ettiği için de hataya düşen müslümanlardır. Emevîler döneminde Ezrâkîler ve Necedât gibi Hâricîlerin şiddeti araçsallaştırması, bütün müslümanları tekfir ederek onların canlarını ve mallarını helal kılmaları ümmet içinde önemli kırılma noktası oluşturmuştur. Bu süreçten sonra ana akım müslüman kitleyi oluşturan yapının Hâricîlere bakış açısı daha menfi olmuştur. Kuşkusuz İbâzîlik Hâricîlik içinden Ehl-i Sünnet Mezhebi’ne en yakın mezhep olmuştur. Onlar zalim bile olsa sultana isyan etmeyi belirli bazı şartlara bağlamışlardır. Onlara göre her halukarda zalim sultana karşı savaşmak, şiddeti kendi emellerini yerine getirmenin tek çaresi ve aracı olarak kullanmak doğru değildir.

İbâziyye’nin bu tutumu onların 14 asır boyunca hayatîyetlerini devam ettirmelerini ve günümüze kadar varlıklarını korumalarını sağlamıştır. İbâziyye’nin isyan ve savaşı tek çare olarak düşünmemeleri onların ilim, kültür alanında da ilerlemelerini sağlamıştır. Bu nedenle birçok eser meydana getiren ve eserleri bizlere intikal eden tek Hâricî mezhebi İbâziyye’dir.

İbâziyye’nin önemli teorisyenlerinden olan el-Vercelânî’nin dört halifeye bakış açısı yeknesak değildir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’i hak ve meşrû halife olarak gören el-Vercelânî, bu ikisinin söz ve uygulamalarını kendisinden sonraki halife ve dönemler için adeta bir “mihenk taşı”, “ölçüt” ve örnek alınması gereken “üsve-i hasene” haline getirmiştir. Ona göre Hz. Ebû Bekir’in meşrû halife olduğunun Kur’an ve Sünnet’ten birçok delili vardır. Kur’an ve sünnetin onayına mazhar olan Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’i ataması, Hz. Ömer’in meşrû halife olduğunun en büyük kanıtıdır. Bununla beraber o, Hz. Ömer’in hilâfetinin

meşrûluğu için de hadislerden deliller serdettiği gibi aklî istidlallerle de bunu teyit etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla ilk iki halifenin icraatları meşrû olduğu gibi bu meşruiyet onların işbaşında olduğu bütün dönemleri kapsamaktadır.

Hiz. Osman ve Hiz. Ali'nin hilâfetine ilişkin değerdendirmeleri ise dönemsel farklılıklar arzirmektedir. Vercelânî'ye göre Hiz. Osman hilâfedinin ilk altı yılı meşrû ve haktır. Zira O, meşruiyetini meşrû halife olan Hiz. Ömer'in şûrasında almaktadır. Keza ilk altı yılda genel olarak Hiz. Ömer'in uygulamalarına (sünnet) muğayir söz, davranış ve tutum içinde olmaması, ümmetin maslahatını gözetmesi vb. nedenlerden dolayı Hiz. Osman hilâfedinin birinci dönemi meşrûdur. Ancak Hiz. Osman, yukarıda zikri geçen dört temel hususta haddi aşmış ve hürmetleri çığnemiştir. Bununla da yetinmemiş onun yanlışını hatırlatan sahabeyi sözlü ve fiziki eziyete maruz bırakmıştır. Müslümanların emanetine ihanet etmiş ve emaneti ehil olmayan, fâcir ve zalim şahısların eline bırakmıştır.

İmâmet veya hilâfet kavramı yerine “velâyet” ifadesini kullanan Vercelânî, Hiz. Ali'nin hilâfedinin de iki dönemde ele almaktadır. Ona göre Hiz. Ali'nin sahâbe içinden gelmesi, Hiz. Ömer'in şûrasında yer alması vd. nedenlerden ötürü onun hilâfedinin başlangıcı meşrû ve haktır. Hatta onun, sözünden dönen (nakisîn) Cemel ashabına (Hiz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam) karşı mücadelesi de haklı ve meşrûdur. Cemel Savaşı'nda Hiz. Ali'nin karşısında yer alanlar tövbe etmemesi durumunda cehenneme gideceklerdir. İşte Vercelânî'nin Hiz. Ali'nin hilâfetine karşı bakış açısı aynı zamanda Hâricîliğin doğuşuna kaynaklık eden tahkîm hadisesinden sonra değışmektedir. Tahkîm hadisesinde Hiz. Ali'yi ikircikli ve tereddütlü bir tavır sergilemekle suçlayan Vercelânî, onun ilkin tahkîme karşı çıktığını, tahkîmi kabul edenlerin kâfir olduğunu savunduğunu, her ne hikmetse sonra bu tutumunu değıştirerek tahkîmi kabul etmeyenlerin kâfir olduğuna hükmettiğini iddia etmektedir. Ona göre Hiz. Ali Tahkîm hadisesinden sonra Allah'ın hükmünü bir kenara bırakıp insanların hükmüne razı olmuştur.

Tezin özgün yönlerinden biri, el-Vercelânî'nin dört halife hakkındaki değerdendirmelerinin sistematik biçimde ortaya konmasıdır. Bu inceleme, İbâzîliğin siyâsî meşruiyet anlayışının hem Kur'an ve sünnet hem de aklî istidlaller temelinde nasıl şekillendiğini göstermektedir. “Velâyet” kavramının kullanımı, meşruiyetin yalnızca siyâsî otoriteyle değil, ahlakî ve dinî kriterlerle de ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmadan hareketle ileride yapılabilecek araştırma konuları şunlar olabilir:

- Karşılaştırmalı Mezhep Çalışmaları: el-Vercelânî'nin hilâfet anlayışının aynı dönemdeki Sünnî, Şîî ve diğer Hâricî liderlerle karşılaştırılması; İbâzîliğin siyaset ve isyan konusundaki tutumunun modern İslâmî hareketlerle mukayesesi.
- Tarihsel-Sosyolojik İncelemeler: Kabilecilik ve toplumsal yapı unsurlarının Hâricî siyasetini nasıl şekillendirdiğinin antropolojik analizi; Emevîler döneminde Hâricî şiddet anlayışı ile merkezi otoritenin meşruiyet politikaları arasındaki etkileşim.
- Modern İbâzîlik Araştırmaları: Günümüzde Umman, Cezayir ve Doğu Afrika'daki İbâzî toplulukların siyasî ve toplumsal konumlarının tarihsel kökenlerle bağlantısı; modern İbâzî âlimlerin el-Vercelânî'den ne ölçüde etkilendiğinin tespiti.
- Kaynak ve Metin Çalışmaları: El-Vercelânî'nin eserlerinin kapsamlı tahlili ve diğer İbâzî kaynaklarla mukayesesi; Tahkîm hadisesine dair farklı mezhep kaynaklarının söylem analizi.
- Siyasî Meşruiyet Teorileri: “Velâyet” kavramının tarihsel seyri ve modern İslâm siyaset teorileriyle ilişkisi; dönemsel meşruiyet anlayışının İslâm siyasî düşüncesindeki yeri ve sonraki asırlara etkisi.

KAYNAKÇA

- A'veşt, Bükeyr b. Saîd. *Dirasat İslâmiyye fi'l-usuli'l-İbâdiyye*. b.y.: y.y., 1989.
- Abdulhalîm, Receb. *el-İbâziyye fi Mısr ve'l-Magrib ve alâkâtuhum İbâziyye Uman ve'l Basra*. Maskat: 1410/1990.
- Abdülhamîd, İrfan. *Dirâsât fi'l-fırak ve'l-akâidi'l-İslâmiyye*. Bağdad: 1387/1967.
- Açıkel, Gökhan. *Umman'da Sosyo Ekonomik Değişim: Sultan Kâbus Dönemi (1970-2017)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Akbulut, Ahmet. *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*. Ankara: Otto yayınları, 5. Basım, 2017.
- Akbulut, Ahmet. “**Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi**”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (Ağustos 1989), 343-345.
- Akkuş, Süleyman - Feyza Doğruyol. “**Bir İbâzî Âlim Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'nin ed-Delîl ve'l-Burhân'ı Bağlamında İbâziyye'nin Temel Görüşleri**”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (Haziran 2019), 121.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-. *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*. Beyrut: İ. el-Acûz, 1405/1985.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi -2 (Hulefâ-yı Raşidîn Dönemi)*. İstanbul: 17. Basım, Ensar Neşriyat, 2006.
- Apak, Âdem. “**H. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasi Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler**”. *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 4/4 (Temmuz-Aralık 2005), 157.
- Ateş, Orhan. *Kendi Kaynaklarından İbâziyye*. Ankara: Astana Yayınları, 2021.
- Ateş, Orhan. “**İbadî İmamet Anlayışı**”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 1/5 (2017), 1-29.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

- Avcı, Casim. **“Hilâfet”**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/546-553. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aydın, Mehmet Akif. **“İmamet”**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/203-207. İstanbul: TDV, 2000.
- Bâcû, Mustafa Sâlih. **“Ebû Ya’kûb el-Vercelânî”**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/50-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. **Mezhepler Arasındaki Farklar**. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 8. Basım, 1990.
- Balcı, İsrâfil. **“Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer”**. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Ağustos 2004), 186-188.
- Bardak, Ahmet. **“İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Es-Sâlimî’nin Kelâmî Görüşleri”**. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/24 (Ağustos 2019), 764-766.
- Behhâs, İbrahim. **ed-Devletü’r-Rüstemiyye**. Gardaye: Cemiyetü’t-Türâs, 1985.
- Belâzurî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-. **Ensâbu’l-eşrâf**. thk. Suheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Zirikli. Beyrut: Dâru’l-Fikr, c.5, 1417/1996.
- Benras, Mahmoud. **“Kuzey Afrika İbâdiyye’sinde Kelâmî Düşünce”**. *Marifetname* 10/1 (Haziran 2023), 151-185. <https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1267600> .
- Benras, Mahmoud. **“İbâdîlikte Sivil Yönetim Teşkilatı: Azzâbe”**. *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık 2022), 272-295.
- Benras, Mahmoud. **“İbâzîliğin Siyaset Düşüncesi”**. *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran- 2023), 84-97.
- Berrâdî, Ebü’l-Kâsım b. İbrahim el-. **el-Cevâhirü’l-müntekât**. thk. Ahmed b. Suûd es-Siyâbî. Dârü’l-Hikme. Londra, 2014.
- Berrâdî, Ebü’l-Kasım b. İbrahim el-. **Kitâbu’l-Cevahiri’l-müntekât fi itnâmi ma ahlâ bihi Kitabu’t-Tabakât**. Kahire, 1302.
- Bilen, Osman. **Ebu Yakub El-Vercelânî (Ö. 570/1175) ve İbâdiyye**. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

- Bozkurt, Emrah. *Haricilikte İmâmet Anlayışı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bulut, Halil İbrahim. “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik Ve Günümüze Yansımaları”. *Usul İslam Araştırmaları* 11/11 (Haziran 2009), 44-48.
- Bu‘acûyle, Naciye el-Verîmî. *el-İslam el-Haricî*. Beyrût: Dâru’t-Taliati li’t-Tibaeti ve’n-Neşr, 1. Basım, 2006.
- Câbiri, Muhammed Abid el-. *İslâm’da Siyasal Akıl*. çev. Vecdi Akyüz. Kitabevi yayınları, İstanbul, 1997.
- Cennâvunî, Ebû Zekerîya Yahya el-. *Akûdetü’t-tevhîd “Une Profession de Foi Ibâdite: La Profession de Foi d’Abû Zakariyyâ’ Yahyâ ibn al-Ĥayr al-Ġannâwunî”*. mlf. Pierre Cuperly. Bulletin d’Etudes Orientales 32-33 (1981-1982), 47-54.
- Ceytâlî, Ebû Tâhir İsmail b. Mûsâ el-. *Kavâidu’l-İslâm*. thk. Ahmed b. Sâlih eş-Şeyh Ahmed. 2 Cilt. Umân: Mektebetu’d-Dâmirî li’n-neşr ve’t-tevzî’, 5. Basım, 1436/2015.
- Corbin, H. “Şiilikte Velâyet Kavramı”. çev. Sabri Hizmetli. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1983), 717
- Çalışkan, Necmettin – Okşar, Yusuf. “Hâricîlik Anlayışının Kökenleri ve Günümüzdeki Yansımaları”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 99-124.
- Çiçekli, Muhammed. *İbâdiyye’nin Haricilik Mezhebine Nispeti -İman Amel Bağlamında-*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Dalkılıç, Mehmet. “Sufriyye”. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sufriyye> (21.07.2025).
- Demircan, Adnan. *Hâricîler’in Siyasî Faaliyetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Dûrî, Abdulazîz ed-. *İlk Dönem İslâm Tarihi*. trc. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Dursun, Davut. “Afrika”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/435-439. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

- Dönmez, Mustafa İsmail. *İbâzî Mezhebinin Usul-ü Fıkıh Kaynakları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fıkıhî Mezhepler Tarihi*. çev. Sibğatullah Kaya. İstanbul: Şura Yayınları, 1996.
- Eş'ari, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî el-. *İlk Dönem İslâm Mezhepleri*. çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Erdemci, Cemalettin. *İbn-i Sellam El İbâdî ve İtikadî Görüşleri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Ezdî, Rebî' b. Habîb el-. *Müsned-i Rebî' b. Habîb el-Ezdî*. 3 Cilt Umân, 1994,
- Fayda, Mustafa. **"Ebû Bekir"**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fayda, Mustafa. **"Ömer"**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/51-53. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. **"Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı"**. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1-2 (Haziran 1978), 247-248.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 160, Doktora Tezi, 1983.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. **"Hâricîler"**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/175-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. **"İbâdiye'nin Siyasî Ve İtikadî Görüşleri"**. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1-4 (Temmuz 1976), 323-44.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. **"İbâziyye"**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fırat, Nurullah. **"Hz. Osman'ın Hilafeti Ve Yönetim Anlayışına Getirilen Eleştiriler"**. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 54 (Haziran 2023), 345-366. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1268403>.
- Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut, 1406/1986.

- Grand'henry, Jacques. *Les Parlers Arabes De La Région Du Mzab*. Leiden: Brill, 1976.
- Goldziher, Ignaz. *İslâm'da Fıkıh ve Akaid*. çev. İlhan Başgöz. Ankara: Ardıç Yayınları, 2004.
- Göksün, Ahmet Faruk. *İbâzî Fıkıhının Tarihsel Gelişimi: Umman Örneği*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Hârisî, Sâlim b. Humeyd b. Süleyman el-. *el-'Ukûdü'l-fiddiyye fî usûli'l-İbadiyye*. Maskat: Vizaretü'tTürâs ve's-Sekâfe, 2017.
- Hatiboğlu, Said. *Hilâfetin Kureyşliliği*. Ankara: Kitabiyat yayınları, 2005.
- Hizmetli, Sabri. “Şiilikte Velâyet Kavramı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1-4 (Ağustos 1983), 717.
- Hizmetli, Sabri. “İbâdilikte Velâyet Ve Berâet İnancı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (1986), 184.
- İbâdî, İbn Sellâm. *Kitâbün fihî Bed'ü'l-İslâm Bir Harici/İbâdî Kroniği*. çev. Mehmet Nurullah Aydın - Selim Yılmaz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Izutsu, Toshihiko. *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*. çev. Selahaddin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2.Baskı, 2000.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sadir, 1414/1993.
- İbn Haldun. *Mukaddime I*. çev. Arslan Tekin. 2 Cilt. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvai ve'n-nihal*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1986.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr eş-Şâfiî. *(El-Bidaye Ve'n- Nihaye) Büyük İslam Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı yayınları, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Haşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Âli Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.

- İlgün, Kasım. **Halife Mansûr ve Dönemi (136-158/754-775)**. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1994.
- İsfahanî, Râgıb el-. **el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)**. trc. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2020.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. **Türk Lûgati**. 4 Cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Kaya, İsmail. **Hz. Ömer ve Ailesi**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Kerim, Yılmaz. “**Kur'an'ın İdeolojik Yorumu: Ezârika Örneği**”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Haziran 2022), 154-171.
- Kılıç, Ünal. “**Küfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri**”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2002), 239-260.
- Kur'ân Yolu Meal-Tefsir** çev. Komisyon. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Lewicki. “**İbâziyye**”. *İA* 5/2 MEB, (1997), 687.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur el-. **Te'vilâtü 'l-Kur'ân**. 3/293-303.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur el-. **Te'vilâtü Ehl-i sünne**. tahk. M.Basellum. Beyrut: Darül-Kütübü'l-İlmiye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. **en-Nüket ve'l uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî), I-IV**. Beyrût: Abdulkaksûd b. Abdirrahîm Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (t.y.).
- Mehdî, Muhammed Hasan. **el-İbâdiyye neş'etühe ve akâidühe**. Amman/Ürdün: el-Ehliyye Yayınevi, 1. Baskı, 2011.
- Muammer, Ali Yahyâ. **el-İbâziyye fî mevkibi't-tarihî**. b.y.: Mektebetü'l-İstikame, 1989/1410.
- Muammer, Ali Yahyâ. **el-İbâdiyye mezhebun İslâmiyyun mu'tedilun**. Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'd-Diniyye, 1979.
- Nâsır, Muhammed Salih. **İbâzîler'de Davet Yöntemi**. trc. Orhan Ateş. Ankara: Astana Yayınları, 2021.

- Onat, Hasan – Kutlu, Sönmez (ed.). **İslâm Mezhepleri Tarihi: El Kitabı**. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Oral, Osman. “**Kelâmî Düşüncede Hâricî Zihniyeti ve Halifeye İtaat Sorunu**”. *Journal of Islamic Research* 28/2 (2017), 178-182.
- Oral, Osman. “**Kelam Ekollerine Göre Devlet Başkanının Görevleri ve Hakları**”. *Ekev Akademi Dergisi* 19/62 (Bahar 2015), 379-402.
- Ölmez, Sadi. **İbâzî Fıkhi**. Ankara: Astana Yayınları, 2022.
- Ölmez, Sadi. “**Geçmişten Günümüze İbâzî Fıkhiya Yöneltilen Bazı Eleştiriler ve Cevapları**”. *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/11 (Güz 2018), 20-32.
- Önemli, Kadri. **Erken Dönem İbâzî Kaynaklarda İbâziyye'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri**. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Öz, Mustafa. “**Acârîde**”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/318. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Öz, Mustafa. “**Ezârîka**”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezarika> (21.07.2025).
- Öz, Mustafa. “**Necedat**”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/necedat> (21.07.2025).
- Öz, Mustafa. “**Muhakkime-i Ūlâ**”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/396-397. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Öz, Mustafa – İlhan, Avni. “**İmamet**”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öz, Ayşe Gül. **Hâricî Fırkalarından Acârîde'nin Doğuşu Ve Görüşleri**. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Özaydın, Abdülkerim. “**Asr-ı Saâdet**”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/501. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Peker, Rabia. **İbâziyye'nin Hadis Anlayışı**. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Rıza, Muhammed. **Muhammed Rasûlullah**. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1966.
- Suyûtî, Celaeddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-. **Târîhu'l-Hulefâ**. thk. Komisyon. Lübnan: Dâru's-Sekâfe, ts.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-. **el-Milel ve'n-nihal**. thk. Abdulaziz Muhammed el-Vekîl. Kahire: Muessesetu'l-Halebî, ts.
- Şehristânî. **el-Milel ve'n-nihal - Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihî-**, çev. Muharrem Tan. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Şehristânî. **el-Milel ve'n-nihal -Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihî-**. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayınları, 2008.
- Şemmâhi, Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid eş-. **Kitâbu's-Siyer**. Saltanatu Uman: Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe, 1987.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**. 11 cilt. Beyrût: Daru't-Turâs, 1387/1967.
- Tanrıverdi, İsmail. **Sıffin Vakası**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Teber, Ömer Faruk. “**Harici İmamet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu**”. *EKEV Akademi Dergisi*, 12/34 (Kış 2008), 57-72.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. **Kelâm Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Tunç, Ayşe. **Hilafet ve Şia Üzerine Bir İnceleme: VII.-VIII. yüzyıl**. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Turun, Veysi. **Farsça Eserlere Göre İran'ın Fethi ve Hz. Ömer**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Turun, Veysi. **Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasi Oluşumlardaki Rolü**. Ankara: Sonçağ, 2022.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. İbrâhîm es-Sedrâtî el-. **ed-Delîl ve'l-burhan**. thk. Salim b. Hamed el-Harisi. 3 Cilt. Uman: Vizâretu't Turâs ve Sekafetu, 1417/1997.

- Vercelânî, Ebû Ya‘kûb Yûsuf b. İbrâhîm es-Sedrâtî el-. *ed-Delîl ve'l-burhan*. thk. Salim b. Hamed el-Harisi. 3 Cilt. Uman: Vizâretu't Turâs ve Sekafetu, 1427/2006.
- Vercelânî, Ebû Ya‘kûb Yûsuf b. İbrâhîm es-Sedrâtî el-. *el-Adl ve'l-insaf*. 2 Cilt. Umman: Vezaretu't-Turasi'l-Kavmî ve's-Sekafe, 1404/1984.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Sarkaç Yayınları, 3. Baskı, 2010.
- Wellhausen, J. *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*. trc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Yanmış, Kadriye. *İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbadiyye'nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “**Cemel Vakası**”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/321-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*. 10 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Yıldız, Harun. “**Ali Yahya Muammer'in Çalışmalarında İbâdîlik**”. *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları* 8/1 (Bahar 2015), 33-34.
- Yıldız, Harun. *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Yıldız, Harun. *Din Siyaset ve İdeoloji-Hâricîlik Düşüncesinin Doğuşu*-. Samsun: Sidre Yayınları, 1999.
- Yıldız, Metin. “**Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi**”. *Kader* 16/2 (Aralık 2018), 294-318. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.470922>.
- Yıldız, Metin. “**İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)**”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 168-169.
- Yiğit, İsmail. “**Sıffin Savaşı**”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yiğit, İsmail. **“Osman”**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/438. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yoldaş, Mehmet Hanifi - Kubat, Mehmet. **“İbâdiyye’nin Hâricîliğe İsnadı Meselesi”**. *İslâmî İlimler Dergisi* 17/1 (Mart 2022), 273-277.

Yoldaş, Mehmet Hanifi. **“Kur’ân-ı Kerîm’de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmâmet Anlayışları”**. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Haziran 2019), 243-278.

Zâhir, İhsan İlâhi ez-. **Şiâ’nın Kur’ân, İmâmet ve Takiyye Anlayışı**. trc. Hasan Onat - Sabri Hizmetli. Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984.

Zekvân, Sâlim b. **es-Sîre: Bir Hâricî/İbâdî Klasığı**. çev. Harun Yıldız. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd ez-. **el-A'lâm**. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.
<https://www.indyturk.com/article-author/%C3%B6mercan-ka%C3%A7ar> (Erişim: 10 Nisan 2025).

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Nesim TEMEL

Eğitim Bilgileri

Lisans

Üniversite : Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Fakülte : İlahiyat Fakültesi

Bölüm : İlahiyat

Mezuniyet Yılı : 2002

Görev : MEB Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Öğretmenliği

Çalıştığı Birim : Fatih Sultan Mehmet Ortaokulu
İpekyolu/ Van

Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Nesim TEMEL
Öğrenci No	11921310134
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans
Statüsü	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

Tez Bilgileri	
Başlığı/Konusu	İBÂZİYYE'NİN DÖRT HALİFEYE BAKIŞI: EL-VERCELÂNÎ ÖRNEĞİ

Tez Orijinallik Raporu Bilgileri*	
Sayfa Sayısı (Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümleri)	43
İntihal Tespit Programı	Turnitin
Benzerlik Oranı (%)	6
Tarih	26.09.2025

*** Orijinallik raporu, aşağıdaki filtreler kullanılarak oluşturulmuştur:**

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimizi ve yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerin doğru olduğunu beyan ederiz.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

Danışman		Öğrenci
Adı Soyadı	Metin YILDIZ	Nesim TEMEL
İmza		
		Tarih